

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 4(23) 2017

European Cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2017

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr hab. (Ekonomia) **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr (Inżynieria) **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Irak

Dr (Inżynieria) **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr hab. (Ekonomia) **MAREK CHRZANOWSKI**, Warszawa, Polska

Dr hab. (Prawo) **OLEKSANDR DOWGAN**, Kijów, Ukraina

Dr hab. (Nauki polityczne), Prof. **ERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazylia

Dr hab. (Nauki rolnicze), Prof. **VASYL FILON**, Charków, Ukraina

Dr (Ekonomia), Prof. **TSVETELINA**

ALEXANDROVA GANKOVA-IVANOVA, Sofia, Bułgaria

Dr (Ekonomia), Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Gruzja

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **TETYANA KALNA-DUBINYUK**, Kijów, Ukraina

Dr (Inżynieria) **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Szwajcaria

Dr (Ekonomia) **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznań, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Dr. h.c. mult., Prof.

FRANZ PETER LANG, Braunschweig, Niemcy

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszów, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Wilno, Litwa

Dr (Ekonomia), Prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Ryga, Łotwa

Dr hab. (Politologia), Prof. ndzw. **DONAT JERZY MIERZEJEWSKI**, Piła, Polska

Dr (Ekonomia) **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Łaziska Górne, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **BORYS SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **VADYM SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr (Prawo) **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Polska

Dr (Prawo) **OLEKSANDR SHAMARA**, Kijów, Ukraina

Dr (Ekonomia) **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenia

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, Indie

Dr (Inżynieria) **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Niemcy

Dr hab. (Ekonomia), **NADIYA YURKIV**, Kijów, Ukraina

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republika Macedonii

Wydawca:

CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

NR 4(23) 2017

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometrycznych:

- ERIH PLUS
- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

Consilium Sp. z o.o.

ul. Marszałkowska 58

00-545 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –

Zbigniew Wąsik

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr. hab.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**,
Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan,
Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN
ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce,
Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**,
Msida, Malta

Dr. hab.-Econ. **MAREK CHRZANOWSKI**,
Warsaw, Poland

Dr. hab.-Law **OLEKSANDR DOWGAN**, Kyiv,
Ukraine

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**,
Belo Horizonte, Brazil

Dr. hab. (Agricultural Sciences), Prof. **VASYL
FILON**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA ALEXANDROVA
GANKOVA-IVANOVA**, Sofia, Bulgaria

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi,
Georgia

Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA KALNA-
DUBINYUK**, Kyiv, Ukraine

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Dr.-Econ. **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznan, Poland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER
LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow,
Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**,
Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga,
Latvia

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof.ndzw. **DONAT JERZY
MIERZEJEWSKI**, Piła, Poland

Dr.-Econ. **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Łaziska
Górne, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**,
Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**,
Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Poland

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr.-Econ. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**,
Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Econ., Honored Economist of

Ukraine **NADIYA YURKIV**, Kyiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRIO ZUBOV**, Ohrid,
Republic of Macedonia

Publisher:

CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

EUROPEAN COOPERATION Vol. 4(23) 2017
Collection of scientific proceedings is
registered in District Court in Warsaw for
the number 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings
EUROPEAN COOPERATION is included and
indexed in the international informational
and scientometric data bases:

- ERIH PLUS
- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized
Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctstg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION

Consilium LLC

Marszałkowska str. 58

00-545 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Wąsik

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

DAVID RICARDO – THE FATHER OF CLASSICAL ECONOMICS Jemal Kharitonashvili (ENG)	9
CONTEXTUAL BASIS OF GENESIS AND FLOW OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE Yevhen Ivchenko (ENG)	16
ЧУТЛИВІСТЬ НАГРОМАДЖЕНОГО КАПІТАЛУ ДО ПРОЯВІВ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ Vadim Yemets (UKR)	28
ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ Iryna Semeniuk (UKR)	38

Společno-humanitarne studia

PECULIARITIES OF CONDUCTING FORUM THEATRE AS A METHOD OF DEVELOPING CONFLICT COMPETENCY OF PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS Iryna Titarenko (ENG)	51
PECULIARITIES OF CONDUCTING FORUM THEATRE AS A METHOD OF DEVELOPING CONFLICT COMPETENCY OF PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS (REVIEW) Olena Fomenko (ENG)	61
THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH ON INFORMATION WARFARE AS A NEW PHENOMENON ON A GLOBAL WORLD ORDER SCALE Andrii Kyrychok (ENG)	63
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ Petro Katerynych (UKR)	73

Nauki rolnicze ta doradztwo

РОЛЬ КОНСАЛТИНГУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЯК
ЧИННИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Yaroslav Zhovnirchuk, Tetyana Kalna-Dubinyuk
(UKR)

83

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

DAVID RICARDO – THE FATHER OF CLASSICAL ECONOMICS Jemal Kharitonashvili (ENG)	9
CONTEXTUAL BASIS OF GENESIS AND FLOW OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE Yevhen Ivchenko (ENG)	16
SENSITIVITY THE ACCUMULATED CAPITAL TO ECONOMIC INSTABILITY Vadim Yemets (UKR)	28
EVALUATION OF FACTORS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIAN MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISES Iryna Semeniuk (UKR)	38

Humanities and Social Studies

PECULIARITIES OF CONDUCTING FORUM THEATRE AS A METHOD OF DEVELOPING CONFLICT COMPETENCY OF PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS Iryna Titarenko (ENG)	51
PECULIARITIES OF CONDUCTING FORUM THEATRE AS A METHOD OF DEVELOPING CONFLICT COMPETENCY OF PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS (REVIEW) Olena Fomenko (ENG)	61
THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH ON INFORMATION WARFARE AS A NEW PHENOMENON ON A GLOBAL WORLD ORDER SCALE Andrii Kyrychok (ENG)	63
SOCIAL RESPONSIBILITY OF JOURNALISM IN THE CONTEXT OF INFORMATION WARFARE Petro Katerynych (UKR)	73

Agricultural sciences and Advisory Service

THE ROLE OF CONSULTING IN PUBLIC ADMINISTRATION AS A FACTOR
FOR RURAL DEVELOPMENT

Yaroslav Zhovnirchuk, Tetyana Kalna-Dubinyuk
(UKR)

83

Jemal Kharitonashvili

PhD (Economics),

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,

Associate Professor at Department of Economics and Business

Tbilisi Georgia

jemal.kharitonashvili@mail.ru

DAVID RICARDO – THE FATHER OF CLASSICAL ECONOMICS

Abstract. Reviewing the modern economy, it is necessary to analyze and take into consideration the views of the earlier thinkers, whose works and theories are used by a number of theorists of subsequent generations. Today, the wise thoughts of the earlier prominent economists, the classics are represented in a new force as a leading light. A famous English economist David Ricardo has a prominent place among the greatest economists of all times. Until recently we did not pay great attention to his ideas, but his name is emphasized in the history of economic thought. According to modern American economists C.R. McConnell and S.L. Brue, the five biggest economists of the world are Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, Karl Marx, John Mainard Keynes.

Keywords: theoretical legacy, prominent economists, protectionism, liberalism, cost/value, relative advantage

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 13

JEL Classification: D11, N10

Introduction. David Ricardo made a great contribution to the development of economic science. He was the most prominent representative of the classical school of economic theory. In the period of Industrial Revolution, when economic forms became more clear, and a deeper analysis of the development of the laws of capitalism became possible, D. Ricardo gave the most profound definition of the bourgeois economic platform [Kharitonashvili 1985, 70-82].

Ricardo D. was the economist of the period of industrial revolution. His scientific and public activities developed in the first quarter of the 19th century. This period was characterized by further development of capitalism in England. As a result, the factory system of capitalist production was firmly established in the country. In such a situation D. Ricardo became the defender of the interests of industrial bourgeoisie. He based his theoretical system on the labor theory of value using it to support the economic program of the manufacturers. D. Ricardo brought the English classical political economy to an end. He finished the progressive path of understanding the economy of capitalism, which the mentioned school passed since William Petty [Kharitonashvili 1997, 95-105]. The result of D. Ricardo's scientific activity consists of a number of economic works. Ricardo reached its apogee in the works of the classical school of economic doctrine. In the 30s of the 19th century, the existence of that school in England was over. D. Ricardo won his fame after the publication of his book *On the Principles of Political Economy and Taxation* in 1817.

Literature review and the problem statement. D. Ricardo was a highly educated person. His contemporaries were marveled by the aspiration for truth, which he showed in science especially in political economy. The high level of his abstract thinking was combined with the great experience in practical work. Working at Stock Exchange D. Ricardo gained insight into the secrets of capitalist

society. It helped him in the analysis of the economy of capitalism, especially the laws of money circulation and credit. Since 1797, D. Ricardo gave up his work at Stock Exchange and started scientific work. Ricardo had phenomenal ability of foresight and intuition, quick response, caution and the ability of prudent estimation of economic events [Anikin 1989, 221]. First, he worked in the field of mathematics, physics, chemistry, geology and mineralogy, but, finally, political economy turned out to be his vocation. He worked on the problems of economy until the end of his life. In parallel to scientific work, D. Ricardo took part in the political life of England. In 1819, he was elected as a member of Parliament. His speech in Parliament was marked by the deep essence and logical determination, astonishing understanding of the socio-economic events and attractive style of delivery [Todua 2009, 17]. Ricardo D. was involved in the work of the several Committees in the Parliament.

Ricardo's D. writings played an important role in the development of the economic research methodology. Using the method of a logical abstraction D. Ricardo strived to examine the internal objective regularities of the capitalist production. At the same time, he believed that the method of exact sciences, especially, the method of scientific deduction, could be used in economic science to a certain extent as on the ground of the theory based on a number of principal provisions it is possible to develop more complex and specific regularities. Ricardo D. based all his concept on the law of value – definition of the value according to the working time. He tried to represent the entire system of economic categories of capitalism as a whole finally subjected to the law of value [Kharitonashvili 1985, 75]. For him, the definition of the value according to the working time was an eternal universal law [Todua 2009, 36]. In addition, D. Ricardo disagreed with A. Smith's inconsistency and duality and was against the inconsistency between the esoteric and exoteric doctrines of study that was characteristic of A. Smith. In methodology, D. Ricardo went far beyond its predecessors. He continued their way to develop it to the highest level. Ricardo D. as the last representative of Classical School in England, finished development of the method of the School. He developed the method of his predecessors to the highest level removing strange elements of it. D. Ricardo's great scientific merit is further development of the labor theory of value. Ricardo's D. labor theory of value is based on A. Smith's conclusions. At the same time, he rejects some of his views.

"It is generally agreed that he was the most rigorous theoretician of the classical economists. His ability to construct an abstract model of how capitalism worked and then to depict all of its logical implications was unsurpassed in his own time." [Hant, Lautzenheiser 2011, 9].

In his labor theory of value, D. Ricardo states that the necessary quality of commodity is its usefulness expressed in its use value, but the usefulness cannot be the exchange value. The exchange value is determined by the quantity of labour spent on its production. D. Ricardo firmly defended the idea that the only source of the commodity value is the labour and the quantity of labour spent on the commodity determines its exchange value [Ricardo, 3], except a few rare things such as rare statues and paintings, rare books and coins, some specific wines produced just from the grapes harvested on a specific soil such Georgian wines as "Manavis Mtsvane", "Kindzmarauli", "Khvanchkara", "Ojaleshi", "Ckhaveri" etc. Ignorance of this is the fragment of D. Ricardo's theory of value would cause inconvenience to some officials. A few years ago, in Georgia, the winegrowers had worries over the price of grapes (It should be noted that in our

country there is a paradoxical situation in this area. The grape price is determined by the buyers!). In the region of Racha, Georgia, there is a special area of Khvantchkara, where a unique species of grapes Aleksandrouli is harvested. For 1 kg of grapes Aleksandrouli from which the wine "Khvanchkara" is produced the winegrowers were offered GEL 3. The Minister of Economics meeting the winegrowers to calm them down said that the value of 1 kg grape production was 0.3 GEL and the price offered by the buyers per kilogram of grapes was ten times more. But one of the journalists attending the meeting cried out - "but 1 bottle (750 grams) of Khvanchkhara wine costs \$ 100?!".

Ricardo D. disagreed with T. Pet and A. Smith, who considered the nature to be also the determiner of the cost. Besides, he did not agree with A. Smith's doctrine about the spent labor and purchase labor. According to D. Ricardo, the quantity of labor spent on commodities and quantity of labor the commodity can afford ... are not equal [Ricardo, 86]. D. Ricardo firmly stood on the position that the value of commodity is determined only by the amount of labor spent on its production. In addition, D. Ricardo tried to prove that the commodity cost includes not only the live labor spent on its production but also the cost of some means of production representing materialized labor of the past years. D. Ricardo distinguished the absolute and relative values. He considered labor spent on production to be the absolute product and the value expressed by the value of the other commodity to be the relative value.

Ricardo's D. scientific merit is that he denied Smith's opinion that the cost of commodity is determined by the labor only in a simple commodity production, and in capitalism, the cost is reduced to incomes ($v + m$). D. Ricardo proved that the law of value also works in conditions of capitalism. D. Ricardo, rightly believed that the value of goods is determined by the amount of socially necessary labor rather than by the individual labor.

Ricardo's D. viewpoints on capital, profits, wages, money, credit, the categories of land rent are of interest.

Ricardo D. introduced novelties in the Smith's understanding of the nature of capital. Ricardo D., as well as A. Smith, divided capital into fixed and circulating capital. Ricardo D. considers circulating capital to be the capital, which is used to purchase the labor force, and the fixed capital to be the machines, tools, buildings and other capital investments.

Ricardo D. does not differ profit from additional value. He nowhere considers the surplus value separately from of its particular forms (profit, interest and rent).

Ricardo D. called the profit the value added to wages. He interpreted the interest and rent as deduction from the profit given by the manufacturer to the loan and land owners. For D. Ricardo the profit is the worker's unpaid labor product.

In salary, D. Ricardo meant the income of a hired worker. He defined the amount of a worker's salary on the basis of the labor theory of value or by the subsistence minimum of the worker and his family. D. Ricardo's theory of money is dualistic based on his labor theory of value. He considers the noble metals as the special items, the value of which is determined by socially necessary labor costs.

Considering the price of commodity as their value expressed in money, he consequently came to the conclusion that the amount of money in circulation is determined by the total prices of commodities. However, he did not stay on that position and supported the quantity theory of money, which states that the value

of money is determined by its circulation and depends on the total amount in circulation.

Ricardo D. considered the credit based on the function of money as a means of circulation giving it the subordinate role in the income. D. Ricardo did not appreciate the role of the credit, as he considered profit to be the main form of the capitalist income. According to him, the interest is of productive character. The interest rate is determined by the profit rate, beyond which it cannot rise. D. Ricardo's one of the major achievements was the analysis of the land. He built the theory of the land rent on the basis of the labor theory of value considering the labor spent on the land to be its source in conditions of the ownership determining relations. D. Ricardo is considered to be the theorist of differential rent, even though he analyzed only the differential rent I.

Research result. Among D. Ricardo's economic theories the theory of comparative advantages has a special place, which is still relevant today.

As a well-known contemporary American economist Gregory Mankiw said: "Although the economic science managed to expand its capacity and refined its theories beginning from Smith and Ricardo to the present, the disputes against the trade restrictions are still based primarily on the principle of comparative advantage. Today the principle of comparative advantages is known in the same form as Ricardo developed" [Mankiw 2008, 55].

Ricardo D. is one of the authors of the idea about the international division of labor and specialization of the countries in the production of certain goods. He believed that specialization is advantageous not only in cases when it is dictated by natural circumstances but also when the country has a comparative advantage in producing certain goods, i.e. if the costs of production of a creation commodity are advantageous compared to other countries than the costs of production of any other commodity. According to D. Ricardo, such a specialization of production would be beneficial for the country. He stated that in conditions of a completely free system of trade, all the countries would spend their capital and labor in the field that would bring them the greatest profit.

Such a pursuit of individual advantage is very good for general benefit of all because that principle stimulates industry, rewards inventions using the peculiar powers provided by nature most efficaciously. In such a way, the division of labor is the most effective and most economical. At the same time, it increases the overall mass of products providing general well-fare and by means of knitting interest together and exchanging the products joins civilized nations of the world into one universal society. It is this principle, that explains why the wine should be made in France and Portugal, the corn grown in America and Poland, and a variety of metal and other products manufactured in England [Ricardo, 98]. As professor A. Silagadze notes: "Following from David Ricardo's doctrine of comparative advantage every country exports the goods, which it produces in the country at relatively lower costs and imports the goods, production of which is more expensive in the country" [Silagadze 2010, 186-187]. Development of the theory of comparative advantage is Ricardo's great scientific achievement. German economist K. Marx agreed with him on that matter and noted that specialization might be favorable for relatively underdeveloped countries as far as they can have the goods more cheaply than they can produce [Marx 1989, 302]. As G. Mankiw notes, "The principle of comparative advantage states that each good should be produced by the country that has the smaller opportunity cost of producing that good. The principle of comparative advantage shows that trade can make everyone better off."

[Mankiw 2008, 57-58].

Theory of comparative advantage says that global efficiency gains may still result from trade if a country specializes in what it can produce most efficiently regardless of whether other countries can produce the same products more efficiently [Daniels, Rodebougé, Suliven 2013, 225].

Adam Smith and David Ricardo's findings on the benefits of trade has been demonstrated over and over. Although economists often disagree with each other on economic policy, they unanimously support the free trade. Furthermore, the arguments in favor of free trade are the same even though two centuries elapsed" [Mankiw 2008, 55].

Prof. GR. Todua notes that: "The importance of action of international exchange laws in the world economy was most completely realized by D. Ricard and J. S. Mill. Following from the requirements of those laws they stated that the full satisfaction of the interests of each nation and people is possible by removing all the restrictions from the international trade. In particular, the initiative and free trade must be given full freedom" [Todua 2009, 67].

But, not everything is as simple as it seems through the rose-colored glasses. A coin has two sides. G. Mankiw himself admitted that " In reality, of course, the issues involved in trade among nations are more complex." [Mankiw 2008, 57]. Prof. GR. Todua indicates that the "these ideas of D. Ricardo and J. S. Mill are considered to be the basic principle of the international exchange theory even in modern conditions. However, the world economy shows that the theory deviation occurs, and even more, there is almost no sector of economic life where so many forms of government interference exist as in foreign trade" [Todua 2009, 18]. As Prof. A. Silagadze observes, "The conclusion that free trade is more profitable, is not always acceptable. D. Ricardo overlooked the fact that changes in the economic structure of a country cause changes in production costs. If a country does not have its own industry, then despite the great costs is more beneficial for this country to develop own industry than to remain an undeveloped agricultural country." [Silagadze 2010, 187]. Ricardo D. did not take into consideration the fact that even within conditions of comparative advantage the harmonious economic development of countries is impossible. Ricardo D. himself attributed the role of the world's major industrial state to England and imposed other countries a supplementary function with respect to agricultural and raw material.

Professor Gr. Todua notes that D. Ricardo's law of comparative advantage is built on a single-sided, cosmopolitan strategy. Even afterward, the principle of comparative advantage has been used to justify the unilateral specialization of the economically underdeveloped countries. Such countries are forced to develop monoculture, and their industrial development is impeded in many ways. "Actually, the international distribution of labor and raw materials has distinguished the industrial countries from the agrarian ones" [Todua, 69].

The modern continuation of the principle of comparative advantage is the theory of the relative costs of producing. Even in modern conditions a part of the economists Ch. Roberson (US), K. Stefes (Germany), D. Obehaim (Ireland) and others delivering lectures in Georgia asserted that specialization in food and raw materials is more favorable for developing countries. They assert that it is useless for developing countries to set up their own industrial production. Developing countries are poor in capital, but rich in the labor force. Therefore, they should focus on labor-intensive production, mainly raw material products. This will help developing countries to benefit from the "factors of production"

[Kharitonashvili 2002, 19]. In international division of labor, they need to engage in "work factor", in return, benefit from the "capital factor". In this regard, the Heckscher-Ulin theory is worth noting. This theory rejects independent economic development of the young states. It is committed to providing support to developing countries to stay in the "World Village" condition. An important part of economists of developing countries are in a different position. Many of them are relevant to conclude that their countries should develop in a different direction. In modern conditions, the cosmopolitan theory based on free trade is increasingly losing supporters. The principles of self-satisfaction and self-sufficiency came forth. Harmonious coordination of the principle of comparative advantages and sustainable economy is possible by application of the state protectionism only [Todua 1996, 29-30]. Thus, strengthening of the state role in developing countries should be assessed as a progressive process responding to the common national interests at the current stage [Kharitonashvili 1997, 144]. In the economic development strategy of the underdeveloped countries the accelerated development of large-scale industries should be included. In this regard, there is a great experience in the world. The industrialization progress is achieved in the countries of south-eastern Asia: South Korea, Hong Kong, Singapore, Taiwan. They are called the "Asian Dragons". The other group includes Thailand, Malaysia, Indonesia, the Philippines, Vietnam, and Laos. They are called "Asian Tigers". They started industrialization at different times and already achieved some success. New industrial countries of the South America (Brazil, Argentina, Uruguay, Paraguay) achieved economic progress through industrial development. It should be noted that recently some branches of foreign enterprises have been established in the field of automobiles, bicycles, agricultural machinery, etc. Given all the above said, it is necessary to elaborate the strategy of economic development of Georgia with the leading role of heavy industry [Kharitonashvili 2011, 91].

Conclusions. David Ricardo holds a prominent place in the gallery of famous economists of all time. He was the one who brought to an end the classical economic theory. D. Ricardo developed the theory of values and used it as a basis of his theoretical system. D. Ricardo has significant ideas regarding the categories of profit, salary, money, credit and rent of land.

At the modern stage, the theory of comparative advantage still remains actual. According to this theory, specialization is beneficial not only in case it is conditioned by natural circumstances, but also when the country has a comparative advantage in producing this or that product.

References

- Anikin, A. V. (1989). *Young Science*. Moscow, Tbilisi [in Georgian].
- Daniels, J., Rodeboug, L. H., & Suliven, D. P. (2013). *International Business: & Operations*. Fourteenth edition. Boston, New York, San Francisco, Amsterdam, Dubai, London, Madrid, Milan, Munich, Paris, Toronto, Deli, Mexico, Sao Paulo, Sidney, Hong-Kong, Seoul, Singapore, Taiwan, Tokio.
- Hant, E. K., & Lautzenheiser, M. (2011). *History of Economic Thought. Critical Prospects. Third Edition*. M. N. Sharpe. Armonk, Ney York, London, England.
- Kharitonashvili, J. (1997). *Retrospective review of economic theories and modern problems*. P. II, Tbilisi [in Georgian].
- Kharitonashvili, J. (2011). *Strategic course – Industrialization. Materials of the International Scientific and Practical Conference*. Batumi [in. Georgian].

- Kharitonashvili, J. (1985). *History of Economic Thought (Classical political Economic)* [in Georgian].
- Kharitonashvili, J. (1997). *Retrospective review of economic theories and modern problems*. P. I, Tbilisi [in Georgian].
- Kharitonashvili, J. (2002). *Evoliatsia teorii sravnitelnyih izderzhkek proizvodstva*. Zhurn. «Kavkazovedenie», Moscow [in Russian].
- Mankiw, Gr. (2008). *Principles of Economics*. Tbilisi, p.9 [in Georgian].
- Marx, K. (1989). *Capital, Issues III, Part I*. Tbilisi [in Georgian].
- McConnell, C. R., & Brue, S. L. (2000). *Economics, Part I*. [in Georgian].
- Ricardo, D. *Principles of political Economy and Taxation* [in Georgian].
- Silagadze, A. (2010). *Economic Doctrines*, Tbilisi [in Georgian].
- Todua, G. (1996). The Universal Law of Sustainable Economics and Comparative Advantage. *Economics, N 12* [in Georgian].
- Todua, G. (2009). *History of Economic Thought Part I*, Tbilisi [in Georgian].

Data przesłania artykułu do Redakcji: 16.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 24.03.2017

Yevhen Ivchenko

PhD (Economics), Associate Professor,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
Associate Professor at Department of management and marketing
Sievierodonetsk, Ukraine
ivchenkoevg@mail.ru

**CONTEXTUAL BASIS OF GENESIS AND FLOW OF
TRANSFORMATION PROCESSES IN THE ECONOMIC SECURITY
SYSTEM OF THE ENTERPRISE**

Abstract. Theoretical approaches to genesis determination of the concept "transformation" have been considered. The flow of the transformation processes and their impact on the functioning and development of the economic security system of the enterprise have been studied. It has been defined that transformation is not only a process of transition, but also the process of the system formation. The transformation process is a complicated and controversial process, which determines the succession of states of the research object in time, the succession of subjects and phenomena that occur orderly. It has been stated that the economic security system of the enterprise is able to transform into another system with new properties. Thus, this occurs in time and space due to adequate countering the danger generated as a result of emergence and development of contradictions in the system. The main criteria and typology of the transformation process in the economic security system of the enterprise have been identified. The transformation has been presented as a process of transitions and establishment from the economic security system of the enterprise to its functioning and development on a brand new basis by passing certain phases of transformation (generative, design, structural, spatial). The conceptual model of the evolutionary transformation cycle of the functioning and development of the enterprise's economic security system has been proposed.

Keywords: transition, transformation, transformation process, economic security, economic security system, transformation cycle

Formulas: 0, fig.: 7, tabl.: 0, bibl.: 27

JEL Classification: I20, P40, M20

Introduction. The enterprise activity in modern conditions requires the introduction of the latest techniques, tools of analysis and diagnostics of exogenous and endogenous factors.

On the one hand, globalization and integration processes provide new opportunities for enterprises through access to international financial resources and markets, on the other hand, companies need to respond quickly to the emergence of dangers and threats that affect the state of the economic security system of the enterprise. The variability and unpredictability of the environment, threats of internal and external order, require from the enterprises the introduction of new approaches to the protection of the economic interests, possible negative effects and consequences of their actualization. New challenges arise before domestic enterprises that need rapid adaptation to modern realities. This, however, leads to systemic transitions in the system of national economic security and economic security of the enterprises, which are transformational in content. Enterprises, carrying out its activities, are influenced by transformation processes that change the quantitative and qualitative parameters of the system. Transformation processes, depending on the ultimate goal and state, change subsystems and interrelationship of economic security elements of the

enterprise, which require the implementation and monitoring of managed changes. Determination of the place and flow conditions of the transformation process in the system of enterprise's economic security will allow the enterprise to develop a mechanism for countering internal and external threats, analyze complex social and economic conditions for the solution of strategic objectives of the enterprise, which determine the relevance of the study.

Literature review and the problem statement. The theoretical aspects, methodological and methodical basis of the enterprise's economic security are the object of regard for many domestic and foreign researchers. Thus, theoretical issues of the economic security system of the enterprise are reflected in studies of Y. Schumpeter, H. Foster, V. Zhmerenetskii [Jmereneckii 2010], A. Gumeniuk, T. Vasylysyv, S. Kavun, O. Vlasiuk, O. Burbelo, S. Pogorelov, G. Kozachenko [Kozachenko 2014], Ye. Ovcharenko [Ovcharenko, Kozachenko 2014] and others.

In the scientific literature, a lot of attention is paid to the study of the transformation processes. Scientific studies on this topic are set out in the writings of many domestic and foreign economists, in particular H. Dźwigoł [Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2016], Y. Kharazishvili [Kharazishvili, Lyashenko, Zaloznova, Kvilinskyi 2016]; V. Lyashenko [Lyashenko, Tolmachova, Kvilinskyi 2016]; A. Toffler [Toffler 2000], P. Shtomka [Shtomka 1996], T. Zaslavskaya, L. Yevstihneieva [Evstigneeva 2007], N. Makasheva [Makasheva 2000], M. Osipov [Osipov 1998], S. Yerokhin [Yerokhin 2005], G. Pochenchuk [Pochenchuk 2014]. However, despite the wide range of issues that are the subject of the research, it should be noted that the general theoretical and practical aspects of transformation processes in the system of economic security are not sufficiently studied and are debatable.

According to this, the aim of the article is to study theoretical approaches to definition of the genesis of the "transformation" concept, the flow of transformation processes and their impact on the functioning and development of the enterprise's economic security system.

Research results. The progress of any processes in systems, on the one hand, is generated by the presence of heterogeneities, differences, and contradictions, and, on the other hand, it leads to the emergence of new internal and external contradictions. The presence and nature of change to these contradictions constitute the primary, underlying cause - the essence of danger occurrence for the system [Jmereneckii 2010]. At the heart of the security phenomenon there is a natural need for self-preservation of systems (and danger), but supplemented by an ability of the system to counteract the danger [Jmereneckii 2010]. According to the theory of systems, the economic security of the enterprise is a system. To achieve its mission the enterprise's economic security system is actually the subject of management because it has an impact on the elements of the internal environment of the enterprise, decision-making process, generates a definite management reaction of the enterprise on certain risks and threats.

It is believed that the system of enterprise economic security is an integral part of the social and economic system. Social and economic system is constantly being under the influence of transformation processes, which lead to changes in the parameters of the economic security system of the enterprise. Changing the parameters to macro, meso, micro- levels of the enterprise gives rise to a specific situation that requires appropriate analytical tools for its

identification, evaluation of changes and development of a certain management solution.

It is necessary to agree with Ye. Ovcharenko [Ovcharenko, Kozachenko 2014]: "... the need of the economic security system of the enterprise is striving for balance (by modifying system settings) of the social and economic system, within which the economic security system of the enterprise operates, and its environment, in accordance with the criteria of ensuring economic security, which are set by the social and economic system itself (by the enterprise). This tendency is due to manifestations of instability in the social and economic system, and that manifestations of imbalance are a signal to the "intervention" of the economic security system of the enterprise" [Jmereneckii 2007]. So, in this expression, the scientist indirectly points to the exogenous and endogenous factors that affect the balance of the economic security system of the enterprise, its development and operation.

The system of economic security as a special kind of social and economic system tends to its state permanence, which is inertia. Therefore, the lack of adequate risk counteraction generated as a result of appearance and development of contradictions in the system can ultimately lead to the collapse or destruction of the system. So the economic security system, like any other system, ceases to exist sooner or later. Economic security as an open system can not go without internal and external contradictions, neutralize contradictions on an endlessly low level of the development. Such properties are inherent only in a "perfect system" [Jmereneckii 2010], which does not have external and internal contradictions. But the time range, in this case, can be quite broad, and the system has potential possibilities to delay the demise by using defensive reactions that are inherent in the economic security system of the enterprise. So according to V. Zhmerenetskyi [Jmereneckii 2010] at a certain stage from the development till the moment of the demise the system has to make a choice and then to implement one of two possible options for solutions:

- collapse of the system into its component parts;
- transformation into another system with new properties [Jmereneckii 2010].

Thus, V. Zhmerenetskyi [Jmereneckii 2010] notes that in the case when the system is not aware of antagonism aggravation and the need for its own transformation or is unable to determine or realize effective ways for this transformation, then ultimately it leads to the collapse of the system into component parts. If the system is able to combine its interests with the interests of others, the choice and implementation of the second option become more probable.

As a result, the economic security system of the enterprise is able to transform into another system with new properties. In turn, this is performed in time and space through adequate risk counteraction generated as a result of appearance and development of the conflicts in the system.

Analysis of contextual foundations of the genesis of the "transformation" term concerning the essence and understanding of the transformation processes should give us the answer, what place the transformation processes take in the enterprise's economic security system, how to use transformations depending on their nature, content, and characteristics of various transformations.

The interpretation of the term "transformation" is the interest of many scientists. The word "transformation» (transformation), translated from Latin means "transition." It should be noted that the term "transformation" on the epistemological meaning partly corresponds to the concept of "restructuring",

"reform", "reengineering" and "modernization". Analysis of the literature allows for the conclusion that the first interpretations of the transitions have been found in ancient philosophy, for example even in the works of Platon, Aristotle.

Using etymological analysis of "trance", which is "through" and "tion" - a movement, formation, M. Osipov [Osipov 1998] and the group of authors propose to define transformation as a movement from a form to the form through the denial of the old form and formation of the new one through the denial-formation. And scientists believe that different content in the interpretation of the concept of "transformation" is not required.

According to L. Evstignieeva [Evstignieeva, Evstigneev 2007], economists continue to be in the age of I. Newton / A. Smith, during the domination of the ideas of causality, linearity, immutability of traditions, social hierarchy, absolute priority of objective over the subjective. In turn, the researcher believes that the modern economy gradually abandons the neoclassical theory in favour of economic synergy, a new paradigm that will lead to fundamental changes in the ideas of the economy and society in conditions of uncertainty, nonlinearity, evolution, political and economic liberalism. Exploring new realities L. Evstignieeva [Evstignieeva, Evstigneev 2007] notes that the transformation does not end with the transition from one social and economic system to another, but permanently continues within the new system. In other words, transformation is not only the process of the transition of the system, but also the process of formation considering the new paradigm.

Yerokhin S. has a similar opinion [Yerokhin 2005], he defines the transformation process as a self-organizing system, represented by the modern scientific paradigm - synergy.

The work on the study of transformations by N. Makasheva [Makasheva 2000] is of great interest. The scientist, considering existing approaches to transformation in terms of theoretical and methodological bases, believes that there are not so many differences between them. She proposes to consider the multistage process of changes under the transformation in a broad sense. So I. Kondrashova [Kondrashova 2008] with reference to N. Makasheva [Makasheva 2000] proposes a set of theoretical approaches to the transformation: teleological approach (rapid transition from one state to another, corresponding to some ideal); absolute evolutionism (gradual evolution of the economic thought); genetic approach (the idea of a gradual, phased social engineering of K. Popper, the need to take account of objective trends according to N. Kondratiev's approach to the formation of goals and development of targets; the concept of "promising paths of development" by V. Polterovych) [Makasheva 2000]. In a broader sense according to J. Kondrashova [Kondrashova 2008] transformations are more evolutionary as they work on a plan not to destroy, but to strengthen the traditional social and economic system.

Thus, in the economic encyclopedia edited by S. Mochernyi [Gavrylyshyn, Mochernyi 2002] transformation is interpreted as a process of transition one economic system to another, accompanied by the demise of some elements, features, properties and appearance of others. A similar view is shared by H. Pochenchuk [Pochenchyk 2014], N. Petryshyna [Petrishina 2014], who consider transformation as a complex process of transitions. And these scientists emphasize that the quantitative and qualitative settings of the system components change in the systems under the influence of transformation. Well-known researcher of global transformations A. Toffler [Toffler 2000] proposes to

consider transformation as significant qualitative changes in the development of the society, and, moreover, as radical changes.

Deep research on the definition of transformation was carried out by I. Markovych [Markovych 2014]. Having examined for about fifteen interpretations, the scientist suggests system, situational, process approaches as basic, depending on the understanding of the term. Under the process approach, he understands the transformation as a series of interrelated processes that are realized in a certain sequence and are long-term. Moreover, by suggesting this approach to the definition, I. Markovych [Markovych 2014] identifies process-radical and process-evolutionary approaches that allow more fully to reveal cardinality and swiftness features of the flow of transformation processes. According to the system, approach transformation is an immanent feature of national economies, which is a constant phenomenon of continuous shape change. The situational approach explains the transformation as a moment of cardinal transitions, as a result of which the structure, the features and the system of interconnections change completely [Markovych 2014]. Ye. Kyryliuk [Kyryliuk 2011] considers transformation as a subjective and objective process of the development (evolution) of economic systems.

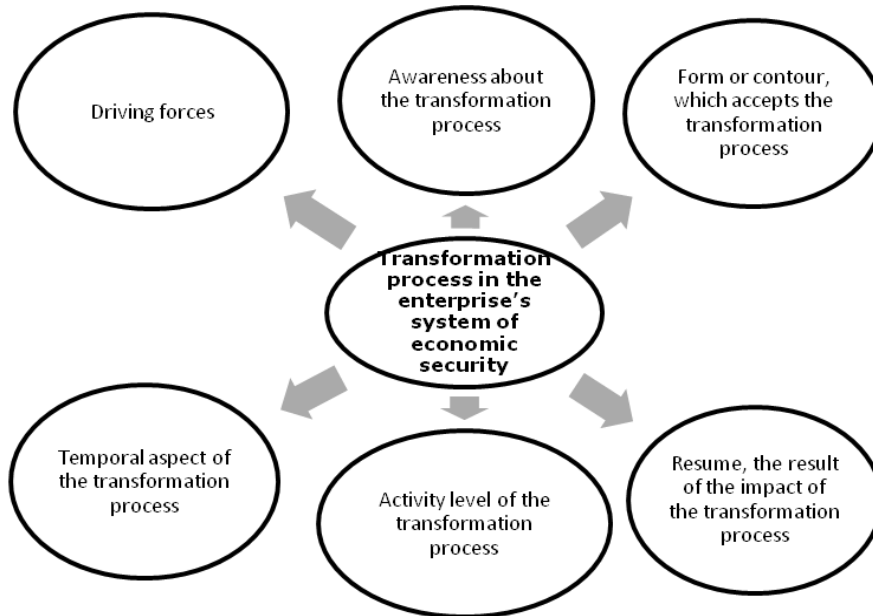
As it can be seen, the transformation is not only a process of transition, but also a process of the system formation. Transformation process is a complex and controversial process, on which a succession of states of the research object in time, a succession of subjects and phenomena depends, which occurs orderly. Thus, transformation process gives us understanding of real mechanisms of transformations and economic security system's ability to take these processes.

In the scientific literature [Yerohin 2005; Kyryliuk 2011, Sosnycka 2015] there are many classification criteria of transformation processes. So restructuring, reorganization, reengineering and others can be referred to transformation processes of controlled impact on the enterprise. But beyond the enterprise's economic security system there are processes on which the enterprise has an indirect impact that does not allow the functions of analysis and control to be exercised quickly, providing a prompt response of the economic security system of the enterprise to the emergence of risks to objects of the enterprise's economic security. Analysis of the literature allows us to conclude that the vast majority of researchers of transformation processes of the enterprise consider them as processes of the controlled impact which are caused primarily not by external factors but internal needs of the system. For example, in the work [Korolevska 2010] the following definition is proposed: "... the transformation processes at the enterprise as a series of interrelated specific actions for the implementation of complex targeted transformations at the enterprise designed to ensure its sustainable evolutionary development" [Korolevska 2010]. Thus, the economic security system achieves the goal of its functioning by using transformations. The economic security system in the process of functioning and development under the influence of transformation processes moves from a form to a form.

In our view, the correct understanding of the nature, course, and dynamics of transformation processes, which are the subject of controlled influence and processes caused by exogenous factors, will enable us to identify the main features of the transformation processes.

It is reasonable to use the typology proposed in the work [Shtomka 1996] to describe the transformation process in the economic security system, which is based on six main criteria (Fig. 1):

- form or contour, which accepts the transformation process;
- resume, the result of the impact of the transformation process;
- awareness about the transformation process;
- driving forces;
- activity level of the transformation process;
- temporal aspect of the transformation process.

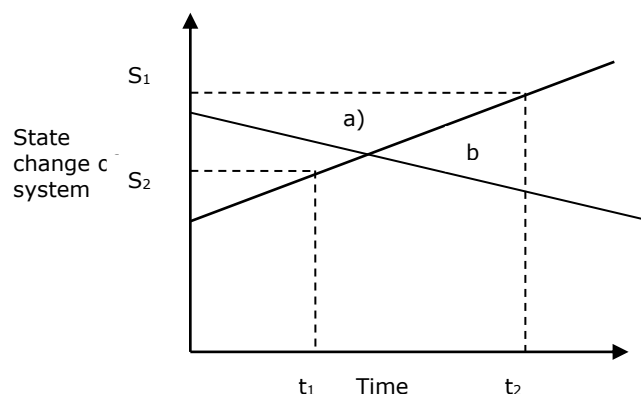

Figure 1 - Typology of the transformation process in the economic security system

Source: own development

The works of P. Shtomka [Shtomka 1996] are noteworthy, who proposes some forms of social process in his theory of social transitions. According to his opinion, all forms of processes, including social and transformation ones, have either progressive or regressive meaning depending on the ultimate goal and state. Due to the fact that the term "process" implies a succession of the object in time, then all processes essentially have directional form and can be gradual, upward or linear.

If the transformation process has one path or goes through several successive stages, this process is called single-line (unidirectional). Single-line (unidirectional) transformation process is shown in Figure 2.

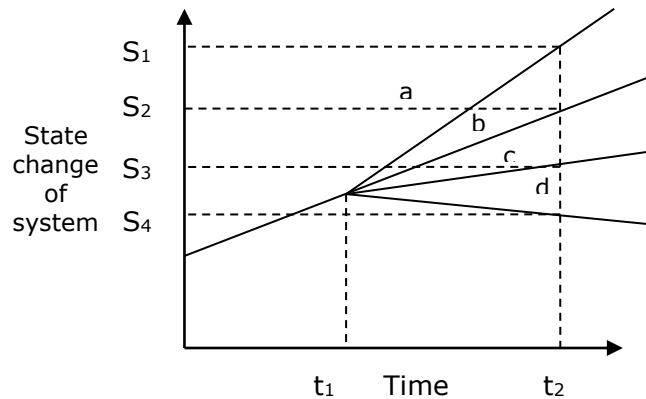

Figure 2 - Unidirectional transformation process or constant course
Where system - system of economic security of the enterprise;

a) - upward (progressive); b) - downward (regressive).

Source: developed based on [Shtomka 1996]

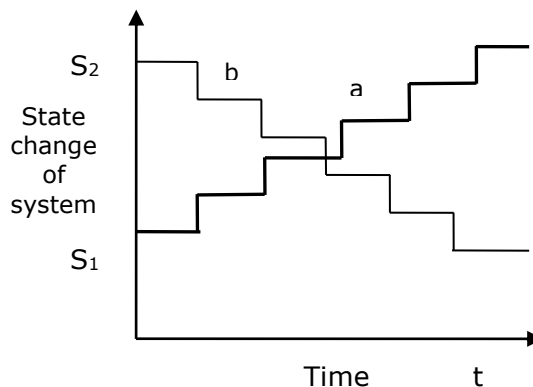
The enterprise and its economic security system in its historical development passes certain stages, alternative paths. For example, when the enterprises chose one and the same development model, the processes of origin and development of enterprises were different. This transformation process should be called multilinear or multidirectional (Fig. 3).

Figure 3 – Multidirectional or an alternative transformation process

Source: developed based on [Shtomka 1996]

But the development of the economic security system is not always linear. So K. Marks [Marks, Engels 1960] believed that social and economic formations sequentially pass through the revolutionary periods and, thus, face radical, fundamental transformations. Moreover, in this case, the transformations can be both progressive and regressive. He considered that only by revolutionary actions radical transformation of social life and state functions is possible and as we know it means a qualitative change. This transformation process can be described by a step function or jumps (Fig. 4)

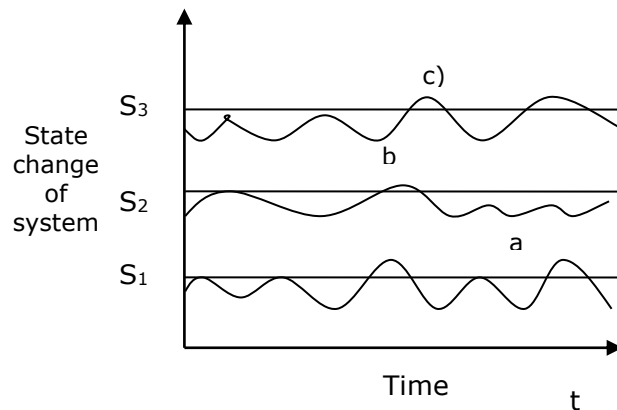
Figure 4 – Step function of transformation process or jumps

Source: developed based on [Shtomka 1996]

Some transformations are characterized by chance, randomness. They can be caused by social fluctuations, revolutions, mobilizations and structural changes in the economy, such as technological breakthrough, technological revolution. Mentioned transformations lead to a change in the economic security system of the enterprise. In such cases, a graphic presentation of transformation

processes must be in the form of a sinusoid (Fig. 5). Such processes are typical for different economic cycles, such as:

- expansion;
- recession;
- boom;
- stagnation.

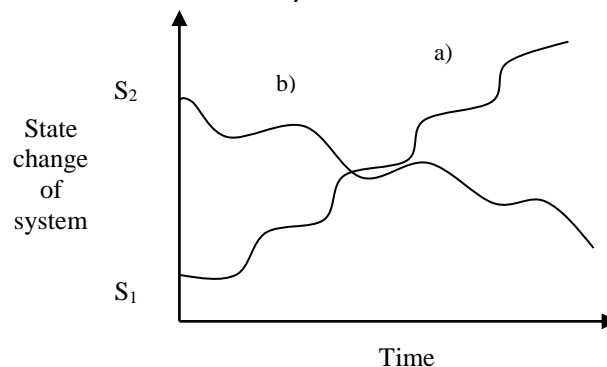

Figure 5 - Cyclical transformation process of: a) regular; b) accelerative; c) decelerated

Source: developed based on [Shtomka 1996]

If there is a similarity of transformation processes in the system of economic security, but they differ in the complexity level, these processes are called spiral or open cycle. Examples of such processes can be a life cycle, an economic cycle. The security system of the enterprise, as well as any open system, passes certain stages in its development. In this case, the development of a system of economic security under the influence of external and internal environment can be progressive or regressive. The achievement of the development level after each cycle of the state change shows the nature of these processes (Fig. 6).

The transition to a new level of functioning and development of the enterprise's economic security, changing the quality of the space, occurs under the influence of the external environment and requires changes in the functions of the system. This process is associated with changes in the subsystems and changes the nature of the interaction of elements, which creates conditions for the formation of a new system of enterprise's economic security. Such a phenomenon is called transformation cycle in the scientific literature.

Figure 6 - Spiral transformation process:

a) progressive; b) regressive

Source: developed based on [Shtomka 1996]

Scientists distinguish four basic stages of transformation cycle [Bieliaiev, Bebelo, Komyakov 2003].

1. Stage of direct transformation, which is characterized by a functional crisis, worsening of social tensions and significant violations of system balance.

2. Inter-formation stage - "stage of an unstable and uncertain state". Just at this time, the core of a new society emerges and its structural elements and connections are formed.

3. Intoformation stage – "during the acquisition of a new form". This stage is characterized by the system acquisition of integrity and dominance elements of a qualitatively new economic system.

4. Stage of post-transformation state – period when "the ability of the new system to cover all aspects of the reproductive process, to give it integrity" is determined. At this stage, reorientation of qualitative resources from the core to the periphery must be held.

It is advisable to use the study in the article [Stepanova 2015], which proposes a conceptual approach to transformation changes in the social and economic system of the regional level in the context of the evolutionary paradigm. The use of this approach will reflect the transition process from the functioning of the enterprise's economic security system to the functioning and development of a qualitatively new one by passing certain phases of transformation: generative transformation, project transformation, structural transformation, spatial transformation (Fig. 7).

In the proposed conceptual model of the evolutionary transformation cycle of the functioning of the economic security system the first phase which is "generative transformation" includes two stages:

1) inspirational stage - functional crisis, violations of the system balance that leads to excitation of the system and incentive to act;

2) system stage - search for solutions of the system problems, reassessment of the existing system state and the content and extent of the crisis;

The next phase is "project transformation":

3) interformation stage – the stage of unstable and uncertain status;

4) invasive stage – the impact of the environment on the origin (penetration) of the core of the new system, the formation of new structural elements and connections of subsystems.

The third phase which is "structural transformation" includes:

5) Diagnostic stage – unbiased, objective diagnostics of the real state of affairs, identification of the situation, its sources and causes, opportunities and ways out of the crisis situation;

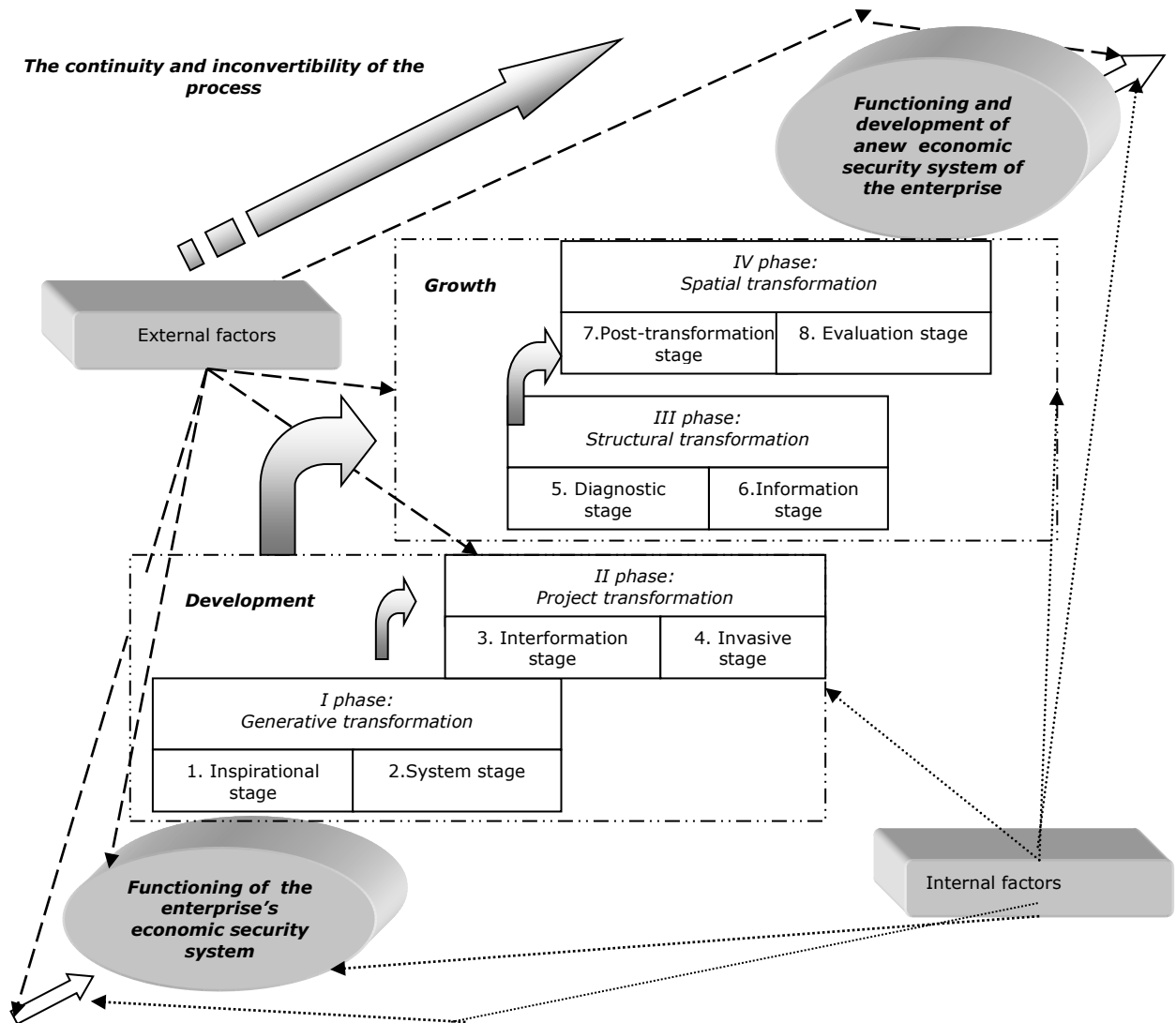
6) Intoformation stage – "during the acquisition of a new form." This stage is characterized by the system acquisition of integrity and dominance elements of a qualitatively new economic system.

The fourth stage of "spatial transformation" contains the following stages:

7) Post-transformation phase – determining the ability of the new system to cover all aspects of the reproductive process, give it integrity. At this stage, reorientation of qualitative resources from the core to the periphery must be held;

8) Evaluation phase - search for qualitatively new strategies of the system development, analysis, and evaluation of results in connection with the creation of a new economic security system of the enterprise.

Figure 7 - Conceptual model of the evolutionary transformation cycle of the functioning of the enterprise's economic security system

Source: developed based on [Stepanova 2015]

Conclusions. Thus, the economic security system of the enterprise is under the constant influence of external and internal environment, which is marked on its state and conditions of the system management. It has been determined that the system of economic security reaches the goal of its functioning with the help of transformations, which are not only a process of transformation, but also the process of a system formation. It has been proposed to consider the transformation process in the economic security system as evolutionary (revolutionary) staged transitions of qualitative characteristics of the functioning and development of the system, its structure under the influence of uncontrollable changes, implementation and monitoring of controllable changes made to ensure timely response of the system to dangers and threats against of the objects of the enterprise's economic security.

A conceptual model of evolutionary transformation cycle of functioning and development of the enterprise's economic security has been proposed. Transformation is presented as a process of transitions and establishment from the enterprise's system of economic security to its functioning and development on a qualitatively new basis by passing certain transformation phases (generative, design, structural, spatial). The above mentioned makes it possible to implement the organizational and economic mechanism of controllable transformation processes in the system of economic security and further develop modeling tools of controllable transformation processes.

References

- Bieliaiev, O. O., Bebelo, A. S., & Komyakov, O. M. (2003), *Derzhava i perehidna ekonomika: mehanizm vzaiemodii* [The state and the transition economy: the mechanism of interaction], KNEU, Kyiv, Ukraine.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Ekonomika rozvitky*, vol. 2, pp. 77-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_2_16.
- Evstigneeva, L. P., & Evstigneev, R. N. (2007). Teoriya ekonomicheskoi transformacii kak issledovatel'skaya programma [The theory of economic transformation as a research program]. *Obshestvennye nauki i sovremennost*, vol. 5, pp. 5-17.
- Gavrylyshyn, B. D., & Mochernyi, S. V. (ed.). (2002). *Ekonomichna encyklopediia* [The economic encyclopedia]. Akad. nar. gosp-va, Kyiv, Ukraine.
- Jmereneckii, V. F. (2010). *Teoriya bezopasnosti socialnih sistem* [Security theory of social systems]. NOU VPO MPSI, Moskva, Russia.
- Jmereneckii, V. F. (2007). *Teoriya bezopasnosti cheloveka, obshestva, civilizacii* [The safety theory of human, society, civilization], Moskva, Russia.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Kondrashova, I. S. Procesy transformacii socialno-ekonomicheskikh sistem v usloviyah novoi ekonomiki [The transformation processes of social and economic systems in the new economy]. *Elektronnoe naychnoe izdanie "Aktualnie innovacionnie issledovaniya: nauka i praktika"*. Retrieved from http://www.actualresearch.ru/nn/2008_1/Article/economics/kondrashova.htm.
- Korolevska, N. Yu. (2010). *Zabezpechennia transformaciiynyh procesiv na pidpriemstvi* [Ensuring transformation processes in the enterprise], PhD. diss., Economics and management of enterprises, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Luhansk, Ukraine.
- Kozachenko G.V. (ed.). (2014). *Systema ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [The system of economic security: state, region, enterprise], Promdruk, Luhansk, Ukraine.
- Kyryliuk, Ye. M. (2011). Poniatiinyi aparat doslidzhen transformacii ekonomichnyh system [The conceptual apparatus of transformation

- studies of the economic systems], in Demianenko S. I. (ed.). *Ekonomika ta pidpriemnyctvo*, vol. 26, pp. 14-25.
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].
- Makasheva, N. A. (2000). Ekonomicheskaya nayka v epohy transformacii (Istoriko-metodologicheskii aspekt) [Economic science in the era of transformation (Historical and methodological aspect)]. *Obshestvennie nayki i sovremennost*, vol. 5. Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/897/571/1231/003mAKAx5bEWA.pdf>.
- Markovych, I. B. (2014). Rozkryttia sytnosti poniattia transformacii ekonomichnoho prostory v systemi kategorii rozvytku nacionalnoi ekonomiky [Disclosure of the transformation concept of the economic space in the system of categories of the national economic development]. Osipov, U. M. (ed.) (1998). *Teoriya hozyaistva. Nachala vysshei ekonomiki* [The theory of economy. Beginnings of the highest economy], in Osipov Yu.M. (ed.), pp 607
- Marks, K., & Engels, F. (1960). *Kapital* [Capital], Moscow.
- Pochenchyk, G. M. (2014). Zakonomirnosti transformaciinyh procesiv nacionalnoi ekonomiky [Patterns of transformation processes of the national economy], in Derii V.A. (ed.). *Ekonomichna dymka*, vol. 16, no. 1, pp. 123-129.
- Petrishina, N. V. (2014). Problemy transformacii ekonomiki Ykrainy [Problems of economic transformation in Ukraine]. *Ekonomika i pravo*, vol. 24, pp. 31-38, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_24_7.
- Shtomka, P. (1996). *Sociologiya socialnih izmenenii* [Sociology of social change]. in Yadova V.A. (ed.), Aspekt Press, Moskva, Russia.
- Sosnycka, Ya. S. (2015). Transformaciini procesy u silskomu gospodarstvi, yak ob'iekt doslidjennia suspilno-geografichnyimi naukami [The transformation processes in agriculture as an object of study of social and geographical sciences]. *Naukovii ohliad*, vol. 3 (13), pp. 54-60.
- Stepanova, S. V. (2015). *Transformaciya regionalnoi socialno-ekonomicheskoi sistemi v kontekste evolucionnoi teorii: konceptualnaya model* [The transformation of the regional social and economic system in the context of evolutionary theory: conceptual model], *Vestn. Tom. gos. yn-ta*, vol. 393, pp. 171-177.
- Toffler, E. (2000). *Tretia Hvyliia* [The third wave]. Shovkun (ed.), Vsesvit, Kyiv, Ukraine.
- Urakov, D. V. (2014). Transformaciiini menedjment iak zasib peretvorennia sociumu [Transformational management as a means to transform society], *Prostir i chas sychasnoi nayki*, April 25-27, 2014. Retrieved from <http://int-konf.org/konf042014/778-urakov-d-v-transformacyniy-menedzhment-yak-zasb-peretvorenniya-socumu.html>.
- Yerohin, S. A. (2005). Transformaciyniy proces ta yoho strukturyzaciia [Transformation process and its structuring]. *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 2 (44), pp. 4-12.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.04.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 20.04.2017

Смець В.В.

Київський національний торговельно-економічний університет,
аспірант
Київ, Україна
vadimemec@yahoo.com

ЧУТЛИВІСТЬ НАГРОМАДЖЕНОГО КАПІТАЛУ ДО ПРОЯВІВ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У науковій статті розкриваються механізми впливу факторів економічної нестабільності на різноманітні форми втілення нагромадженого капіталу. Крім того, у статті запропонована методика для визначення чутливості інструментів нагромадження капіталу до проявів економічної нестабільності, основою якої в Україні є девальвація національної валюти. Запропонована методика розроблена на основі адаптації «бета-коефіцієнта», який використовується для оцінки профілю ризику окремої акції по відношенню до біржового індексу. Запропоновано розглядати динаміку національної валюти по відношенню до долару США, як до триггеру, що обумовлює неоднорідну зміну вартості різноманітних активів в Україні, виражених у доларах США.

Ключові слова: нагромадження капіталу, активи, «бета-коефіцієнт», девальвація, купівельна спроможність національної валюти
Формул: 7, рис.: 0, табл.:0, бібл.: 13

Vadim Yemets

Kyiv national university of trade and economics,
PhD Student
Kyiv, Ukraine
vadimemec@yahoo.com

SENSITIVITY THE ACCUMULATED CAPITAL TO ECONOMIC INSTABILITY

Abstract. The scientific article proposes a methodology for determining the sensitivity of capital accumulation instruments to development of economic instability, the basis of which in Ukraine is the devaluation of the national currency. The proposed methodology is developed on the basis of adaptation of the "beta-coefficient", which is used to assess the risk profile of an individual share in relation to the exchange index. It is suggested to consider the dynamics of the national currency in relation to the US dollar as a trigger, which causes a heterogeneous change in the value of various assets in Ukraine US dollars denominated.

Keywords: capital accumulation, assets, "beta-coefficient", devaluation, the purchasing power of the currency

Formulas: 7, fig.: 0, tabl.:0, bibl.: 13

JEL Classification: G10, G11, G20, F31

Вступ. Економічна нестабільність, що є характеристикою функціонування сучасної глобальної економіки, має безпосередній вплив на процеси нагромадження капіталу. В Україні цьому явищу притаманна певна чітко виражена особливість пов'язана, в першу чергу, з формуванням

дисбалансів, які під дією внутрішніх та зовнішніх економічних шоків спричиняють девальвацію і, відповідно, низку «негативних» мультиплікативних ефектів. У такій ситуації всі без винятку інструменти, що є втіленням нагромадження капіталу, зазнають певного економічного впливу, однак він не є однорідним, що спричиняє різну амплітуду руху цін інструментів нагромадження капіталу. Їх динаміка залежить від ступеня впливу різноманітних чинників, при цьому чутливість таких інструментів до факторів економічної нестабільності (у першу чергу девальвації національної валюти) розкриває можливості для зниження ризиковості проведення інвестицій в економіку України.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Дослідженням аспектів, пов'язаних з ефективністю нагромадження капіталу, займалась велика кількість вчених. Серед найвідоміших зарубіжних дослідників відзначимо: Г.Марковіца (Нобелівський лауреат), теорія якого запропонувала методику для розрахунку оптимального співвідношення параметрів «ризик-дохідність» в межах певного портфелю [Markowitz 1952]; в рамках «моделі ціноутворення активів», запропонованої вченими зі США (Дж.Трейнор, У.Шарп, Дж.Літнер, Я.Моссин), було сформовано методику визначення необхідної ставки дохідності певного активу, у сформованих економічних умовах [Treynor 1962; Sharp 1964]; Ю.Фама запропонував «теорію ефективності ринку» [Fama 1969], яка обґрунтовувала можливість інвестування на розвинутих ринках капіталу навіть для осіб, які не є професіоналами в даній галузі, оскільки «ринкова ефективність» виключає миттєву можливість заробітку для більш обізнаних учасників фондових ринків; «формула Блека-Шоулза», розроблена вченими Ф.Блеком та М.Шоулзом, представляє собою методику розрахунку справедливої вартості опціонів [Black, Scholes 1973] тощо.

В Україні питаннями, пов'язаними з нагромадженням капіталу, займалися такі вчені як: В.Геєць [Геєць 2011], який досліджував різноманітні аспекти, пов'язані зі структурними змінами економіки, включаючи динаміку національного багатства; Н.Дучинська – відтворення основних форм капіталу [Дучинська 2009]; С.Науменкова та В.Мищенко - функціонування банківського капіталу [Науменкова, Мищенко 2013]; Р.Бачо, займалась питаннями функціонування небанківських фінансових інститутів [Бачо 2015] та інші.

Метою цієї статті є дослідження механізмів впливу економічної нестабільності на різноманітні форми втілення сформованого капіталу, а також методика визначення чутливості динаміки цін інструментів нагромадження капіталу до проявів економічної нестабільності.

Результати дослідження. В умовах економічної нестабільності мають місце прямі та опосередковані ефекти, що обумовлюють динаміку цін інвестиційних інструментів.

Прямі ефекти мають місце, у першу чергу, з причини знецінення національної валюти, в якій обліковуються певні види та форми капіталу. Звісно, частина капіталу (золото, акції іноземних компаній, облигації в іноземній валюті) має досить сильний зв'язок з іноземною валютою, тому втрати від таких ефектів можуть бути не суттєвими. Деякі інші форми капіталу мають менший зв'язок з іноземною валютою (нерухомість, складські запаси вироблені в країні, основні фонди підприємств тощо). Тобто, особливість прямого впливу на нагромаджений капітал, пов'язана безпосередньо зі зміною купівельної спроможності коштів, що можуть бути

отримані у випадку переведення останніх у найбільш ліквідну форму капіталу-грошову.

Опосередковані ефекти, пов'язані з дією факторів економічної нестабільності на середовище, в якому формуються ціни на певні види та форми капіталу. Тобто, має місце зміна вартості капіталу через погіршення інвестиційної привабливості певних активів або зниження купівельно спроможного попиту на певні види активів.

Для з'ясування особливостей впливу факторів економічної нестабільності на динаміку цін інструментів нагромадження капіталу, визначимо канали трансмісії таких факторів. З цією метою виділимо кілька основних сфер нагромадження капіталу, зокрема:

1) Індивідуальний капітал, нагромадження якого здійснюється фізичними особами, формується переважно на основі житлової нерухомості, банківських депозитів та готівки. Динаміка індивідуального капіталу має місце завдяки дії наступних економічних факторів: зміна вартості житлової нерухомості, грошових накопичень у готівковій та безготівковій формах тощо.

Проявом дії факторів економічної нестабільності на індивідуальний капітал є зниження купівельної спроможності населення, що є найпотужнішим чинником знецінення капіталу, оскільки капітал - це фонд купівельної сили [Schumpeter 1942]. Негативний вплив на індивідуальний капітал є найпотужнішим фактором руйнування сукупно-нагромадженого капіталу, що уособлює погіршення якості життя населення країни в цілому. Крайньою формою вираження негативного впливу факторів економічної нестабільності на індивідуальний капіталу, на наш погляд, є розвиток ломбардного кредитування. Як пише у своєму дослідженні український вчений Р.Бачо: «як засвідчує історія розвитку економіки, саме діяльність ломбардів особливо бурхливо розвивається у періоди існування економічних негараздів» [Бачо 2015, с. 180].

2) "Виробництво" грошей та управління грошовою масою в економіці відбувається виключно банківською системою країни, у зв'язку з чим грошовий капітал представлений переважно банками.

Вплив факторів економічної нестабільності на грошовий капітал має місце, у першу чергу, через девальвацію національної валюти.

Девальвація національної валюти обумовлює такі статичні ефекти для банківського сектору та економіки країни: знижує реальну вартість банківських активів, об'єм активних операцій банківських установ та підвищує відсоткові ставки в країні тощо.

Знецінення національної валюти має такі динамічні ефекти: погіршує якість банківського кредитного портфелю, знижує кредитування економіки, сприяє перетіканню грошей в готівкову форму, знижує ліквідність економіки, знижує кредитування економіки країни, обумовлює не виконання своїх зобов'язань банками та пригнічує ділову активність.

Динаміка грошового капіталу проявляється у зниженні вартості капіталу банківського сектору і негативному мультиплікативному ефекті, що має вплив на всю економіку країни.

3) Торговим капіталом є товари та інші активи, придбані економічними суб'єктами з метою їх подальшого перепродажу задля отримання прибутку. По суті торговий капітал є спекулятивним, а суб'єкти, що ним оперують – це трейдингові організації, які здійснюють свої операції на різноманітних ринках (товарів, цінних паперів, інтелектуальної власності тощо).

Вплив факторів економічної нестабільності на торговий капітал

проявляється через зниження купівельної спроможності й, відповідно, попиту на товари.

Динаміка торгового капіталу проявляється у знеціненні його частини, що обумовлено: завершенням строків придатності товарів; моральним старінням вчасно не реалізованого товару, технології тощо; зниженням вартості цінних паперів в результаті дії на них унікальних та системних ризиків тощо.

4) Промисловий капітал постає переважно у формі матеріальних та нематеріальних виробничих активів (обладнання, технологій, ліцензій, складських запасів). Суб'єктами, під контролем яких використовується капітал, є підприємства-виробники товарів та послуг.

Вплив факторів економічної нестабільності на промисловий капітал проявляється через зниження попиту на товари та послуги, що виробляються підприємствами. У результаті чого спостерігається зниження витрат, спрямованих на їх підтримання та розвиток.

Динаміка вартості промислового капіталу відбувається через фізичну та моральну деградацію виробничих фондів, їх вихід з використання, старіння виробничих технологій, втрати ліцензій тощо. Українські вчені В.Близнюк та Я.Юрик акцентують увагу на прямих зв'язках між негативними економічними явищами та зниженням показника «кумулятивного приросту продуктивності праці» в економіці. Показник, який вчені називають «комплексним вираженням інтенсифікації всіх факторів виробництва» [Близнюк, Юрик 2013]. Серед негативних проявів впливу факторів економічної нестабільності на промисловий капітал можуть бути: зменшення об'ємів виробництва, погіршення фінансових показників підприємства і знецінення ринкової вартості акціонерного капіталу тощо.

5) Інвестиційний капітал представлений активами небанківських фінансових установ у формі цінних паперів, депозитів, цінних металів та ін. Суб'єктами нагромадження інвестиційного капіталу є фонди спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди, хедж-фонди тощо.

Вплив факторів економічної нестабільності має такі наслідки для інвестиційного капіталу, як: зниження цін активів у портфелі інституційних інвесторів, втрати капіталу від банкрутства емітентів цінних паперів, відтік грошових засобів, згорання небанківського фінансового сектору.

Негативний вплив на інвестиційний капітал інституціональних інвесторів проявляється у формі звуження інвестиційного портфеля і ринкової вартості таких установ та ін.

6) Глобальний капітал представлений роботою транснаціональних корпорацій або холдингів, що вибудовують довгі виробничі ланцюги від видобутку сировини до виробництва готових товарів і реалізації їх кінцевим споживачам. Рух транснаціонального капіталу (який у наш час фактично став глобальним капіталом) зумовлений основною функцією транснаціональних, міжнародних, глобальних корпорацій [Дейнека 2014, с.104]. Тому нагромаджений глобальний капітал включає в себе: різноманітні виробничі комплекси, обладнання, технології виробництва та управління, сировинні ресурси, об'єкти інфраструктури тощо.

Глобальний капітал є найбільш диверсифікованим серед вище представлених сфер нагромадження капіталу, тому він найменш схильний до негативної динаміки, під дією економічної нестабільності, в рамках окремо взятої національної економіки. Вплив на глобальний капітал відбувається через: девальвацію національної грошової одиниці на ринках кінцевих

споживачів продукції ТНК; втрату певних ланок виробництва, в результаті військових дій чи зміни політики уряду в країнах де здійснює виробництво ТНК; через технологічне відставання від основних конкурентів тощо.

Проявом впливу факторів економічної нестабільності на глобальний капітал є падіння вартості акціонерного капіталу та ринкової капіталізації ТНК.

Таким чином, нагромадження проявляється через його втілення у певні інструменти капіталу або активи, якими можуть бути пайові, боргові, похідні цінні папери, нерухомість, цінні метали, виробничі фонди тощо. Всі ці активи, під дією економічної нестабільності, змінюють свою ціну, що відповідно обумовлює втрату раніше інвестованого капіталу.

У деяких випадках падіння вартості нагромадженого капіталу може бути не очевидним, оскільки девальвація національної валюти сприяє збереженню, а то й підвищенню цін на активи, виражені у національній валюті. Для зняття цього недоліку доцільно аналізувати зміну ціни на активи з урахуванням девальвації, тобто, виражені у іноземній валюті, більш стабільній по відношенню до національної.

Для отримання емпіричних даних щодо конкретних випадків впливу економічної нестабільності на нагромаджений капітал, необхідною є розробка відповідної методики. Вона має враховувати особливості кожного виду форм нагромадження капіталу. На наш погляд, для розкриття суті процесів нагромадження, необхідним є вироблення еталонних одиниць співставлення вартості форм капіталу в динаміці. При цьому, еталонна одиниця виміру має включати декілька властивостей, серед них такі: універсальність, співставність та транспарентність (що означає зрозуміле формування одиниці, яка береться за еталон). Такою еталонною одиницею може бути вартість активу, виражена у доларах США та скорегована на паритет купівельної спроможності цієї валюти.

Враховуючи, що всі активи в рамках національної економіки, як правило, номіновані в національній валюті, у контексті дослідження чутливості впливу економічної нестабільності на динаміку нагромадженого капіталу, перш за все, необхідно визначити такий вплив на купівельну спроможність національної валюти. Для цього ми можемо використати формулу (1).

$$I_p = \frac{K_0}{K_n} * KC_{(0;n)}; de \quad (1)$$

I_p - Індекс відношення національної валюти до дол.США скорегований на зміну паритету купівельної спроможності валют за досліджуваний період; K_0 - відношення національної валюти до дол.США у базовому періоду; K_n - відношення національної валюти до дол.США у періоді n ; $KC_{(0;n)}$ - коефіцієнт паритету купівельної спроможності національної валюти до дол.США у період (0;n).

В Україні, що впливає з вище розглянутих теоретичних аспектів, основним фактором, що обумовлює динаміку цін інструментів нагромадження є динаміка співвідношення національної валюти до долару США. Тому всі інструменти нагромадження капіталу є чутливими до девальвації національної

валюти. Для встановлення зв'язку між економічною нестабільністю та інструментами нагромадження капіталу нам необхідна методика, що пов'язувала б динаміку цін інструментів нагромадження капіталу та динаміку національної валюти. Для вирішення цього завдання ми пропонуємо адаптувати формулу, яка у інвестиційному менеджменті вимірює «бета-коефіцієнт» акцій. Нагадаємо, цей коефіцієнт відображає взаємозалежність між індексом акцій та іншими окремими акціями, що входять або не входять до даного індексу. Зв'язок між індексом та акціями ґрунтується на тому, що індекс охоплює акції, які по різному реагують на ринкові фактори, тобто деякі є більш ризиковими, а амплітуда їх коливань вища за амплітуду коливань індексу; деякі навпаки нижчі. Формула «бета-коефіцієнта» має вигляд (2) [Jensen 1972]

$$\beta = \frac{Cov(r_a, r_p)}{Var(r_p)}; \partial e \quad (2)$$

r_a - величина для якої вираховується «бета»; r_p - величина з якою відбувається порівняння; Cov - коваріація обчислюваної та порівнюваної величин; Var - дисперсія еталонної величини.

У нашому ж випадку аналогом такого індексу є курс національної валюти до долару США. У свою чергу різноманітні активи в Україні, за умови перерахунку у долари США, мають більшу або меншу динаміку ціни у порівнянні з динамікою гривні до долару США. Суттєвою відмінністю між розрахунком «бета-коефіцієнту» та запропонованого коефіцієнту чутливості інструментів нагромадження капіталу до економічної нестабільності є те, що для його розрахунку використовуються щоденні дані за певний період. З метою калькуляції запропонованого коефіцієнту доречно використовувати середньомісячні або навіть щоквартальні дані, перераховані за середнім курсом долару США, щонайменше за останні десять років.

Для вимірювання чутливості котирувань акцій до впливу економічної нестабільності, пов'язаної з динамікою національної валюти - формула буде мати вигляд (3):

$$C_{za} = \frac{Cov(D_z, D_a)}{Var(D_a)}; \partial e \quad (3)$$

C_{za} – чутливість до економічної нестабільності зміни купівельної спроможності національної валюти порівняно зі зміною котирувань акцій, виражених у дол.США; D_z - динаміка купівельної спроможності національної одиниці за період n ; D_a - динаміка ціни акцій, виражена у дол.США за період n .

Для вимірювання чутливості ціни золота до впливу економічної нестабільності, пов'язаної з динамікою національної валюти - формула буде мати вигляд (4):

$$C_{z3} = \frac{Cov(D_z, D_3)}{Var(D_3)}; \partial e \quad (4)$$

$\mathcal{C}_{ez}$ – чутливість до економічної нестабільності зміни купівельної спроможності національної валюти порівняно зі зміною ціни золота, вираженої у дол.США; $\mathcal{D}_z$ - динаміка купівельної спроможності національної одиниці за період n ; $\mathcal{D}_3$ - динаміка ціни золота, вираженої у дол.США за період n .

Для вимірювання чутливості нерухомості до впливу економічної нестабільності, пов'язаної з динамікою національної валюти - формула буде мати н вигляд (5):

$$\mathcal{C}_{en} = \frac{Cov(\mathcal{D}_z, \mathcal{D}_n)}{Var(\mathcal{D}_n)}; \partial e \quad (5)$$

$\mathcal{C}_{en}$ – чутливість до економічної нестабільності зміни купівельної спроможності національної валюти, порівняно з чутливістю зміни вартості нерухомості вираженої у дол.США; $\mathcal{D}_z$ - динаміка купівельної спроможності національної одиниці за період n ; $\mathcal{D}_n$ - динаміка вартості нерухомості, вираженої у дол.США за період n .

Для вимірювання чутливості вартості основних фондів підприємств до економічної нестабільності, пов'язаної з динамікою національної валюти - формула буде мати вигляд (6):

$$\mathcal{C}_{zoc} = \frac{Cov(\mathcal{D}_z, \mathcal{D}_{oc})}{Var(\mathcal{D}_{oc})}; \partial e \quad (6)$$

$\mathcal{C}_{zoc}$ – чутливість до економічної нестабільності зміни купівельної спроможності національної валюти, порівняно з чутливістю вартості основних засобів підприємств виражених у дол.США; $\mathcal{D}_z$ - динаміка купівельної спроможності національної одиниці за період n ; $\mathcal{D}_{oc}$ - динаміка вартості основних засобів, виражена у дол.США за період n .

Для вимірювання чутливості вартості депозитних заощаджень населення до економічної нестабільності, пов'язаної з динамікою національної валюти - формула буде мати вигляд (7):

$$\mathcal{C}_{zcs} = \frac{Cov(\mathcal{D}_z, \mathcal{D}_{cs})}{Var(\mathcal{D}_{cs})}; \partial e \quad (7)$$

$\mathcal{C}_{zcs}$ – чутливість до економічної нестабільності зміни купівельної спроможності національної валюти, порівняно з чутливістю вартості депозитних заощаджень, виражених у дол.США; $\mathcal{D}_z$ - динаміка купівельної спроможності національної одиниці за період n ; $\mathcal{D}_{cs}$ - динаміка вартості складських запасів, виражена у дол. США за період n .

Тут перераховано тільки кілька видів форм нагромадження капіталу,

динаміка вартості яких може бути порівняна з динамікою вартості гривні і, таким чином, виявлено рівень їх ризиковості по відношенню до національної валюти. В той же час іншими активами для оцінки впливу економічної нестабільності можуть бути: державні та корпоративні облигації, товарні запаси, вартість прав власності тощо.

Висновки. В країні, національна валюта якої схильна до суттєвої динаміки по відношенню до більш стабільної еталонної грошової одиниці, знецінення національної валюти є одним з основних проявів економічної нестабільності в межах національної економіки.

Запропонована методика є спробою адаптувати «бета-коефіцієнт» для визначення профілю ризиковості різноманітних активів в Україні по відношенню до ризиковості національної валюти. На думку автору цього матеріалу, запропонована методика може мати як наукове, так і практичне застосування. Зокрема може бути використана потенційними іноземними інвесторами України для визначення ризикованості інвестування в той чи інший актив в умовах повзучої девальвації національної валюти України, що спостерігається вже четвертий рік поспіль.

Література

- Бачо, Р. Й. (2015). Сучасний стан розвитку ринку небанківських фінансових послуг України. *Науковий вісник Ужгородського університету, випуск 1(45)*, с. 180-183.
- Близнюк, В., Юрик, Я. (2013). Вплив кризових явищ у національній економіці на модернізаційний потенціал України. *Інвестиції: практика та досвід, № 15*, с. 34-40. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ipd_2013_15_9.pdf.
- Дейнека, Т. А. (2014). Глобальний капітал як причина суперечностей світової економіки. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, № 2(1)*, с. 103-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2014_2%281%29__23
- Дучинська, Н. І., Дучинський, П. І. (2009). Відтворення основних форм капіталу: проблеми збалансованості. *Економічний вісник НГУ, № 2*, с. 28-33.
- Науменкова, С., Міщенко, С. (2013). Розвиток кредитування в посткризових умовах. *Банківська справа, № 1*, с. 3-19.
- Геєць, В. М., Шинкарук, Л. В., Артьомова, Т. І. (2011). *Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія* / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]. НАН України; Ін-текон. та прогнозув. – К., 696 с.
- Eugene, F. Fama. (1970). *The Journal of Finance, Vol. 25, No. 2, Papers and Proceedings of the Twenty-Eighth Annual Meeting of the American Finance Association New York, N.Y. December, 28-30*, pp. 383-417. Retrieved from: <http://efinance.org.cn/cn/fm/Efficient%20Capital%20Markets%20A%20Review%20of%20Theory%20and%20Empirical%20Work.pdf>.
- Fischer Black, & Myron Scholes. (1973). The Pricing of Options and Corporate Liabilities. *The Journal of Political Economy, Vol. 81, No. 3 (May - Jun., 1973)*, pp. 637-654 The University of Chicago Press. Retrieved from: http://www.jstor.org/stable/1831029?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents.
- Jensen, Michael C., & Black, Fischer and Scholes, Myron S. (1972). *The Capital Asset Pricing Model: Some Empirical Tests*. Michael C. Jensen, STUDIES IN

- THE THEORY OF CAPITAL MARKETS, Praeger Publishers Inc., 1972. Retrieved from: http://www.maths.usyd.edu.au/u/UG/IM/MATH2070/r/BlackJensenScholes_StudiesInTheTheoryOfCapitalMarkets1972.pdf.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1, pp. 77-91. Retrieved from: [www.jstor.org.proxy.lib.chalmers.se/stable/10.2307/2975974?origin=api\(2012-1030\)](http://www.jstor.org.proxy.lib.chalmers.se/stable/10.2307/2975974?origin=api(2012-1030)).
- Schumpeter, J. A. (1942; 1975). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. 1942; New York: Harper, 1975, p. 82-85.
- Treynor, J. L. (1962). *Toward a Theory of Market Value of Risky Assets. Unpublished manuscript*. A final version was published in 1999, in *Asset Pricing and Portfolio Performance: Models, Strategy and Performance Metrics*. Robert A. Korajczyk (editor) London: Risk Books, pp. 15-22.
- William, F. Sharpe Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. *The Journal of Finance*, Vol. 19, No. 3 (Sep., 1964), pp. 425-442 Blackwell Publishing for the American Finance Association. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2977928?origin=JSTOR-pdf>.

References

- Bacho, R. (2015). The current state of the market nonbank financial services in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod University, Issue 1 (45)*, p. 180-183.
- Bliznuk, V., Yurik, Y. (2013). *The impact of the crisis on the national economy modernization potential of Ukraine*. Investment: Practice and Experience, № 15, p. 34-40. Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ipd_2013_15_9.pdf.
- Dejneka, T. (2014). Global capital as the cause of the contradictions at the framework of world economy. *Problems and prospects of business*, № 2 (1), p. 103-107. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2014_2%281%29_23.
- Duchynska, N., & Duchynskyy, P. (2009). Playing the main forms of capital: problems of balance. *Economichnij Visnik NGU*, № 2, pp. 28-33.
- Eugene, F. Fama. (1970). *The Journal of Finance*, Vol. 25, No. 2, Papers and Proceedings of the Twenty-Eighth Annual Meeting of the American Finance Association New York, N.Y. December, 28-30, pp. 383-417. Retrieved from: <http://efinance.org.cn/cn/fm/Efficient%20Capital%20Markets%20A%20Review%20of%20Theory%20and%20Empirical%20Work.pdf>.
- Fischer Black, & Myron Scholes. (1973). The Pricing of Options and Corporate Liabilities. *The Journal of Political Economy*, Vol. 81, No. 3 (May - Jun., 1973), pp. 637-654 The University of Chicago Press. Retrieved from: http://www.jstor.org/stable/1831029?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents.
- Jensen, Michael, C., Black, Fischer, Scholes, Myron, S. (1972). *The Capital Asset Pricing Model: Some Empirical Tests*. Michael C. Jensen, STUDIES IN THE THEORY OF CAPITAL MARKETS, Praeger Publishers Inc., 1972. Retrieved from: http://www.maths.usyd.edu.au/u/UG/IM/MATH2070/r/BlackJensenScholes_StudiesInTheTheoryOfCapitalMarkets1972.pdf.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1,

- pp. 77-91. Retrieved from:
www.jstor.org.proxy.lib.chalmers.se/stable/10.2307/2975974?origin=api
(2012-1030).
- Naumenkova, S. & Mishchenko, S. (2013). The development of post-crisis lending conditions. *Bankivska sprava*, № 1, pp. 3-19.
- Heyets, V. Shynkaruk, L., & Artemova, T. (2011). *Structural change and economic development of Ukraine: monograph* / [Heyets V. Shynkaruk L., Artemova T., etc.]. NAN of Ukraine; In-teknon. and prohnozuv. Kyiv, 696 p.
- Schumpeter, J. A.. (1942; 1975). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. 1942; New York: Harper, 1975, p. 82-85.
- Treynor, J. L. (1962). *Toward a Theory of Market Value of Risky Assets. Unpublished manuscript*. A final version was published in 1999, in *Asset Pricing and Portfolio Performance: Models, Strategy and Performance Metrics*. Robert A. Korajczyk (editor) London: Risk Books, pp. 15-22.
- William, F. (1964). Sharpe Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk *The Journal of Finance*, Vol. 19, No. 3 (Sep., 1964), pp. 425-442 Blackwell Publishing for the American Finance Association. Retrieved from:
<http://www.jstor.org/stable/2977928?origin=JSTOR-pdf>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 12.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 20.03.2017

Семенюк І.Ю.

Хмельницький національний університет,
аспірант

Хмельницький, Україна
irynasemeniuk@vtei.com.ua

**ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

Анотація. В статті здійснено узагальнену класифікацію, аналіз та характеристику факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Визначено методи, за допомогою яких здійснюється оцінка впливу факторів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств. Представлено результати SWOT-аналізу факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємств машинобудівної галузі в цілому. Наведено методику проведення та приклад результатів PESTLE-аналізу зовнішніх факторів провідного машинобудівного підприємства України. Здійснено аналіз впливу державної підтримки інноваційної діяльності промислових підприємств та коливання курсу національної валюти на обсяги експорту машинобудівної продукції на основі побудови рівняння лінійної регресії та ступеневої моделі Кобба-Дугласа.

Ключові слова: машинобудування, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішні фактори, внутрішні фактори, аналіз
Формул: 1; рис.: 3, табл.: 5, бібл.: 27

Iryna Semeniuk

Khmelnyskyi National University,
PhD Student

Khmelnyskyi, Ukraine
irynasemeniuk@vtei.com.ua

**EVALUATION OF FACTORS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT
OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIAN
MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISES**

Abstract. The paper deals with the evaluation of factors influence on foreign economic activity of Ukrainian mechanical engineering enterprises, which need to adapt to changes of external environment in conditions of deepening of the European integration process. The generalized classification, analysis and characterization of factors of external and internal environment were made. The methods of evaluation of factors influence on the development of foreign economic activity of mechanical engineering enterprises were determined. The results of SWOT-analysis of the factors influencing the foreign economic activity of mechanical engineering industry are presented. The method of PESTLE analysis of external factors of leading mechanical engineering enterprise of Ukraine was described. The analysis of the impact of government innovation activity support of industrial enterprises and fluctuations of the national currency on the export volume of engineering goods, based on the construction of linear regression equation and Cobb-Douglas model, was made.

Keywords: machanical engineering, foreign economic activity, external factors, internal factors, analysis

Formulas: 1; fig.: 3, tabl.: 5, bibl.: 27

JEL Classification: M40, N70, P50

Вступ. Початок режиму вільної торгівлі між Україною та країнами ЄС в рамках Угоди про асоціацію передбачає інтеграцію вітчизняних суб'єктів господарської діяльності до європейського економічного простору. За цих умов, особливої актуальності набуває процес входження на європейський ринок саме машинобудівних підприємств, зовнішньоекономічна діяльність яких значною мірою залежить від впливу різного роду факторів зовнішнього та внутрішнього характеру.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Основні методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на промислові підприємства були висвітлені у праці В.М. Нижника та О.М. Полінкевич [Нижник, Полінкевич 2012], фактори впливу на зовнішньоекономічну діяльність машинобудівних підприємств на макро- та мікрорівні досліджувались Л.Г. Ліпич та А.О. Фатенок-Ткачук [Ліпич, Фатенок-Ткачук 2008], характеристика та оцінка факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність, зокрема автомобілебудівної галузі України представлена у праці В.О. Терлецької [Терлецька 2014]. Вивченням даної проблематики займались також К.Ю. Шеремета [Шеремета 2013], О.Г. Мельник та М.Я. Нагірна [Мельник, Нагірна 2013], В.П. Андришин [Андришин 2014], В. Ляшенко [Kharazishvili, Lyashenko, Zaloznova, Kvilinskyi 2016; Lyashenko, Tolmachova, Kvilinskyi 2016; Payonk, Lyashenko, Kvilinskyi 2015], К.В. Селезньова [Селезньова 2013], Н. Dźwigoł [Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2015a; Dźwigoł 2015b; Dźwigoł 2016]. Характеристика методів SWOT- та PESTLE-аналізу, зокрема, відображена у працях Дж. Кейдла, Д. Пол та П. Тернера [Cadle, Paul, Turner 2010], К. Флайшера та Б. Бенсоссан [Fleisher, Bensoussan 2015] А. Вайс [Weiss 2011] та ін. Однак, необхідність адаптації підприємств української машинобудівної галузі до нових умов виходу на європейський ринок, в контексті поглиблення євроінтеграційного процесу, потребує подальших досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є оцінка впливу факторів на зовнішньоекономічну діяльність підприємств машинобудівної галузі України в сучасних умовах за допомогою різноманітних методів для подальшої розробки стратегічних рішень щодо освоєння нових зовнішніх ринків.

Результати дослідження. Зовнішньоекономічна діяльність (далі — ЗЕД) будь-якого підприємства здійснюється в умовах впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Спершу розглянемо, які фактори зовнішнього середовища впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств машинобудівної галузі.

Під зовнішнім середовищем або середовищем функціонування слід розуміти простір, що відображає сукупність зовнішніх факторів прямого і непрямого впливу, що не перебувають у межах прямого безпосереднього впливу промислових підприємств [Нижник, Полінкевич 2012]. Зважаючи на те, що серед науковців немає однозначного підходу щодо класифікації факторів зовнішнього впливу на зовнішньоекономічну діяльність машинобудівних підприємств, у табл. 1 представлена класифікація, характеристика та аналіз зовнішніх факторів на основі власного дослідження існуючих літературних джерел.

В свою чергу, внутрішні фактори, які впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств являють собою фактори, які мають місце в межах підприємства і спричинені його діяльністю [Ліпич, Фатенок-Ткачук 2008]. В економічній літературі представлено досить різноманітну класифікацію факторів внутрішнього впливу, але, на нашу думку, в основі їх визначення лежить особливість функціонування самого підприємства, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

Таблиця 1 – Класифікація, характеристика та аналіз зовнішніх факторів розвитку зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств України

№ з/п	Зовнішні фактори розвитку ЗЕД машинобудівних підприємств	Характеристика та аналіз
1	2	3
Фактори прямого впливу		
1	Споживачі	Розвиток ЗЕД машинобудівних підприємств значною мірою залежить від наявності та купівельної активності споживачів, якими є інші підприємства, державні установи, окремі громадяни як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Наразі, підприємства машинобудівної галузі, зіштовхнувшись з проблемою низького попиту на внутрішньому ринку, експортують біля 70% виготовленої продукції.
2	Постачальники	Підприємства машинобудівної галузі України характеризуються високим рівнем залежності від імпорту складових для власного виробництва, а отже, залежать від зарубіжних постачальників.
3	Конкуренти	Вітчизняні машинобудівні підприємства зазнають значної конкуренції з боку іноземних виробників на внутрішньому ринку. В той час, як невисока конкурентоздатність української машинобудівної продукції на зовнішньому ринку досягається в основному завдяки низькій ціні.
3	Рівень державного регулювання та підтримки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств; законодавство у сфері ЗЕД	На сучасному етапі розвитку ЗЕД машинобудівних підприємств відсутні дієві державні програми розвитку машинобудівної галузі та не створене експортно-кредитне агентство, діяльність якого полягала б у наданні страхових та гарантійних послуг вітчизняним експортерам і банкам-кредиторам за зовнішньоекономічними контрактами. Щодо гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС, то у 2014-2015 рр. за узгодженим часовим графіком гармонізації законодавства передбачалася адаптація лише 14 законодавчих документів, у той час, як на наступні роки передбачається значне збільшення їхньої кількості: 65 – у 2016 та 111 – у 2017 рр.
4	Рівень розвитку бізнес середовища всередині країни	Рівень розвитку бізнес середовища характеризується рівнем корумпованості економіки та бюрократизації адміністративних процедур. За оцінками експертів Світового банку, у 2011 році Україна посіла 145 місце зі 189 країн у рейтингу легкості ведення бізнесу, тоді як у 2015 році даний показник вдалось покращити до 87 місця.

Закінчення тіблиці 1

1	2	3
5	Загальний макроекономічний стан країни	Макроекономічні показники розвитку країни мають прямий вплив на розвиток ЗЕД машинобудівних підприємств. Так, негативна динаміка експорту та імпорту машинобудівної продукції у 2013-2015 рр. стала наслідком дії наступних чинників: зростання цін на електроенергію для промислових підприємств, різке знецінення національної валюти, зниження темпів промислового виробництва, прискорення темпів інфляції.
6	Рівень науково-технічного прогресу машинобудівної галузі	Частка реалізованої машинобудівними підприємствами інноваційної продукції протягом останніх років становить лише 3,5-4%, обсяг імпорту високотехнологічної продукції значно перевищує розміри власного виробництва, а рівень наукоємності промислового виробництва складає 0,3%. Відсоток спрацювання основних засобів у машинобудівній галузі становить понад 63%.
7	Наявність кадрів відповідного фаху та кваліфікації	Підприємства машинобудівної галузі відчують нестачу у персоналі через низьку відтворюваність наукових та інженерних кадрів.
Фактори непрямого впливу		
9	Стан зовнішньоекономічних зв'язків держави	Існування державних зовнішньоекономічних зв'язків, контактів та угод встановлених в рамках існуючого міжнародного законодавства з іншими державами, організаціями та інтеграційними утвореннями сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків машинобудівних підприємств.
10	Міжнародна політична ситуація	Наявність військових конфліктів, економічних блокад, страйків значно перешкоджає виходу підприємств на зовнішні ринки.
11	Митно-тарифна політика та соціально-культурні особливості інших країн	Бар'єрами для експорту вітчизняної продукції можуть стати тарифні та нетарифні обмеження, особливості національного менталітету та стереотипи ведення бізнесу інших держав.
12	Природно-кліматичні умови	Стихійні лиха можуть вплинути на виконання машинобудівними підприємствами зобов'язань перед іноземними партнерами.

Джерело: складено автором за [Doing Business Report; Державна служба статистики України; Голей 2015; Почтовюк, Пряхіна 2013; Терлецька 2014].

З цієї точки зору, основними внутрішніми факторами розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств є: фактори, які впливають на організаційну структуру управління ЗЕД; фактори, які впливають на розробку та реалізацію стратегії ЗЕД; фактори досягнення довгострокових цілей ЗЕД підприємства; фактори, що впливають на планування ЗЕД; фактори, які впливають на формування маркетингового середовища ЗЕД [Шеремета 2013]. Більш детальна класифікація цих факторів представлена на рис. 1.

Рисунок 1 – Внутрішні фактори, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність машинобудівних підприємств

Джерело: складено та доповнено автором за [Шеремета 2013; Ліпич, Фатенок-Ткачук 2008]

В світовій практиці використовуються різноманітні методи для оцінки впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ. Одним з найвідоміших є SWOT-аналіз. За допомогою даного методу можна оцінити сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища відносно можливостей та загроз зовнішнього середовища та проаналізувати вплив факторів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності галузі в цілому.

Матриця SWOT-аналізу підприємств машинобудівної галузі України, яка дозволяє визначити можливі напрямки розвитку їх зовнішньоекономічної діяльності в умовах європейської інтеграції, представлена у табл.2.

Як видно з табл. 2, незважаючи на слабкі сторони, підприємствам машинобудівної галузі України є що запропонувати потенційним інвесторам з країн Європейського Союзу. В першу чергу, це стосується наявності вигідного географічного розташування, природних ресурсів, відносно недорогої та кваліфікованої робочої сили. А беручи до уваги те, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС відкриває можливості для вільного обміну товарами, послугами, технологіями, капіталом, основним напрямком розвитку ЗЕД українських машинобудівних підприємств може стати виробнича кооперація із провідними європейськими машинобудівними підприємствами.

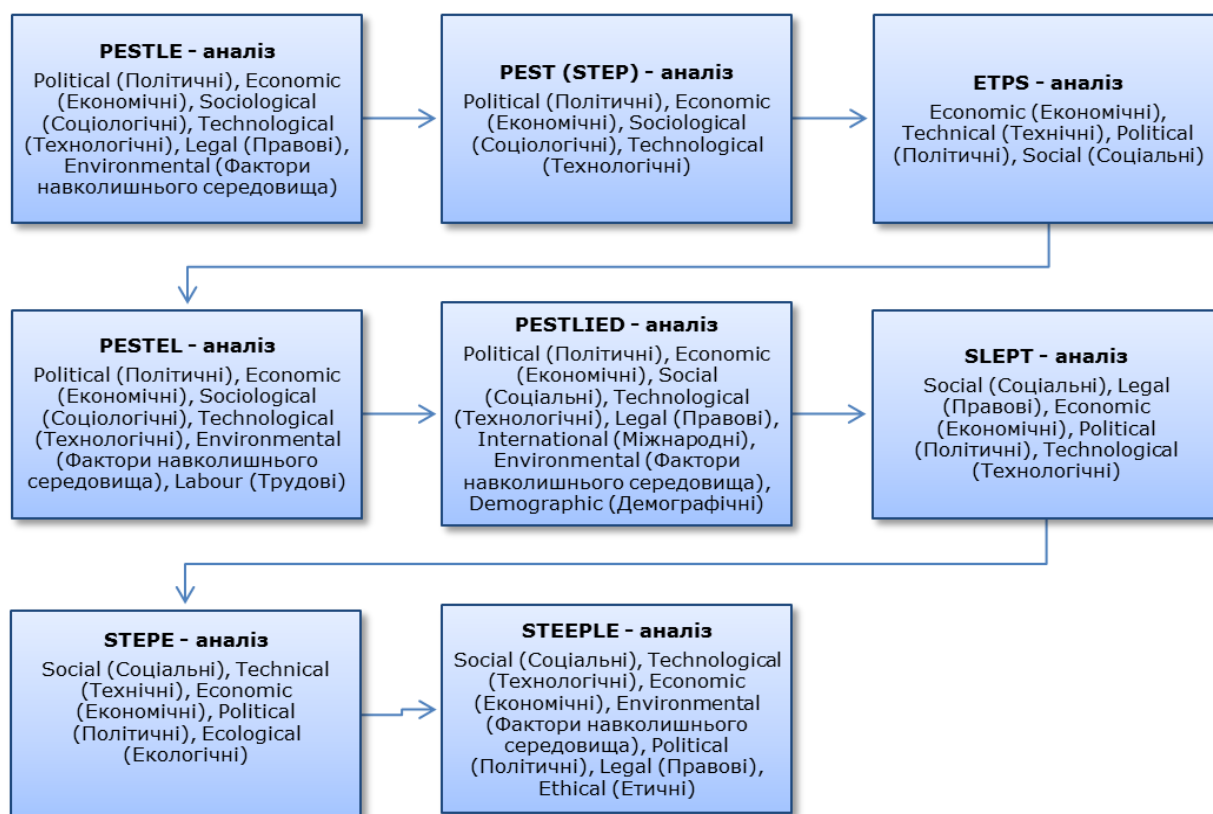
Таблиця 2 – Матриця SWOT-аналізу машинобудівних підприємств України

Зовнішні фактори	Внутрішні фактори	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<p>Можливості (O)</p> <p>1. Доступ до європейського ринку в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.</p> <p>2. Переміщення виробничих потужностей машинобудівних підприємств країн ЄС до Східної Європи.</p> <p>3. Виробнича кооперація з потужними іноземними компаніями.</p>	<p>Сильні сторони (SO)</p> <p>1. Збільшення частки машинобудівної продукції з високою доданою вартістю.</p> <p>2. Розширений доступ до зовнішніх ринків. Оптимізація структури експорту вітчизняної машинобудівної продукції дозволить відкрити нові ринки та розширити існуючі.</p>	<p>Сильні сторони (S)</p> <p>1. Зручне географічне розташування.</p> <p>2. Великий досвід виробництва машин та устаткування.</p> <p>3. Наявність дешевої робочої сили.</p> <p>4. Конкурентоспроможні ціни української машинобудівної продукції у порівнянні зі світовими цінами.</p> <p>5. Наявність високоосвіченого та кваліфікованого персоналу.</p> <p>6. Власна наукова база підприємств та співпраця з національними дослідницькими інститутами.</p>	<p>Слабкі сторони (W)</p> <p>1. Енергоємне виробництво машинобудівної продукції.</p> <p>2. Низька диверсифікація експорту.</p> <p>3. Високий рівень імпортованих компонентів у виробництві високотехнологічної машинобудівної продукції.</p> <p>4. Використання застарілого обладнання та технологій у виробництві.</p> <p>5. Неefективність управління машинобудівними підприємствами, у т.ч. повільне застосування світових стандартів в області корпоративного управління.</p> <p>6. Відсутність державних програм підтримки розвитку машинобудівних підприємств.</p> <p>7. Повільні темпи оновлення основних фондів машинобудівних підприємств.</p>
<p>Загрози (T)</p> <p>1. Зменшення частки машинобудівної продукції у загальному обсязі українського експорту.</p> <p>2. Погіршення економічної ситуації в країні.</p> <p>3. Еміграція працездатного населення.</p> <p>4. Зростання конкуренції з боку європейських, китайських та американських виробників.</p> <p>6. Зменшення попиту на продукцію машинобудівних підприємств у разі відсутності подальшого розвитку галузі.</p>	<p>Сильні сторони і загрози (ST)</p> <p>1. Збільшення частки машинобудівної продукції з високою доданою вартістю.</p> <p>2. Збільшення виробництва машинобудівних підприємств.</p> <p>Збільшення виробництва та збільшення частки машинобудівної продукції з високою доданою вартістю як одні з заходів в умовах погіршення економічної ситуації в країні сприятиме зростанню експорту машинобудівних підприємств та створить основу для стійкого збільшення виробництва в майбутньому.</p>	<p>Слабкі сторони і загрози (WT)</p> <p>1. Удосконалення корпоративного управління підприємств в цілях стимулювання інвестиційної діяльності.</p> <p>2. Збільшення виробництва машинобудівних підприємств.</p> <p>Стимулювання урядом поліпшення в галузі корпоративного управління, є однією з основних передумов для стимулювання інвестицій у машинобудівну галузь, що сприятиме покращенню якості машинобудівної продукції та розширенню ринків збуту.</p>	<p>Слабкі сторони і можливості (WO)</p> <p>1. Удосконалення корпоративного управління підприємств в цілях стимулювання інвестиційної діяльності.</p> <p>2. Оновлення основних фондів підприємств завдяки залученню інвестицій.</p> <p>Покращення процесу звітності та поліпшення відносин з інвесторами сприятиме збільшенню інвестицій у основні фонди підприємств машинобудування.</p>

Джерело: складено автором за [Немикіна 2014], [Корецька 2016], [Найгодські 2016]

Для аналізу факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність окремого машинобудівного підприємства доцільніше застосовувати метод PESTLE-аналізу. Даний метод почав активно використовуватись останні десять років, як аналітичний інструмент стратегічного планування для оцінки впливу факторів політичного, економічного, соціологічного, технологічного, правового характеру та факторів навколишнього середовища [Nitank Rastogi, M.K. Trivedi 2016]. Однак, не зважаючи на даний факт, в Україні вищезазначений метод використовується вкрай рідко, оскільки дослідники обмежуються лише PEST-аналізом.

Варто зазначити, що існує велика кількість різноманітних варіантів PESTLE-аналізу (рис. 2).

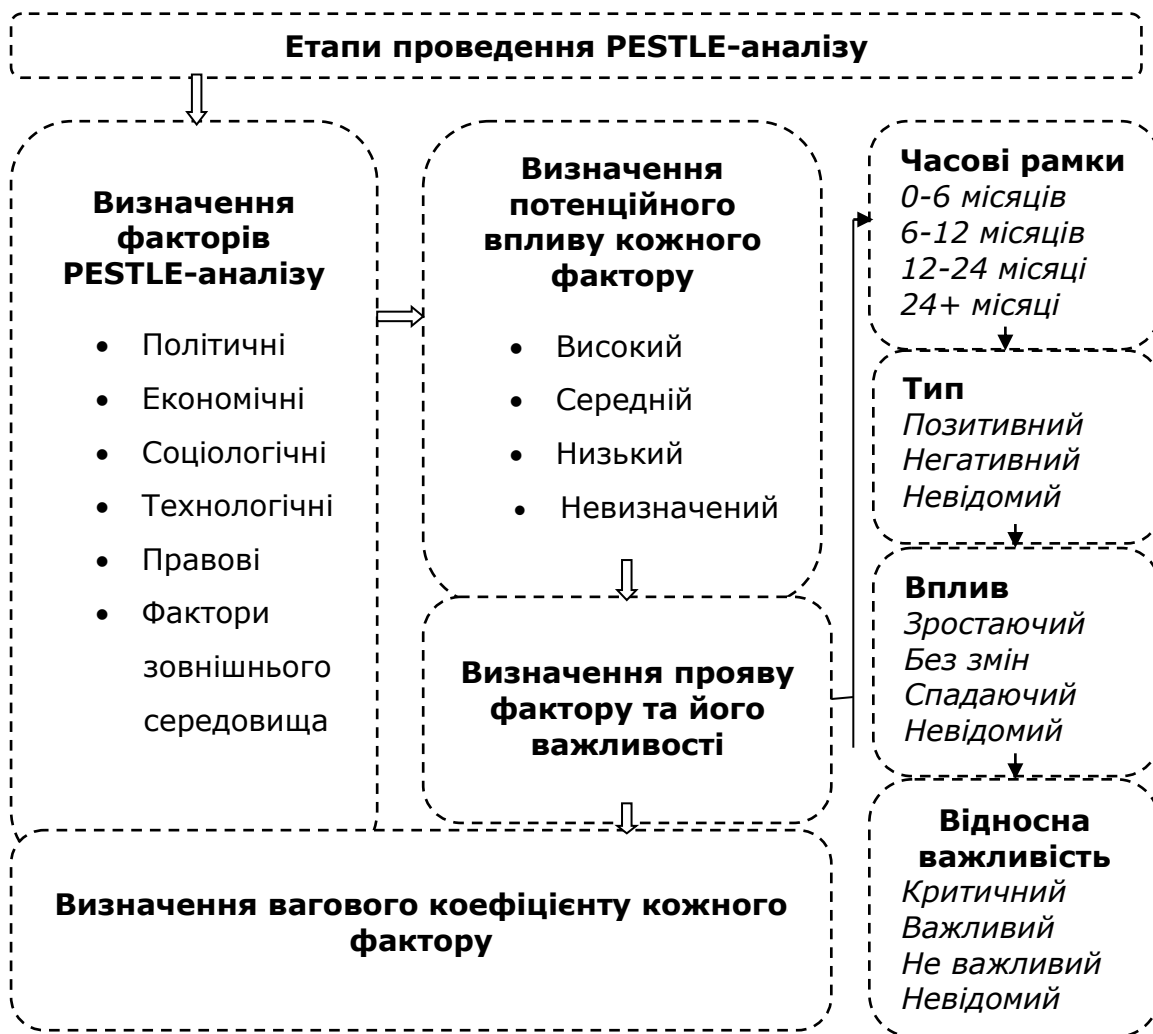

Рисунок 2 – Види PESTLE-аналізу впливу факторів

Джерело: [Rastogi, Trivedi 2016]

Кожний із видів PESTLE-аналізу можна використовувати залежно від цілей та кінцевої мети дослідження впливу факторів на діяльність підприємства. Крім того, PESTLE-аналіз дозволяє розробити стратегічний план розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства із врахуванням здійснення заходів для мінімізації впливу факторів.

Для проведення PESTLE-аналізу спершу необхідно визначити фактори впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємства, оцінити їх потенційний вплив, прояв та важливість. Такими факторами можуть бути митна та фіскальна політика держави, попит на продукцію на зовнішньому ринку, курс національної валюти, рівень інфляції, мобільність населення, рівень розвитку інновацій в галузі, антимонопольне та трудове законодавство, діяльність регулюючих органів, вплив діяльності підприємства на довкілля тощо. Відповідно, фактори групуються на політичні, економічні, соціологічні, технологічні, правові та фактори зовнішнього середовища (рис. 3).

Рисунок 3 – Етапи проведення PESTLE-аналізу факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність машинобудівного підприємства

Джерело: складено автором за [Rastogi, Trivedi 2016; Cadle, Paul, Turner 2010; Fleisher, Bensoussan 2015; Weiss 2011]

Для того, щоб визначити ваговий коефіцієнт кожного фактору, необхідно оцінити ступінь впливу фактору на зовнішньоекономічну діяльність машинобудівного підприємства за 3-х бальною шкалою (1 бал, якщо зміна фактору не впливає на зовнішньоекономічну діяльність; 2 бали – вплив зміни фактору значний; 3 бали – вплив зміни фактору високий), здійснити експертну оцінку ймовірності зміни кожного з факторів за 5-ти бальною шкалою (5 балів – висока ймовірність зміни, а 1 бал – низька ймовірність зміни) та розрахувати середнє значення експертних оцінок. Відповідно, ваговий коефіцієнт кожного фактору розраховується наступним чином:

$$K_{\phi} = C_{\text{експ.}} * (V_{\phi}/Z_{\phi}), \quad (1)$$

де, K_{ϕ} – ваговий коефіцієнт фактору;

$C_{\text{експ.}}$ – середнє значення експертних оцінок;

V_{ϕ} – вплив фактору;

Z_{ϕ} – загальна сума балів впливу фактору.

У табл. 3 представлені результати визначення вагового коефіцієнту кожного з факторів, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність одного з провідних машинобудівних підприємств України.

Таблиця 3 – результати PESTLE-аналізу факторів, які впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»

Фактори PESTLE-аналізу	Ваговий коефіцієнт фактору
Політичні:	
Митна політика уряду	0,21
Політична криза	0,21
Недосконала фіскальна політика	0,17
Економічні:	
Курс національної валюти	0,21
Нестабільність попиту на зовнішньому ринку	0,17
Підвищення цін на енергоносії	0,17
Соціологічні:	
Погіршення соціальної ситуації	0,08
Рівень освіти в регіоні	0,04
Зміни в стилі життя населення регіону	0,01
Технологічні:	
Розвиток технологій на міжнародному рівні	0,17
Державне стимулювання інноваційного розвитку підприємств	0,13
Рівень інновацій та технологічного розвитку галузі	0,08
Правові:	
Недосконалість митного законодавства	0,21
Недосконалість податкового законодавства	0,17
Діяльність регулюючих органів	0,17
Фактори навколишнього середовища:	
Стан екологічного середовища	0,04
Зміни клімату	0,04
Захист навколишнього середовища на законодавчому рівні	0,03

Джерело: власні розрахунки автора

Як свідчать дані табл. 3, розвиток зовнішньоекономічної діяльності ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» зазнає найбільшого впливу факторів політичного, економічного, технологічного та правового характеру. Особливо, це стосується недосконалої митної та фіскальної політики уряду, нестабільності попиту на продукцію підприємства на зовнішньому ринку, девальвації національної валюти, підвищення цін на енергоносії, недостатньої підтримки інноваційного розвитку промислових підприємств на державному рівні. Відповідно, на підприємстві проводиться ряд заходів для мінімізації негативного впливу факторів. Зокрема, впроваджується система «Ощадливе виробництво», здійснюється розширення ринків збуту, створюються закордонні представництва, проводиться технічне переозброєння виробничих потужностей [Офіційний сайт ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»].

Постійне коливання курсу національної валюти призводить до недоотримання прибутку машинобудівними підприємствами, які здійснюють ЗЕД. В той час, як недостатнє державне фінансове стимулювання інноваційного розвитку підприємств зменшує їх шанси бути конкурентоспроможними на зарубіжному ринку.

Встановимо залежність між обсягом експорту продукції машинобудівних підприємств та вищевказаними факторами за допомогою програмного забезпечення Statistica 13.2., шляхом побудови рівняння лінійної регресії та ступеневої моделі Кобба-Дугласа. Вихідні дані для аналізу представлено в табл. 4.

Таблиця 4 – Вихідні дані для аналізу залежності обсягу експорту машинобудівної продукції від державної підтримки інноваційної діяльності та коливання курсу національної валюти

Рік	Фінансування інноваційної діяльності підприємств за рахунок державного бюджету, млн. грн.	Офіційний курс національної валюти, встановлений Національним банком України, грн./дол. США	Обсяг експорту машинобудівної продукції, млрд. грн.
2011	149,2	7,97	94,8
2012	224,3	7,99	106,3
2013	24,7	7,99	83,1
2014	344,1	11,89	87,9
2015	55,1	21,84	104,8

Джерело: [Державна служба статистики України]

Для виконання відповідних розрахунків у програмі Statistica 13.2, використовуємо наступні умовні позначення: Y – обсяг експорту машинобудівної продукції, млрд. грн.; X_1 – фінансування інноваційної діяльності підприємств за рахунок державного бюджету, млн. грн.; X_2 – офіційний курс національної валюти, встановлений Національним банком України, грн./дол. США.

У табл. 5 вказані основні показники, розраховані за допомогою програми Statistica 13.2 для побудови рівняння лінійної регресії.

Таблиця 5 – основні параметри показників рівняння лінійної регресії $y=b_0+b_1x_1+b_2x_2$

Показник	Значення
Загальні показники	
Парний коефіцієнт кореляції ($r_{x_1x_2}$)	-0,23
Спостережуване значення критерію Стьюдента ($t_{\text{спост.}}$)	-0,32
Критичне значення критерію Стьюдента ($t_{\text{кр.}}$) із врахуванням рівня значущості $\alpha=0,05$ та числа ступенів вільності $n-2=3$	3,18
Спостережуване значення критерію Стьюдента ($t_{\text{спост.}}(b_0)$)	4,81
Спостережуване значення критерію Стьюдента ($t_{\text{спост.}}(b_1)$)	0,16
Спостережуване значення критерію Стьюдента ($t_{\text{спост.}}(b_2)$)	0,67
Критичне значення критерію Стьюдента при рівні значущості $\alpha=0,05$ та числі ступенів вільності $k=2$	4,3
Спостережуване значення критерію Фішера ($F_{\text{спост.}}$)	0,22
Критичне значення критерію Фішера ($F_{\text{кр.}}$) при рівні значущості $\alpha=0,05$	19,0

Джерело: власні розрахунки автора

Відповідно до значення показників, вказаних у табл. 5, можемо визначити, що $t_{\text{спост.}} < t_{\text{кр.}}$. Звідси випливає, що коефіцієнт кореляції є статистично незначущим, а фактори X_1 та X_2 – не колінеарні.

Також, згідно даних табл. 5, коефіцієнт $t_{\text{спост.}}(b_0)$ є значущим, оскільки $t_{\text{спост.}}(b_0) > t_{\text{кр.}}$. Але, при цьому, $t_{\text{спост.}}(b_1) < t_{\text{кр.}}$ та $t_{\text{спост.}}(b_2) < t_{\text{кр.}}$, що свідчить про незначущість вказаних коефіцієнтів. Крім того, спостережуване значення критерію Фішера ($F_{\text{спост.}}$) є меншим за критичне значення критерію Фішера ($F_{\text{кр.}}$). А отже, рівняння лінійної регресії $y=85,52+0,01x_1+0,74x_2$ не є адекватним.

Зважаючи на даний факт, для подальшого дослідження залежності експорту побудуємо ступеневу модель Кобба-Дугласа $Y = AX_1^{a_1} X_2^{a_2}$. Спершу зробимо лінеаризацію вибірки за формулами: $V=\ln(Y)$, $U_1=\ln(X_1)$, $U_2=\ln(X_2)$.

За допомогою регресійного аналізу у програмі Statistica 13.2 було

визначено, що коефіцієнт b_0 є значущим при рівні значущості $\alpha=0,05$ ($t_{\text{спост.}}(b_0) > t_{\text{кр.}} = 8,41 > 3,18$), а коефіцієнти b_1 та b_2 – незначущими ($0,53 < 3,18$; $0,63 < 3,18$). Але, незважаючи на це, рівняння лінійної регресії $V=4,171+0,033U_1+0,096U_2$ можна вважати адекватним, оскільки лінеаризована модель є теж адекватною: значення критерію Фішера, який спостерігається ($F(2,2)$) становить $0,30$, число степенів вільності критерію Фішера – $k_1=2$ та $k_2=2$. $F_{\text{кр.}}$ при рівні значущості $\alpha=0,05$ становить $0,05$, тому – $F_{\text{спост.}} > F_{\text{кр.}}$.

Таким чином, ступенева модель Кобба-Дугласа, яка характеризує залежність обсягу експорту машинобудівної продукції від державної підтримки інноваційної діяльності та коливання курсу національної валюти матиме наступний вигляд: $Y = 1,84X_1^{0,033} X_2^{0,096}$.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження було здійснено оцінку впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств машинобудівної галузі України, які є найбільш вразливими в процесі адаптації національної економіки до умов поглиблення євроінтеграційного процесу.

Перспективою подальших досліджень є розробка механізму адаптації зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств до змін зовнішнього середовища шляхом прийняття ефективних управлінських рішень.

Література

- Андришин, В. П. (2014). Фактори ефективності експортної діяльності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки», 5*, 11-14.
- Голей, Ю. М. (2015). Стан та проблеми інноваційного розвитку промислових підприємств України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «МЕНЕДЖМЕНТ ІННОВАЦІЙ», 4*, 35-42.
- Корецька, О. В. (2016). Дослідження конкурентоспроможності підприємств машинобудування. аналітичні моделі. *Інвестиції: практика та досвід, 1*, 41-44.
- Ліпич Л. Г., Фатенок-Ткачук, А. О. (2008). Фактори впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств. *Економіка та держава, 5*, 29-32.
- Мельник, О. Г., Нагірна, М. Я. (2013). Діагностика факторів впливу на експортну діяльність підприємства. *Інноваційна економіка, 5*, 63-66.
- Немикіна, Г. Ю. (2014). SWOT-аналіз як інструмент управління стратегією експортоорієнтованого машинобудівного підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки, 7(3)*, 125-128.
- Нижник, В. М., Полінкевич, О. М. (2012). Методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бізнес-процеси промислових підприємств. *Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент, 9(2)*, 334-345.
- Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Офіційний сайт ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод». URL: <http://www.nkmz.com/>.
- Почтовюк, А. Б., Пряхіна К. А. (2013). Машинобудівний комплекс: кадрове забезпечення. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону, 9*, 77-82.
- Селезньова, К. В. (2013). Обґрунтування факторів впливу на розвиток експортного потенціалу машинобудівного підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Технічний прогрес та ефективність виробництва, 45*, 102-115.
- Терлецька, В. О. (2014). Оцінювання та аналіз факторів впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності автомобілебудівної галузі України. *Науковий вісник НЛТУ України, 24.8*, 278-285.
- Шеремета, К. Ю. (2013). Фактори, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність

- підприємств. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*, 17, 44-49.
- Cadle J., Debra, P., & Turner, P. (2010). *Business Analysis Techniques: 72 Essential Tools for Success*. United Kingdom, UK: BCS, The Chartered Institute. *Doing Business Report*. URL: <http://doingbusiness.org/>.
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2010). *Podjęcie systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015b). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Fleisher, C. S., & Bensoussan B. E. (2015). *Business and competitive analysis : effective application of new and classic methods*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].
- Naūrodski S., & Babicki D. (2016). *Machine Industry Transformation in Belarus, Ukraine, and Moldova. Analytical report*. Retrieved from http://www.3dcftas.eu/system/tdf/Machine_Industry_Transformation_Report.pdf?file=1&type=node&id=282&force=.
- Payonk, K., Lyashenko, V., & Kvilinskyi, O. (2015). Operation of a Business Entity in the Context of Globalization. *Economic Herald of the Donbas*, 4(42), 18-23.
- Rastogi, N., & Trivedi, M. K. (2016). PESTLE technique – a tool to identify external risks in construction projects. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, vol. 03, issue. 1, 384-388.
- Weiss, A. E. (2011). *Key business solutions: essential problem-solving tools and techniques that every manager needs to know*. Harlow, England, New York: Financial Times/Prentice Hall.

References

- Andryshyn, V. P. (2014). Faktory efektywnosti eksportnoi diialnosti pidpriemstva. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seria «Ekonomiczni nauky»*, 5, 11-14.
- Cadle J., Debra, P., & Turner, P. (2010). *Business Analysis Techniques: 72 Essential Tools for Success*. United Kingdom, UK: BCS, The Chartered Institute. *Doing Business Report*. URL: <http://doingbusiness.org/>.
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2010). *Podjęcie systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015b). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Fleisher, C. S., & Bensoussan B. E. (2015). *Business and competitive analysis : effective*

- application of new and classic methods*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education.
- Holei, Yu. M. (2015). Stan ta problemy innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv Ukrainy. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria «MENEDZHMENT INNOVATSII», 4*, 35-42.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation, 8(15)*, 108-119.
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, 4*, 155-164. [in Polish].
- Koretska, O. V. (2016). Doslidzhennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv mashynobuduvannia. analitychni modeli. *Investytsii: praktyka ta dosvid, 1*, 41-44.
- Lipych, L. H., & Fatenok-Tkachuk, A. O. (2008). Faktory vplyvu na rozvytok zovnishnoekonomicznoi diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv. *Ekonomika ta derzhava, 5*, 29-32.
- Melnyk, O. H., & Nahirna, M. Ia. (2013). Diahnostyka faktoriv vplyvu na eksportnu diialnist pidpriemstva. *Innovatsiina ekonomika, 5*, 63-66.
- Naūrodski S., & Babicki D. (2016). *Machine Industry Transformation in Belarus, Ukraine, and Moldova. Analytical report*. Retrieved from http://www.3dcftas.eu/system/tdf/Machine_Industry_Transformation_Report.pdf?file=1&type=node&id=282&force=.
- Nemykina, H. Yu. (2014). SWOT-analiz yak instrument upravlinnia stratehiieiu eksportoorientovanoho mashynobudivnoho pidpriemstva. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky, 7(3)*, 125-128.
- Nyzhnyk, V. M., & Polinkevych, O. M. (2012). Metody otsinky vplyvu faktoriv zovnishnoho seredovyscha na biznes-protsesy promyslovykh pidpriemstv. *Ekonomichni nauky. Ser. : Ekonomika ta menedzhment, 9(2)*, 334-345.
- Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. (n.d.)*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Ofitsiinyi sait PAT «Novokramatorskyi mashynobudivnyi zavod».* (n.d.). Retrieved from <http://www.nkmz.com/>.
- Payonk, K., Lyashenko, V., & Kvilinskyi, O. (2015). Operation of a Business Entity in the Context of Globalization. *Economic Herald of the Donbas, 4(42)*, 18-23.
- Pochtoviuk, A. B., & Priakhina, K. A. (2013). Mashynobudivnyi kompleks: kadrove zabezpechennia. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, 9*, 77-82.
- Rastogi, N., & Trivedi, M. K. (2016). PESTLE technique – a tool to identify external risks in construction projects. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET), vol. 03, issue. 1*, 384-388.
- Seleznova, K. V. (2013). Obhruntuvannia faktoriv vplyvu na rozvytok eksportnoho potentsialu mashynobudivnoho pidpriemstva. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva, 45*, 102-115.
- Sheremeta, K. Iu. (2013). Faktory, yaki vplyvaiut na zovnishnoekonomicznu diialnist pidpriemstv. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 17*, 44-49.
- Terletska, V. O. (2014). Otsiniuvannia ta analiz faktoriv vplyvu na rozvytok zovnishnoekonomicznoi diialnosti avtomobilebudivnoi haluzi Ukrainy. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 24.8*, 278-285.
- Weiss, A. E. (2011). *Key business solutions: essential problem-solving tools and techniques that every manager needs to know*. Harlow, England, New York: Financial Times/Prentice Hall.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 29.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 13.04.2017*

Iryna Titarenko

National University of Kyiv-Mohyla Academy,
PhD Student
Kyiv, Ukraine
kobernukirina@gmail.com

**PECULIARITIES OF CONDUCTING FORUM THEATRE AS A
METHOD OF DEVELOPING CONFLICT COMPETENCY OF
PROSPECTIVE SPECIALISTS IN ADVERTISING
AND PUBLIC RELATIONS**

Abstract. The research paper deals with peculiarities of conducting forum theatre as a method of developing conflict competency of prospective specialists in advertising and public relations. It has been found out that directing motivation and values sphere of prospective specialists in advertising and public relations to constructive conflict resolution alongside with acquiring integrated knowledge on conflictology have been provided on the preparatory phase of the forum theatre; while developing conflict skills and acquiring practical experience of constructive conflict resolution have been carried out on the realization phase. The latter has been subdivided into warm-up, action, forum, preventive information and feedback phases. Methodical provision for developing conflict competency of prospective specialists in advertising and public relations has been given including familiarization with the essence of the forum theatre; performance planning; mastering search, analysis and processing methods; scenario development; distribution of roles; mastering techniques of contemporary theatre pedagogy; participating in exercises and games for improving body language, expressing feelings and actualizing personal experience; performing character roles by spectators, expressing opinions by the third party; performing roles of a stage director, actors and spectators of the forum theatre in turn. It has been stated that conducting forum theatre in the pedagogical process of H.E.E. will promote effective communication in external and internal professional environments of prospective specialists in advertising and public relations.

Keywords: forum theatre, method, developing, conflict competency, prospective specialists in advertising and public relations

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12

Introduction. As is known, professional activities of specialists in advertising and public relations are aimed at building effective communications with internal and external environment. Conflictological training, which aims at the formation of conflictological competence of the above specialists, is an integral part of their overall professional training. At the beginning of the 2016-17 school year, the levels of maturity of conflictological competence of future specialists in advertising and public relations (Bachelor-degree students of the 3rd and 4th years) were diagnosed. The results of diagnosing the stage of conflictological competence formation of prospective specialists in advertising and public relations showed that the latter fail to fully understand the nature of conflict, insufficiently mastered the ability to integrate knowledge about conflict from different subjects, to use the acquired knowledge in their future professional activity (25.21%); need external stimulation in resolving conflicts (36.72). However, the majority of students (81.33%) are aware of the necessity

of conflictological training at universities. Therefore, it is important, in our view, to introduce in the learning process the methods of formation of conflictological competence which potential is insufficiently studied. One of these ways is forum theatre.

Literature review and the problem statement. Forum theatre comes from the Theatre of the Oppressed created by Brazilian director and politician Augusto Boal in the 60's of the 20th century, in times of dictatorship in Brazil. The aim of the Theatre of the Oppressed was coverage of acute socio-economic problems [Boal 1993].

Analysis of scientific papers indicates that the forum theatre is also used in the educational process, including in vocational training. Forum theatre is regarded by scientists as a way to implement interactive approach (O. Kapinus) [Kapinus 2012], a form of extra-curricular activities (O. Vyshtak) [Vyshtak 2014], a means of resolution of conflict and other social problems (E. Edeleva) [Edeleva 2004]. Jagiello J. [J. Jagiello 2012] justified the reasonability of conducting forum theatre when training managers that allow solving different organizational problems. Rae I. [Rae 2013] emphasizes that forum theatre promotes the introduction of a democratic approach to learning, development, and change in organizations. According to K. McCarthy [McCarthy 2011], participation in forum theatre encourages students to form their own active civil position and take social responsibility. Researchers McClimens A. and R. Scott [McClimens & Scott 2007] believe that forum theatre is an integral part of inclusive education and ensures the involvement of students with learning difficulties to collaboration with persons of the same age.

Kapinus O. [Kapinus 2012] distinguishes the following functions of forum theatre in the learning process of higher educational institutions: 1) training (formation of the relevant educational competences); 2) educational (expansion of outlook, acquiring knowledge about the culture of communication); 3) developmental (development of interactive skills); 4) motivational and stimulating (directing towards interaction); 5) communicative and compensatory (formation of value attitude to communication, evaluation of oneself as a subject of interaction); 6) relaxational (creation of a favourable atmosphere in class, elimination of emotional strain, "organization of success").

The research paper aims at determining the stages, methods, techniques and forms of conducting forum theatre as a way of formation of conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations.

Research results. At the formation stage of pedagogical experiment aimed at the formation of conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations, the forum theatre was introduced in unsupervised and practical work of students as a method of theatricalised representation and discussion of the conflict. As is known, the main goal of the forum theatre is to provide information and acquire skills to solve problems using own experience and that of others. The advantage of the forum theatre compared to other conflictological methods is that participating students had the opportunity not only to analyze the complex situation, but also jointly develop their own algorithm necessary actions, to create a model of optimal behaviour in this situation.

At the preparatory stage, of the forum theatre the motivational and value sphere of prospective specialists in advertising and public relations was being oriented towards constructive conflict resolution. First of all, the students were made acquainted with the essence of the forum theatre and its leading function

for conflict resolution - mediatory. It is that the forum theatre helps people find mutually acceptable solutions to their problems and convince them that developing solutions which best meet the interests of all parties to the conflict depends on them.

At the preparatory stage, the students were planning phases of the forum theatre. Ten Steps to Successful Performance proposed by I. Palko were used as an indicative plan [Palko 2009]:

1. Topic determination. Search for ideas. Formulation of the problem.
2. Selection of the performance's genre.
3. Getting maximum detailed information on the chosen topic.
4. Search of original screenwriting and directing course.
5. Writing a script based on the rules of composition.
6. Selection of artwork of the performance, costumes.
7. Musical arrangement of the performance.
8. Casting according to idea.
9. Analysis and reflection on the means of activating the viewer's attention.
10. Conducting rehearsal period productively and creatively.

Actions of prospective specialists in advertising and public relations on planning the performance (independent formulation of the topic and problem of the performance, generation of ideas for writing the script, musical arrangement and artwork of the performance, formation of a creative group, collective thinking on how to make the audience interested and activate it) contributed to the development of value attitude to interpersonal relationships, perception of the other party to the conflict as a partner, readiness for dialogue interaction, overcoming differences and lack of understanding, joint search for solutions, etc.

At this stage, integrated knowledge in conflictology was obtained by prospective specialists in advertising and public relations. The students have mastered teaching material required for the preparation and making a performance independently. This material included not only information about the nature of the conflict, ways to resolve it, and the features of professional activity of prospective specialists in advertising and public relations; specifics of industrial conflicts, types of parties thereto, conflict situations and so on. The students worked on various sources of information, made notes to subsequently develop a script of the performance.

Due to this, the students mastered the methods of finding information (according to N. Medvediev) [Medvediev 2014]:

1. Audit of own knowledge base of information (files, books, audio and video materials).
2. Recommendations from friends and colleagues.
3. Different links contained in previously studied sources.
4. Search for the lists of references on specialized forums.
5. Various subscriptions for specialized mailings.
6. Participation in various electronic communities devoted to the chosen topic.
7. Visiting shops, including search in online stores.
8. Contacting experts to get recommendations on the appropriate literature.
9. Desk searches.

According to the author's recommendations, prospective specialists in advertising and public relations, having received information from the existing

knowledge base, complemented it by working with library funds, in search engines, through watching videos and listening audio materials, communication with experts on the research topic, observations, surveys, questionnaires, testing (focus groups, brainstorming, etc.).

After that, the students analyzed and processed the information obtained, singled out the main and secondary information, its interpretation according to the research objectives and audience specifics. The idea of Novikova T. [Novikova 2012] on the organization of "context of vital activity" is valuable. Students got the following sets:

1) "similar tasks have to be solved during the professional activity", which involved the use of active forms and methods of information processing (discussion, formulation of problem issues and tasks, differentiation and graduation of new information with the division of material into three groups: I know – I learnt - I want to learn; required interaction between students and materials (texts) being processed;

2) "the content of educational activity is not mere reproduction of heard or read material, but is generation of own ideas, thoughts, attitudes, thinking through the arguments" because, based on the global goals of modern education, to teach first of all to think, to structure and interpret knowledge is much more effective than endlessly accumulate information.

In developing the script the recommendations of V. Petruk and A. Zdikhovskiyi [Petruk, Zdikhovskiyi 2011] were used, who rightly noted that "creating a scenario is a complex, multi-level creative process that includes periods of accumulation of semantic information, formation of the idea, writing a dramatic work. Script author has to combine all its components so that this would result in a complete dramatic work".

The students were made acquainted with features of a script: on the one hand, it has a common framework similar to the dramatic works of the theatre, film, radio, TV (action, a chain of events related to the plot, actors and conflict as a struggle between characters or understanding of any conflict situation combining the components in a particular sequence (episodes and blocks) into a single unit), and specific features (real basis, single plot course). Development of the script goes through the following stages: choosing a topic, determining the idea and conflict, identifying the plot, building script course, making composition of the future script.

Observations of the researchers [Petruk, Zdikhovskiyi 2011] that the main action is a reflection of the process of struggle and its twists and turns, events and clashes in which conflict is being resolved, are significant. So, the students' attention was paid to the fact that this part of the script must meet the following basic requirements:

1) a clear consistency of building the topic: each episode of a script must be built logically, being interconnected by "bridges" from the previous number to the next one;

2) all numbers and episodes should be arranged with action intensification, while one cannot move from emotionally strong to weak numbers;

3) each episode should be completed, each having in terms of its structure relative independence and completeness, underlying message, objective and place in the developments, and is aimed at the culmination which makes the idea of the performance clear.

At the implementation stage, the conflictological skills of future specialists in advertising and public relations were being developed. Distribution of roles

among the students was important. The opinion of Novhorodskyi R. [Novhorodskyi 2014] is correct: a special role and place in the forum theatre is played by the presenter (joker), and his skills and abilities of a presenter are more significant than any other (special) skills and abilities. The joker's functions include:

1) stimulating the performance participants for search of ideas, the development of these ideas, selection of strategy of resolving the situation, analysis of own actions, joint discussion and making a decision on what behaviour or strategy can be effective in real life, and what cannot be;

2) maintaining dialogue between actors and audience; attentive hearing of the participants, responding to their cues;

3) relieve the tension (demonstration of tolerance; positive attitude; sense of humor; gender sensitivity, etc.);

4) making clear to participants and audience that there are no errors or "wrong" interventions in their dialogue, as the theatre is a space of play and creativity;

5) timely response to the actions of the audience if they became ineffective or repeated, switching to a different *mise-en-scène* or conclusion of a performance.

To remove psychological barriers, before participation in the new form of practical work the students were explained that the participants of the forum theatre are not obliged to be trained in acting, but it is advisable to learn certain acting techniques.

The recommendations given by L. Lymarenko [Lymarenko 2009] were valuable for our research, who summarized the methods of modern theatre pedagogy: introspection, setting, acting exercises. We agree with the researcher that exercises in introspection makes it possible to monitor and correct psycho-physical flaws, defects of speech apparatus, disadvantages creative general state. Exercise for setting, according to the researcher, are aimed at activating all elements of internal and external general state, ensure the development of memory, imagination, physical action. We assure that these exercises also contribute to the formation of self-regulation skills of prospective specialists in advertising and public relations. Acting exercises were integrated – as a system of exercises for muscle relaxation, development of imagination; control of the elements of creative general state; determining the content and purpose of creative activity; improvement of technique and logic of speech; breeding the culture of stage movements (*plastique*, facial expressions, gestures, posture, coordination, rhythm). The exercises proposed by a group of authors (D. Dowset, O. Edeleva, I. Zakharchenko, etc.). [Dowset, Edeleva, Zakharchenko 2007] were also used to train tactile sensations, auditory and visual analyzers and so on.

Thus, a set of exercises was made, and games were played to work with the body, feelings and actualization of personal experience of the participants to create opportunities for dialogue, critical reflection of professional reality and active search for solutions to the problems that arise in professional activities. According to E. Edeleva [Edeleva 2004], methodical basis of the forum theatre are phases (stages) of its conducting (warm-up, action, forum, transfer of preventive information, feedback, discussion of the performance results by actors and specialists). In the study we used the author's recommendations on the implementation of these stages, making the necessary changes in accordance with the features of professional training of future specialists in advertising and public relations.

At the warm-up stage (15-20 minutes) bodily exercises were made and games were played to enhance relaxation of the participants, relieve muscle tension. In addition, as rightly observed by E. Edeleva [Edeleva 2004], these exercises allow establishing contacts at the verbal and nonverbal levels between the actors and the audience, help audience faster plunge into the atmosphere of theatrical action and not be afraid to be participants of the performance. We took into account the author's recommendation to keep a certain sequence of exercises, making it more complex by their content and emotionality, attracting more and more participants into the action. The actors were also told that it is important for them to be active, relaxed, inventive and emotional, because only in this way they will be able to prepare and "charge" the audience to work in the interactive.

At the action stage the actors played 4-6 *mise-en-scènes*, which ended with a stop frame. Thus, the end of the performance remained open, so the audience predicted the outcome of events. The joker engaged the audience to discuss the problems, express the feelings and impressions. This was followed by a transition to the next phase - the beginning of discussion both monologue and in dialogue form.

At the forum stage the audience performed the roles of actors to develop the optimum solution of a conflict. Analysis of the research findings shows that at this stage the whole group of conflictological skills of participants of the forum theatre were actualized - communication, perceptual, prognostic, creative and self-regulation. The role of actors in this process was important who, on the one hand, played up to the audience, and on the other hand, the prevented them for the audience to search for new ways to resolve the conflict. Since the conduct of the forum theatre provided for the maximum approximation of situation being played through, to life, the audience had to realize that difficult situations cannot be resolved immediately and unequivocally. Duration of the forum stage depended on how much inventive and creative solutions were suggested by the participants.

The stage of preventive information provided for expression of thoughts by a third party. Usually, it is some expert (invited expert or from among the students). But he could perform a variety of roles, including:

1) technical expert or analyst (commenting on the processes taking place in the group, behavioral acts of individual participants, as well as speculation and informing that help participants move in the right direction);

2) reference participant (demonstration desirable and appropriate behavior patterns);

3) intermediary (an expert who is not taking responsibility for what happens in the group, but occasionally intervenes in group process and directs it);

4) member of the group (authentic person with individual features and life problems).

At the feedback stage, the audience discussed the performance, shared experiences, feelings, etc., statements on change of attitude to the problem which is raised in the performance. At this stage, attention was also focused on successful or unsuccessful actions of the actors, "discoveries" of the audience, which will help them in resolving conflicts in real life.

Experience in constructive conflict resolution was acquired by prospective specialists in advertising and public relations when the students alternately served as directors, actors, and spectators of the forum theatre. Thus, one of the

forum theatres was devoted to the communication of specialists in advertising and public relations with the representatives of media and conflicts between them.

At the warm-up stage, the exercise called "Mixture" was used. Spectators and actors focused on the similarities and differences between journalism, PR and advertising activities. Accordingly, the participants divided into three groups and "mixed" or separated from each other by analyzing the components of these sectors (goal, object, functions, basic methods, typical channels, customer, key professions, essence of work, works, genres, audience, etc.). Thus, at this stage, a relaxed atmosphere of cooperation through free movement of students, unity, cooperation was created, on the one hand, and on the other hand, their knowledge of the future profession was updated.

As a foreword, the provisions of research by H. Melnyk [Melnyk 2012] were used. It was noted that specialists in advertising, public relations, and journalists are seemingly natural partners in their daily activities. PR services provide significant and useful for the public information (press releases, background material) in various forms, and the media, in turn, use it for a broad spectrum of news thus forming public opinion. The information field is also created by journalists and prospective professionals in advertising and public relations - it is an area of mutual interest and mutual responsibility. However, despite common platform of interaction, PR services and media have their own interests, their information activities have own specifics, so conflicts may be given rise to. Media relations are realized in the following areas: 1) organization of events and activities for the media; 2) partnership programs with the media; 3) joint publications; 4) comprehensive media campaigns in the Internet media; 5) professional copyright (scripts, articles, speeches, etc.).

At the action stage, mise-en-scènes of the forum theatre demonstrated conflicts between specialists in advertising and public relations and media staff. One of the situations was devoted to the areas of responsibility. Both groups expressed distrust to one another - journalists complained that specialists in advertising and public relations give them false information and require to publish in media unidirectional positive information which is far from deep analysis, interpretation and evaluation of various phenomena from the standpoint of their social significance. However, specialists in advertising and public relations "did not trust" to journalists believing that they want to receive all the required information from their organization without taking any responsibility. These specialists also blamed journalists for commitment to certain groups (businesses, political lobby), work "to order" which leads to the manipulation of the facts, biased estimates, and judgments, etc.

At the forum stage the audience together with the actors reached the following conclusion as to resolving this conflict: developing joint position of PR service and media, which is the mutual commitment not to use unverified and unconfirmed data; to provide an objective assessment of the organization's activity that initiated the event; meet the customer's interests if it is not contrary to professional ethics, law or public interests.

Another conflict situation dealt with the deadlines of the information submission. It is known that for journalists not only timely manner is important, but also advancing others, and this is considered an indicator of professionalism. PR specialist also cannot take risks: it is important to choose the most convenient time of presenting information to get positive effect [Melnyk 2012]. Therefore, students stressed on the need to support each other, and not to let

down with the deadlines.

Playing through the following scenario, the participants considered the priority problems covered by both journalists and specialists in advertising and public relations. For the former, priority is the social significance of the problem, for the latter - the importance of the position of the organization. However, the task of PR in the relations with the press is achieving maximum number of publications of advertising and PR information. At the forum stage, the spectators with the actors stressed on the need to consider as a public interest such interests of the target group in the process of interaction of specialists in advertising and public relations with the media, on the importance to recognize own mistakes, apologize and be positively minded to cooperate.

At the preventive information stage, the students serving as experts described the classic forms of contacts of the above two groups of specialists, including: press conferences, interviews, and press releases. It was noted that at the press conference the specialists in advertising and public relations, with the support of representatives of the media, can convey the message to the public that refer to the organization represented by these specialists. The experts explained that in order to avoid conflicts and criticism of journalists, it is necessary to promptly send out invitations, prepare the necessary materials and documentation; during a press conference it is advisable not to exaggerate and call a spade a spade; show respect to competitors; avoid disputes; give detailed answers to questions; be careful about the subjects which publication in the media is undesirable.

The experts stressed on the importance of knowing the nuances of interviewing for radio or television. Thus, specialists in advertising and public relations should, first of all, get accurate information about the place and the broadcast of the interview, its duration and the presence of other participants; during an interview relate own message with the time allocated; avoid flattery, compliments to the listeners or viewers; use concise meaningful proposals; keep calm and balance, even during the "uncomfortable" questions, if there is a need one can reformulate them; think about the answers; watch over the voice and breath. During interviews on TV, one needs to take care of the culture of appearance, position, direction of view towards the audience, etc.

The experts focused the participants' attention on the requirements to the preparation of press releases. In order to avoid confusion with the media, the press release should correspond to the information media to which it is addressed. When preparing a press release it is also necessary to separate the objective information from subjective one, event from comment; present up-to-date, interesting and informative topics; present a press release correctly; place the information on the basis of answers to the question - who (the company's details, address), what (description of events, goods and services), where (venue), when (timing of the event), how (the use of a product or service), why (intended purpose of the goods or services, their benefits); avoid special (narrow and obscure) terms.

At the feedback stage, the students noted that conducting this forum theatre made it possible to better learn themselves as a subject of communication and future professional activity, identify the objective and subjective factors that lead to conflicts and to develop ways to eliminate obstacles in relations with other people.

Conclusions. Thus, in the course of conducting forum theatre conflictological competence of future specialists in advertising and public

relations were being formed in the following stages: preparatory stage and implementation stage (warm-up, action, forum, transfer of prevention information, feedback, discussion of the results of the performance by actors and experts). Therefore, when conducting the forum theatre the formation of conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations was carried out due to an appropriate methodological support: making acquainted with the essence of forum theatre, performance planning, mastering the methods of the information search, analysis and processing, script development, distribution of roles, mastering the techniques of contemporary theatre pedagogy, making a set of exercises and playing games to work with the body, feelings and updating personal experience, performance of acting roles by the spectators, stating opinions by a third party, alternate performance of the roles of director, actors and spectators of the forum theatre. Results of the research conducted in March 2017 showed a significant increase in the indicators of maturity of the conflictological competence of future specialists in advertising and public relations. Thus, in terms of motivational and value criteria the increase amounted to +13.04% (focus on constructive conflict resolution), in terms of the cognitive and practical criteria +26.09% (the level of assimilating knowledge) and +19.56% (the level of skills development), in terms of the control and corrective criteria +28.26% criterion (stability of conflictological position).

Prospects for further research include studying the characteristics of other ways of forming conflictological competence of prospective specialists in advertising and public relations, including the narrative construction.

References

- Boal, A. (1993). *Theatre of the Oppressed*. Theatre Communications Group, New York, 208 p.
- Dowset, D, Edeleva, E., & Zakharchenko, I. (2007). *Forum Theatre: Formula of the Way out of Crisis*. British Council in Ukraine, 66 p.
- Edeleva, E. (2004). Forum Theatre: Interactive Technique of Group Work. *Shkolnyi Psikholog, Is. 15*. Retrieved from <http://psy.1september.ru/article.php?ID=200401509>.
- Jagiello, J. (2012). *Organisational Theatre of Learning*. City, University of London. Retrieved from https://www.city.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0003/139359/Organisational-Theatre-of-Learning.pdf.
- Kapinus, O. L. (2012). Methodology of Conducting Forum Theatre On English Lessons in the Higher Educational Institution. *Bulleting of Luhansk Taras Shevchanko National University, Pegagogical Sciences, Luhansk, No. 19(1)*, pp. 139-146.
- Lymarenko, L. I. (2009). Main Objectives of the Acting Training in Student Theatre // Scientific Papers of the Donetsk National Technical University, Series: Pedagogy, Psychology and Sociology, DonNTU, Donetsk, Is. 6(160). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npdntu_pps/2009_6/lumarenko.pdf.
- McClimens, A. & Scott, R. (2007). Lights, Camera, Education! The Potentials of Forum Theatre in a Learning Disability Nursing Program. *Nurse Education Today, 27 (3)*, 203-209. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.nedt.2006.04.009>.

- McCarthy, K. (2011). *Class Acts: Introducing Forum Theatre*. [Conference Proceedings]. Retrieved from <http://eprints.teachingandlearning.ie/2911/>
- Medvedev, N. (2014). *Work with Information. Stage of Information Search, Reading Techniques*. Retrieved from <http://tehread.ru/rabota-s-informatsiy-sbor-neobhodimoy-informatsii.html>
- Melnyk, H. S. (2012). Interaction of PR Structures and Media: Forms, Principles, Areas of Responsibility. *Managerial Consulting, Moscow, Is. 4(48)*, pp. 108-116.
- Novhorodskyi, R. H. (2014). Forum Theatre as Interactive Form to Prevent Social Problems. *Bulleting of Chernihiv National Pedagogical University, Series: Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works, Chernihiv, Is. 115*, pp. 168-171.
- Novikova, T. F. (2012). *Active Methods and Techniques to Work with Academic Information at the Classes in Higher Educational Institutions*. Russian at School, OOO Nash Yazyk, Moscow, pp. 87-92.
- Palko, I. M. (2009). *Socio-Interactive Life Theatre: Gender Aspect*. Socio-Interactive Life Theatre: Gender Aspect. Training of Volunteers for Implementation of Gender Equality Actions, ZhDU, Zhytomur, pp. 144-149.
- Petruk, V. V., & Zdikhovskiy, A. M. (2011). Script as a Literary Basis of Educational Measures and Theatricalised Actions. *Scientific Bulletin of the Volyn Lesia Ukrainka National University, Series: Pedagogical Sciences, Lutsk, No. 8*, pp.18-21.
- Rae, J. (2013). Facilitating Learning Spaces in Forum Theatre. *European Journal of Training and Development, 2*, 220-236. DOI 10.1108/03090591311301707.
- Vyshtak, O. M. (2014), Modern Approach to Extracurricular Educational Work. New Forms of Extracurricular Educational Work. Retrieved from http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42138/.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 13.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 04.04.2017*

Review the article

“Peculiarities of Conducting Forum Theatre as a Method of Developing Conflictological Competency of Prospective Specialists in Advertising and Public Relations”

The article “Peculiarities of Conducting Forum Theatre as a Method of Developing Conflictological Competency of Prospective Specialists in Advertising and Public Relations” addresses the important issue of developing university students’ conflict management and resolution skills. In particular, it describes how the Forum Theatre strategies can be applied in teaching effective ways of resolving conflicts to advertising and public relations majors and, consequently, building their conflict competence skills essential for effective communication in future professional setting.

Previous studies indicate that Forum Theatre is a valuable teaching tool for conflict resolution within various groups and organizations. Its methodology has been utilized in many applications such as encouraging dialogue between protagonists in the audience, raising awareness of other groups’ needs and wants (Newell, Carmichael, Morgan 2006), addressing conflict and bullying management in schools (Burton, O’Toole 2015), preventing gender violence (Mitchell, Freitag 2011) and others. Similarly, the Forum Theatre strategies proved to be useful in providing practical, pedagogically effective approach to teaching and learning effective communication skills in education, in particular, in exploring classroom management with pre-service teachers (Hewson 2007) and in healthcare education (Middlewick, Kettle, Wilson 2012). Furthermore, Forum Theatre and drama-based pedagogy in general, used as part of integrated, school-based programme, proved efficient in teaching students to manage their own conflict experiences across different domains of their lives (Malm, Löfgren 2007). For these reasons, including the Forum Theatre strategies in programmes designed for prospective advertising and public relations experts may prove a valuable teaching tool for managing and resolving conflicts.

The objective of the current study is two-fold: 1) to increase students’ awareness of conflict, and 2) to develop their practical skills in conflict management and resolution. The paper provides a detailed description of how Forum Theatre was used to teach advertising and public relations students to manage and resolve conflicts. The study claims this method is an effective tool for building conflict competence that will empower students and help them resolve conflicts in future professional career.

The paper is organized as follows: Introduction, Analysis of studies and formulation of the objective, Research findings and Conclusion. The Introduction draws attention to the fact that advertising and public relations majors lack fundamental knowledge of conflict, its management and resolution; therefore, this issue should be adequately addressed in classroom curricula, namely via activities raising students’ awareness of conflict and helping improve their conflict competence skills. One of the available teaching tools helping to achieve this goal is Forum Theatre – a technique created by Brazilian theatre practitioner Augusto Boal and used to promote social and political change.

The section devoted to analysis of previous research into applying Forum Theatre strategies in education provides a brief account of the method’s origin and its use in pedagogy. It also describes the Forum Theatre’ main functions in learning process, namely its training, educational, developmental, motivational and stimulating, communicative and compensatory, and relaxation functions.

Finally, the section states the main objective of the study.

The section devoted to research findings provides a thorough, step-by-step account of how the Forum Theatre methodology was applied in improving students' conflict competence skills. In particular, it describes all the phases of conducting Forum Theatre (warm-up, forum, preventive information, and feedback) and gives a detailed account of how it was carried out. This section describes the methodology used in each of the stages. Besides that, it gives a detailed account of all the students' activities, describes the degree of their involvement into Forum Theatre, and provides the students' feedback upon its completion.

The Conclusion section summarizes the results of this work and draws conclusions. It also suggests further research into drama pedagogy teaching tools to build students' conflict competence skills.

The study has successfully confirmed the relevance and effectiveness of Forum Theatre for raising students' awareness of conflict, its management and resolution. It has also proved that Forum Theatre is a valuable tool for building students' conflict competence skills and, therefore, it can be integrated in classroom curricula. Despite these valuable findings, it is necessary to mention the limitations of the paper. A key limitation of the study is that it draws upon works by Ukrainian and Russian scholars only and does not take into account the research into the use of Forum Theatre in education carried out in other countries. Western scholars pioneered in drama-instruction and, in particular, in using Forum Theatre as pedagogical tool, therefore, their findings should be taken into account. Also, while the study mentions positive feedback from students upon Forum Theatre completion, it does not provide any quantitative data. The students' feedback could have been more valid had the study conducted the second poll after completing Forum Theatre similar to the one it did before its application.

The paper "Peculiarities of Conducting Forum Theatre as a Method of Developing Conflictological Competency of Prospective Specialists in Advertising and Public Relations" proves Forum Theatre is a valuable teaching tool for improving conflict competence of students. Thus, this method, along with other drama instruction tools, could be effectively integrated in classroom curricula.

**The Institute of Journalism Taras
Shevchenko National University of Kyiv**

Olena Fomenko, PhD

Andrii Kyrychok

PhD (Social communications),
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Senior Lecturer
Kyiv, Ukraine
akyrychok@ukr.net

**THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH ON INFORMATION
WARFARE AS A NEW PHENOMENON ON A GLOBAL WORLD
ORDER SCALE**

Abstract. The modern dynamic development of mankind stimulates the rise of new methods of influence on the sociosystems. Information warfare is just one of such options. Today it has entered almost every industry on a global scale. Attention to the information policy in general and to the information warfare, in particular, involves mostly the role of information in the modern world order. Intensive and rapid information exchange creates new contexts for the development of the sociosystems. The delayed reaction of the authorities makes it weak in contrast to more information-active players. Therefore, Ukraine needs to understand its place on the scale of the world's sociosystem and to create its own effective strategy of the information warfare. In the article, the author tries to outline the main development stages of the theoretical advances in the field of the information wars and to determine the ways of increasing the information defense potential of Ukraine. In the article, each stage of the information warfare concept development is described step by step.

Keywords: information warfare, historical background, Ukraine, Russia, communication theory

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 14

Introduction. The information warfare has become today one of the most dangerous weapons. The use of the compromising materials, dirty laundry, false stories, and shenanigans aided by information has become a sense of life for many. Information affects the masses. Successfully manipulating the consciousness of the masses, you can achieve almost any goal – destroy your opponent, put the competitors out of the way or start a war. The identification of the public relations with the "dirty" methods of the influence on public opinion causes many questions and indignation among the marketing specialists. Though, the information-technical confrontation is an important aspect of activity in any market. Under current conditions, a rapid growth of the development rates not only of mass media and communication, but also of the computer technology, automated control systems, electronic means of information exchange, including the international worldwide information network of the Internet, gives rise to essentially new techniques and methods of the information delivery. In view of this, the study of methods and techniques used to hold PR-companies and to conduct information warfare assumes such prominence today.

The purpose of this article is to highlight the main development stages of the theoretical research in the field of the information warfare of the new and modern stage of the development of mankind.

Literature review and the problem statement. A large number of works have been devoted to the research on the information warfare

phenomenon, but we would like to highlight the achievements of such scientists as: O.V. Kurban, A.N. Chumikov, S. Black, T.V. Abankina, A.A. Kalmykova, M. Gorkin, etc. There are also many works on the manipulation of consciousness written by such scientists as G. Pocheptsov, I. Zavadsky, V. Lisichkin, L. Shelepin, I. Chornous, V. Ostroukhov. But this topic requires further consideration taking into account the development of the information technologies, the transformation of goals and methods of the information confrontation and, in particular, the prospect of Ukraine's integration into Euroatlantic structures. The problem of the affinity between the means and methods of conducting unfair competition and information wars wasn't paid sufficient attention.

Research results. One of the main components of the hybrid war is the information warfare. In order to clearly understand the wide range of components of this concept, we should note that this phenomenon can be classified as "information warfare" or as "semantic warfare". The information warfare functions in the information space and the semantic warfare – in the cognitive. In the first case, the variable is information, and in the second case, it is knowledge. The semantic warfare is aimed at influencing the remote structures of the human consciousness. The information warfare is more tenuous.

It is noteworthy that the science of information warfare has gone through several stages of the development: the first one can be characterized by the use of the spiritual component in order to weaken the enemy. "Historically, that was the first form of information and psychological support for military operations. The main carrier and means of information was a person at the first verbal stage, and the object of influence was the human psyche, which determined the motives of the behavior" [Walker 1998; Magda 2015]. The main feature of the first stage was the use of religion as a weapon for mass impact. In ancient times the church performed almost all functions in the state.

The second stage starts with the increasing literacy, in the 15th century, when it became possible to distribute printed materials. The first printing machines were used to print books, posters, newspapers and leaflets, which become one of the main elements of propaganda and information warfare;

The third stage can be associated with the advent of photography, then radio and telephone, and finally television and cinema. Each following invention increased the influence of information on society, the effectiveness of this influence and the dependence of the masses on it [Nemeth 2002].

The fourth stage can be connected with the invention of the Internet, and the transition to the concept of the information society. This stage lasts till now. It enabled a subtle influence on the user of the personal computer [Magda 2015].

We believe that the development of study of the information warfare begins at the third stage, along with the advent of the technological mass media (MM). Information operations or so-called psychological operations root at the beginning of the twentieth century. Actually, during this period, there is the first generation of the information warfare breaks out. This generation was marked by: neutralization or complete destruction (during a military conflict) of the infrastructure facilities; electronic warfare; receipt of the information by intercepting and decoding messages; falsification or abduction of the information resources; disinformation of the enemy through his own channels of communication; obtaining information from the open sources.

The first display of such a war was propaganda. But over time it lost its

effectiveness due to a large number of faulty and false postulates. The First World War became a starting point for the use of propaganda [Hoffman 2009; Huber 2006]. The English Lord Northcliffe, who was responsible for the propaganda in Great Britain during the First World War, distinguished the following principles of the effective propaganda: propaganda shall be truthful, but not necessarily authentic. Information shall contain both true and false statements, which hyperbolize the events; propaganda shall be comprehensive and powerful, using all available means of communication; propaganda shall be proactive; propaganda shall be aided by the patriotic forces of the enemy. The main goal is to demotivate the enemy's army and the population of the enemy's country.

Propaganda has a large number of methodological developments that can influence mass consciousness. These methods differ from the aspects of scientific communication or mass culture. Scientists J. Jovett and V. O'Donnell studied two models of propaganda, as influence technologies. These are the change model and the source legitimation model [Jovett 2012]. In the change model, the message is placed and transferred to the recipient from another source.

The legitimation model means that the message is placed in a source legitimate for the audience. It can be used at any time, like a borrowed message, which has a context useful to the propagandist [Jovett 2012].

Pocheptsov G. adds the third model of the message influence increase. He describes it as a model in which a propagandist borrows a message from another source, but focuses much more attention on it [Pocheptsov 2015].

Jovett J. and V. O'Donnell also proposed their classification of the characteristics for the propaganda analysis: the ideological foundations and a goal of propaganda; the content of propaganda; the structure of propaganda organization; the target audience of propaganda; mass influence techniques; special manipulating technologies; the audience response to propaganda; counterpropaganda; the results of propaganda and their evaluation [Jovett 2012].

Having compiled this list, the scientists noted the following: "We are talking about the objectification of the propaganda influence process, which is necessary both for the analysis and development of the effective propaganda messages" [Jovett 2012]. Although the term "propaganda" is not widely used today, the studies of this phenomenon remain relevant by acquiring new qualitative forms.

As a communicative phenomenon, propaganda has its own hidden goals and sources of messages. In this case, the standard communication scheme undergoes certain changes. Scientist J. Brown claims that propaganda is never completely truthful and open. The propagandist always hides something advantageous. The tasks which the propagandist faces during the psychological operations can be demonstrated using the example of the common communication model [Brown 1963].

At the same time, the propaganda tasks partially change the common communication model. And this situation may have the following solutions: the change of the source. By the change of the source, we mean the situation where one source is changed by another. For example, the Russian press writes an article about a negative attitude toward the Russian language for the Ukrainian newspaper and the Russian media, citing this source, writes a material about radical nationalism in Ukraine; the change of the channel. The change of the message channels from official to informal (rumors, messages); the change of

the addressee. Reception of the information due to its leak – a person “accidentally” receives information which is supposed to be confidential; the change of the message. The change model can be different. It may be the change of the focus on the coverage of the event or the complete change of the event status. The noise changes. The role of noise can increase dramatically, in contrast to the common situation where noise only interferes. For example, some experts say that during the hostage taking, one can use the voices of the terrorists’ family members. In this case, noise becomes a part of the information tactics [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016].

The above-mentioned techniques are used to enhance the effect of the propaganda messages. The counterpropaganda has a converse task. It aims at leveling the effectiveness of propaganda messages. These techniques involve the following: jamming of the television and radio signals. In this case, the enemy's messages do not reach the target groups; accumulation of a large number of messages of a different content, which in general neutralize the effect of other messages; more important information for the society; the replacement method involves focusing on another component of the communication – not on the meaning of the message and on the sender of the signal.

The work in the alternative communicative environment is an important aspect of the psychological operations. Whether the communicative environment of the country has an alternative depends on the political system of the state. Democratic countries have such an alternative, and there is none in the totalitarian states. In case of the alternative communication environment, the most popular messages will be those which stand first for some indicators. For example, a celebrity comments on an event for the first time and so on.

Pocheptsov G. describes the concept of an aggressive communicative environment, as being typical for the influence situation. The scientist explains this by the fact that the corresponding communicative variable of the available ideas is protected by someone else. Common messages can be ineffective. That is why communicators develop characteristics to support their messages. These characteristics include: focus on the identity of interests and views. The communicator's task is to achieve the maximum psychological approach to the audience. If the speaker and the audience have a good contact, this is transferred to the audience; the use of an authoritative source. It can be a person or an authoritative channel. As an example, the messages from such newspapers as The New York Times or The Washington Post can be cited; the opinion of the majority. The information message is communicated as the opinion of the majority, while the opinion of the enemy is presented as a minority opinion; the innovation of the solution. Presenting the idea as innovative and leveling the opponent's ideas as an outdated approach to solving the problem; the repositioning of the disputes to the negative meaning regarding the enemy and highlighting of the enemy's negative qualities.

The Soviet approach to conducting military operations had its own dualism. On the one hand, it was in the form of the direct military operations, and on the other hand, its military-political component was aimed at destroying the enemy's information, political, economic and military environment. The main goal was to build a solid background for intervention. They used propaganda, agitation, disinformation of the enemy, sponsored various organizations which mostly had leftist views. The climax of the information confrontation is considered to be the Cold War, which ended in the collapse of the Soviet Union. Due to the Cold War, a deeper study was held of the methods of the information

confrontation.

Regarding the influence on public opinion, researchers identify the existence of three spaces where the society can be influenced: physical, information and virtual. If earlier states tried to seize the physical space, now the situation has dramatically changed. The information and virtual space became much more important. [Pocheptsov 2015]. The notions of information warfare, information warfare and psychological operation have emerged. By the way, the information weapons loom large pushing back the direct aggression.

According to W. Schwartau, the main goal of the state is the creation of an effective information policy. He points out the following levels among the possible goals of the information weapons: personal information warfare, which includes various types of manipulation of the personal information; corporate information warfare, which involves attacks of the company's information systems; global information warfare, where information is taken as a target for hunting in other countries [Schwartau 1997; Lind, Nightengale, Keith 1989].

It should be noted that the classification is given by the levels of influence on the object of information attack, whether this is a person or the whole state. The types of information presentation also play a great role: form changes and paralyzation. In the first case, a so-called maneuvering is used to mislead the enemy, while in the second case they try to paralyze the enemy's control center. The second option is possible only due to the interfering the enemy's information system [Vickers 1997]. Pocheptsov G. states that the entry to the decision-making system will be the main goal of the future information wars [Pocheptsov 2015].

The current military doctrine is no longer aimed at aggressive military actions. It is a war of knowledge since the main goal is the substitution of knowledge which is the decision-making basis. The development of a negative information background is the main threat for the countries subject to aggression. During the Cold War in the US there arose even a special profession – a spin doctor. The main task of the spin doctor is to correct the situation in the communication media environment. In fact, the spin doctor adjusts the situation to make it favorable for the client.

The scientist D. Watts classifies the spin-doctor tactics into five types: fore-spin – preparations before the event; after-spin – embellishment and exaggeration of the events; tornado-spin – distraction by another event or redirection of attention to something that is not really interesting; crisis control – management of an event that may get out of control; loss reduction – management of an event that is already out of control in order to minimize the consequences [Watts 1997].

The asymmetric actions in response to information aggression are more likely to succeed. G. Pocheptsov writes on this subject: "asymmetry is the only variant to win in case of a strong opponent. This becomes the norm for a psychological warfare, because in this case, we are talking about a communicative message as a "lone wolf" which speaks against the propagandistic army of the enemy" [Pocheptsov 2015].

Demonstrations and manifestations are also the variants of the asymmetric response to the information aggression. As a rule, they are used for political pressure on the authorities. As an example, we can provide a hunger strike. Ukrainian politicians often go on it. The asymmetric response may be a strange behavior of a politician during a public event or a journalist's comment on a story about the politician.

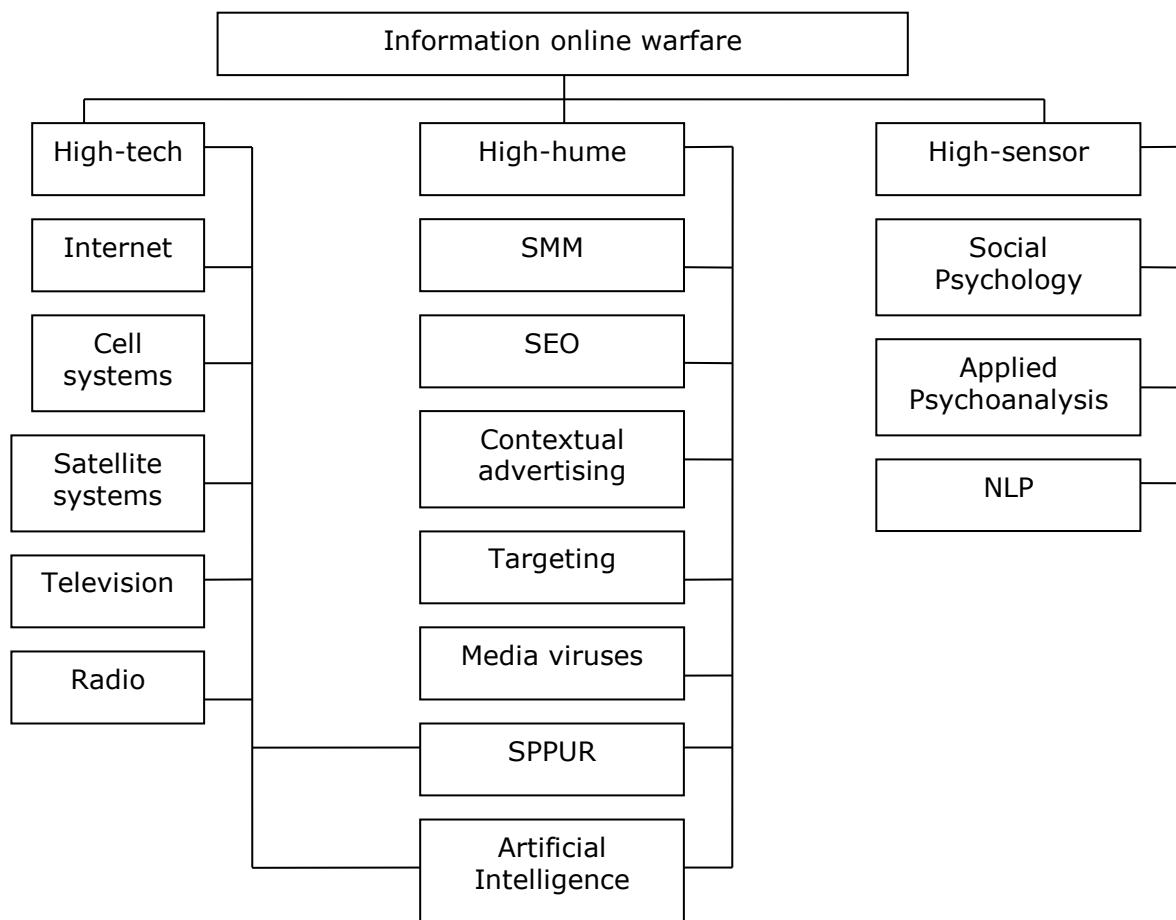
In the second half of the 20th century, the scientists began to study the communicative component in the information operations more thoroughly. Since the initial researches did not bring the desired effect and because the focus of the influence on the internal audience changed, the advanced countries of that time (the USA, the USSR) began to act on the external audience.

In this context, we can draw attention to two components of the information action: the introduction and replacement of the characteristics. The introduction of the characteristics is a simplified process. It involves a conditional free field in the mass consciousness that needs to be filled with information. The replacement of the characteristics is a complex process since the communicative task here is to displace certain information from the communicative field and replace it with a one useful for the propagandist [Pocheptsov 2015].

The types of the characteristics play an important role. They can be classified in three directions: a key message; the target audience; a communication channel. At the same time, according to G. Pocheptsov, it is important to put on the list such a component as "a key communicator" or "a leader of opinions" [Pocheptsov 2015]. The most attention in the planning of an information operation shall be paid to the choice of a communication channel, through which the main communicative messages will be transmitted. Note that even a crowd or a certain part of it can serve as an effective communication channel.

The scientists paid much attention to the methodical aspects of the restructuring of the communicative space. The essence of this method is that during information operations, first of all, the existing information space is used. The experts build their strategy of influence on the basis of the existing communication flows. These flows can be corrected by changing the set of messages or changing the organizational aspect of the information space. The best example of the message change can be the content analysis, which we see if compare the printed press of the Soviet times during the perestroika and during the times of independence. Another example is when one negative message is sent together with others. Thus, the negative reaction is minimized.

Coming to the contemporary stage of the development of the information wars, we shall note that they refer to the second generation of the information conflicts. This generation can be characterized by the creation of a soullessness system, immorality and a nihilistic attitude to the culture and traditions of the enemy; the manipulation of the population aimed at social destruction; the political destabilization, which can be manifested in conflicts between parties and movements, presented in the form of repression and civil wars; the stimulation of a destructive communicative process in the state bodies of the enemy; the disinformation of the population concerning the work of the state authorities and government (dissemination of information on total corruption and treachery); spoiling the international image of the state and its population in the eyes of the world community; the impeding progress in political, economic, defense and energy spheres. The main means of influence at this stage are on-line technologies. The scientist A. Kurban, while studying the phenomenon of the information online warfare (IOW), states the following: "IOW involves three key technological aspects: high-tech, high-hume and high-sensor. Each of these aspects has its own technologies, which form the main directions of the research and practical work" [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016] (Fig. 1).

Figure 1 – Key technological aspects of informational warfare

Source: [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016]

The scientist gives the following definition for Hi-tech in IOW: this is a modern form of communication, which uses the digital technologies, and includes all types of mass media including satellite communication. The communication is based on the technological devices of everyday use: computers, tablet PCs, telephones, and other communication devices [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016].

Television (TV) is a classic tool of high-tech communication. TV is a combination of the image and sound broadcasting technology. It functions by coding the signal and transmitting it either in air or digital formats.

Radio is the first technological transmission facility. It operates on two stations (AM, FM). There is still a digital radio broadcasting option that works with the help of electromagnetic waves.

The Internet is the most global source of information nowadays. The lion's share of all information impacts is carried out through the Internet. The Internet is a system of networks, integrated into a single global system, through which the data is transferred. The "New Media", which exist on the basis of the Internet, center around the influence on people's minds. The Internet today partially replaces all other mass media due to its multi-functionality. It enables a person to listen to radio, watch television, conduct two-way communication, etc.

In this context, O. Kurban points out that "the Internet television is defined as an on-line TV – a system based on two-way digital transmission of a television signal through the Internet connection using the broadband connection" [Jovett 2012]. Step by step, this type of television replaces the classical TV. It is already a mainstream in many highly developed countries.

The Internet has also become a platform for the Internet radio. The Internet radio works by broadcasting audio data via the Internet. New media use various programs for two-way communication. They also work through the Internet and are able to transmit audio, visual and combined audiovisual signals as well as to transmit data in the text format. Such "new media technologies" involve: Instagram, Viber, Vkontakte, Facebook, WhatsApp, Skype, Telegram, Snapchat and ICQ [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016].

Mobile communication is another way to transfer data. Its main feature is the ability to separate the coverage areas into cells, which are defined as the coverage areas of the individual base stations. Ideally, the radius of one station describes a circle. When they're all united, they resemble combs.

Satellite communication is "one of the types of the space radio communication, based on the use of artificial satellites on which the transponders are installed. This connection is performed between the earth stations, which can be either stationary or mobile". Putting the transponder to a high altitude, it, by definition, serves as an extension of the radio link communication.

High-hume technologies are the technologies of creation, storage, distribution and retrieval of information. They involve the contextual advertising, SMM, SEO, targeting, micro-targeting, media viruses and so on.

Contextual advertising is a way of the data submission which is placed on the Internet as a banner or a text message.

SEO are the activities that aimed at optimizing the site on the network in order to convey the information needed for the communicator. SEO optimization is reached by increasing the network traffic.

SMM are activities aimed at increasing the traffic and attention to a particular brand or product through various social platforms. At the same time, SMM uses a wide range of means to promote its own brand or information advantageous for the communicator through social media.

Media viruses. A. Kurban believes that these are "the information carriers (events, scandals, rumors, activities of the organizations and individuals), which carry implicitly the veiled ideas and messages" [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016]. Turning to another definition, we can say that this is information that is not useful, but attracts the attention of the audience [Watts 1997]. Combining these two definitions, let's say that this is any information placed on the Internet in order to impose its position or misinformation.

Targeting is an advertising tool, which enables to select from a whole target audience only a certain part of it that corresponds to the criteria set by the communicator and shows exactly his advertising message [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016]. The derivative form of the targeting is a micro-targeting. Unlike the first one, the micro-targeting uses information about the selector, synthesizing it with the consumer information. This helps to summarize the information about each individual person and to determine the main means and methods of influence and the content of messages.

High-sensor is the high-quality psycho-technologies that allow for influencing and partially managing the social-communication processes on a scale of social groups and individuals. Such technologies include psychoanalysis, social psychology, neuro-linguistic programming (NLP) [Kluban, Kurban, Lyubovec 2016].

Psychoanalysis is a branch of psychology. It allows us to use the ideas and concepts oriented towards a deep understanding of the aspects of human nature, culture, and society. It is mostly used in studies on history, literature,

religion and mythology.

Social psychology is "a division, a branch of psychology, which deals with the study of the principles of human activity in conditions of the interaction within social groups. The main problems of social psychology are the following: the principles of people's communication and interaction, the activities of large (nation, class) and small social groups, the socialization of the individual and the development of social attitudes". Social psychology is often used to predict the behavior of social groups.

Neuro-linguistic programming is a direction in the psychotherapy and practical psychology, studying the principles of people's subjective experience through the discovery of mechanisms and ways of the behavior modeling and transfer of identified models to other people [Kluban&Kurban&Lyubovec:2016]. NLP is an important element of the modern information warfare. The direct task of NLP specialists is to pick up and provide the information to the masses so that it has an influence on them.

Kurban O. underlines that different components may coexist in the structure of the presented model. For example, the system of managerial decision-making (SPPUR) and the system of artificial intelligence have the features of both high-tech and high-hume systems [Kluban&Kurban&Lyubovec:2016].

Referring to the methods of the network confrontation, we can say that modern information wars are based on manipulation. This is a set of psychological tools and techniques used to implicitly affect an individual, a group or a whole mass of people and aimed at infusion of one's own beliefs, values, and guidelines in order to gain one's own benefit. Manipulation of the human psyche is partially the control over a person [Final report 2010].

The main channels of communication are media, which act as retransmitters of suggestive messages coming from the communicant to the recipient of the message. The media can be viewed as channels for the transmission, storage, and presentation of information. The scientist O. Kurban talks about some differences in the notions of media and mass media. According to him, the mass media can be defined as technologies and means of retransmission of information, which comes from a source and is sent to a mass audience. The only restriction is the information field within which these mass media operate. The scientist proposes the following classification of the mass media: printed press (newspapers, magazines, etc.); audiovisual (television, radio, the Internet); information services (press relation services, hotlines); advertising media (outdoor advertising, ambient advertising); means of mass culture (cinema, theaters, museums, exhibitions) [Jovett:2012]. The mass media can be also classified by the geographical principle: global (international); national (within the country); regional (within a certain region); local (usually their influence is very insignificant, within the city, district or village).

Conclusion. Information warfare affects all the spheres of public life, but most of all this influence extends to the economic, political, financial, military and diplomatic spheres. Depending on the type of the warfare (informational, hybrid, psychological or cyberwar), it can have the following objectives: eliminating the possibility of a military conflict; influence on the moral and psychological state of the enemy's military forces; formation of the enemy's image in the minds of its citizens or citizens of another country; creation of a favorable information position; suppression of patriotism and national sentiment; information destruction of the society regarding the socially important topics for the

population; exaggeration of one's own strength (military, geopolitical, economic).

References

- Brown, J. A. (1963). *Techniques of persuasion. From propaganda to brain-washing* / Brown. – Harmondsworth: Penguin Books, 325 p.
- Final report on the meaning of armed conflict.* (2010). // The Huge Conference. Retrieved from: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sIZUBI24P4IJ:www.ila-hq.org/download.cfm/docid/2176DC63-D268-4133-8989A664754F9F87+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=opera>.
- Hoffman, F. G. (2009). Hybrid Warfare and Challenges // *National Defense University Press*, №52, p. 34–39.
- Huber, T. M. (2006). *Compound Warfare A Conceptual Framework*, 332 p.
- Jovett, G. (2012). *Propaganda and persuasion*. California: SAGE publications, 426 p.
- Kluban, O. M., Kurban, O. V., & Lyubovec, G. V. (2016). *Suchasni komunikacijno-kontentni procesy v bezpekovij sferi*. Kyiv: VIKNU, 170 p.
- Lind, W., Nightengale, K., & Keith, J. (1989). The changing face of war into the fourth generation // *Marine Corp Gazette*. Retrieved from: <https://www.mca-marines.org/files/The%20Changing%20Face%20of%20War%20%20Into%20the%20Fourth%20Generation.pdf>.
- Magda, E. (2015). *Gibrydna vijna: vyzhyty i peremogty*. Kharkiv: Vivat, 320 p.
- Nemeth, W. J. (2002). *USMC, Future War and Chechnya. A Case for Hybrid Warfare* // National Defense University Press, p. 101.
- Pocheptsov, H. H. (2015). *Suchasni informatsiyini viyny*. Kyiv: Vydavnychyy dim Kyievo-Mohylyanska akademiya, 495 s.
- Schwartz, W. (1997). An introduction to information warfare // *War in information age: new challenges for U.S. security policy*. Washington: Brassey's, 375 p.
- Vickers, M. J. (1997). The revolution in military affairs capabilities // *War in the information age: new challenges for U.S. security policy*. Washington: Brassey's, p. 38
- Walker, R. G. (1998). *SPEC F1 the United States Marine Corps and Special Operations*. Naval Postgraduate School, p. 129.
- Watts, D. (1997). *Political communication today*. Manchester, 121 p.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 09.04.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 13.04.2017*

Катеринич П.В.

Київський національний університет ім.Тараса Шевченка,
студент магістратури
Київ, Україна
katerinich1993@gmail.com

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТИКИ В
УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ**

Анотація. Соціальна відповідальність журналістики далеко не повною мірою визначається самими журналістами, оскільки вплив на ЗМІ здійснюють переважно власники та їх оточення. Виникає розподіл медійних сфер впливу. Інформаційна війна, котра ведеться Росією проти України, потребує активації рушіїв соціальної відповідальності ЗМІ – виокремлення цінностей (національні інтереси, патріотична позиція журналістів) та усвідомлення наслідку (покарання за колабораціонізм у інформаційній війні). У нашому дослідженні ми розробляємо модель “мобілізованих ЗМІ” в контексті “нації в однострої” в умовах українського суспільства, а також виявляємо небезпеки, що пов’язані з регулюванням контенту ЗМІ під час інформаційних атак, розглядаємо можливість введення цензури та автоцензури, аналізуємо юридичний аспект питання, можливість введення посади військового цензора.

Ключові слова: нація в однострої, мобілізовані ЗМІ, соціальна відповідальність журналістики, інформаційна війна, антитерористична операція, цензура, автоцензура

Формул: 0, рис.: 2, табл.: 0, бібл.: 21

Petro Katerynych

Institute of Journalism of the Taras Shevchenko
National University of Kyiv,
Second year Master Student in Media Communications
Kyiv, Ukraine
katerinich1993@gmail.com

**SOCIAL RESPONSIBILITY OF JOURNALISM IN THE CONTEXT
OF INFORMATION WARFARE**

Abstract. The social responsibility of journalism is far from being fully determined by journalists themselves, because the mass media is mostly influenced by the owners and their environment. There is a distribution of media sphere of influence. The information warfare that Russia is leading against Ukraine needs activating the social responsibility of mass media – allocation of values (national interests, patriotic position of journalists) and awareness of the consequences (punishment for collaboration in information warfare). Achieving a model called “nations in uniform”(Ukraine is gradually becoming a society of active Military actions on our territory and the constant need for resource mobilization, first of all - information) needs a qualitatively new model of control under information noise, qualitative selection of information based on the principles of social responsibility of mass media. In our research we are developing the model of “mobilized mass media” in the context of “nations in uniform” in conditions of Ukrainian society, as well as determine the riskiness related to regulation of mass media content during the information attacks,

consider the introduction of censorship and auto-censorship, analyze the legal aspect of the issue, the possibility of introduction of the military censor.

Keywords: nation in uniform, mobilized mass media, social responsibility of journalism, information warfare, anti-terrorist operation, censorship, auto-censorship

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 0, bibl.: 21

Вступ. Фахівці з історії розвитку ізраїльських ЗМІ Хілель Носек і Йехіель Лімор [Носек, Лімор 1995, с. 45-62] пишуть: "Військова цензура ЗМІ з метою забезпечення безпеки держави є одним із найбільш яскравих прикладів того, що ізраїльське суспільство є "нацією в однострої". Ми не беремося стверджувати, що подібну модель можна адаптувати в Україні, оскільки вона працює на механізмах ізраїльських реалій, однак вибудувати модель взаємодії суспільства-війська в умовах тривалого збройного протистояння варто. У цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Аналіз дослідження та постановка завдання. Метою статті є розробка такої моделі соціальної відповідальності ЗМІ, яка спрямована на ефективну взаємодію між ЗМІ та іншими суспільними інститутами в умовах інформаційної війни.

Нашими завданнями є:

- дослідити поняття соціальної відповідальності ЗМІ в умовах інформаційної агресії;
- вивчити фактори, що можуть вплинути на контент ЗМІ під час особливого правового режиму в державі (АТО, воєнний стан);
- проаналізувати поняття "нації в однострої" та "мобілізованих ЗМІ" в контексті українських реалій;
- показати як виглядатиме модель воєнної цензури в українських реаліях;
- простежити особливості українського законодавства, що стосуються питань втручання у діяльність ЗМІ та свободи слова.

Під час дослідження ми користувалися напрацюваннями ізраїльських дослідників Хілеля Носака, Йехіеля Лімора, Дональда Горовіца, Моше Лиссака, українських науковців Валерія Іванова та Олександра Власюка, моделлю цензури польського публіциста Томаша Стрижевського, законодавчою базою України у сфері інформаційної безпеки та забезпечення свободи слова, матеріали порталу "MediaSapiens".

Практична цінність нашої роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у навчальних програмах курсів "Інформаційна безпека" та "Прикладні соціально-комунікаційні дослідження", а також для розробки правил етичної поведінки ЗМІ в умовах інформаційної війни.

У дослідженні ми використовуємо методи порівняння (наприклад, ізраїльських та українських моделей) та моделювання (створення моделі "мобілізованих ЗМІ" в умовах українських реалій).

Результати дослідження. Модель, розроблена Дональдом Горовіцом та Моше Лиссаком [Dan Horowitz and Moshe Lissak 1989, с. 195-230] відрізняється від моделі "відокремленої армії", яка зумовлює існування чітких і непроникних кордонів між військом і суспільством. "Нація в однострої" передбачає інтеграцію війська в суспільство, існування їх як єдиного цілого. Суспільство (а, отже, і ЗМІ) діє в інтересах війська, а військо в інтересах суспільства.

Хілель Носек [Nosek 2006] і Йехіель Лімор [Limor 1999] зауважують,

що модель переживає внутрішню кризу, оскільки осучаснення ізраїльського суспільства призвело до тріщин в усталеній системі відкритості війська і органів національної безпеки, критики внутрішньої та зовнішньої, та потребує реставрації. Дослідники визначають "військову цензуру" як попередній нагляд за змістом публікацій, резюмуючи, що така неодноразово і в різноманітних формах діяла у багатьох демократичних державах, найчастіше – в контексті локальних і обмежених у часі воєнних конфліктів. Яскраві тому приклади: В'єтнамська війна (1959-1975), війна за Фолклендські острови між Великобританією і Аргентиною (1982), вторгнення американських військ в Гренаду (1983), Війна в Перській затоці (1990-1991).

У всіх вищенаведених прикладах військова цензура запроваджувалась на обмежені строки, тоді як в Ізраїлі військова цензура діє постійно, як у періоди затишшя, так і у воєнний час.

Внутрішня самоцензура – обмеження, які ЗМІ накладають на себе самі. Внутрішня самоцензура може здійснюватися на трьох рівнях: на інституціональному рівні, на організаційному рівні, і на індивідуальному рівні. В Україні здійснення такої не буде добросовісним, оскільки переважна більшість національних ЗМІ з високим коефіцієнтом глядачів/читачів належать медіакорпораціям, контрольованим олігархами, які, у першу чергу, сповідують свої принципи та інтереси. Зауважимо, що з 69 позовів преси до суду з приводу цензури в Ізраїлі у 1959-1993 роках лише в 10 випадках (14%) заборону на публікацію зняли [Носек, Лімор 1995].

Носек і Лімор також оперують поняттям "мобілізованих ЗМІ", тобто таких, які в умовах війни виконують свій обов'язок перед суспільством – укріплюють національний дух та прославляють героїв війни.

Доктор економічних наук, член-кореспондент НАН України Олександр Власюк [Власюк 2016, с. 360] пише: "Наша держава останніми роками зробила великий крок у бік розширення свободи слова, скасування всіх форм цензури. Це досягнення має зворотний бік у вигляді збільшення вразливості національного інформаційного простору до сучасних прихованих форм маніпулювання масовою свідомістю. Тому сьогодні в Україні є об'єктивна потреба у формуванні громадського інституту контролю за діяльністю масмедіа, який би з-поміж інших питань здійснював незалежне експертне оцінювання маніпулятивних впливів іноземних ЗМІ на українську аудиторію та пропонував заходи щодо їх нейтралізації".

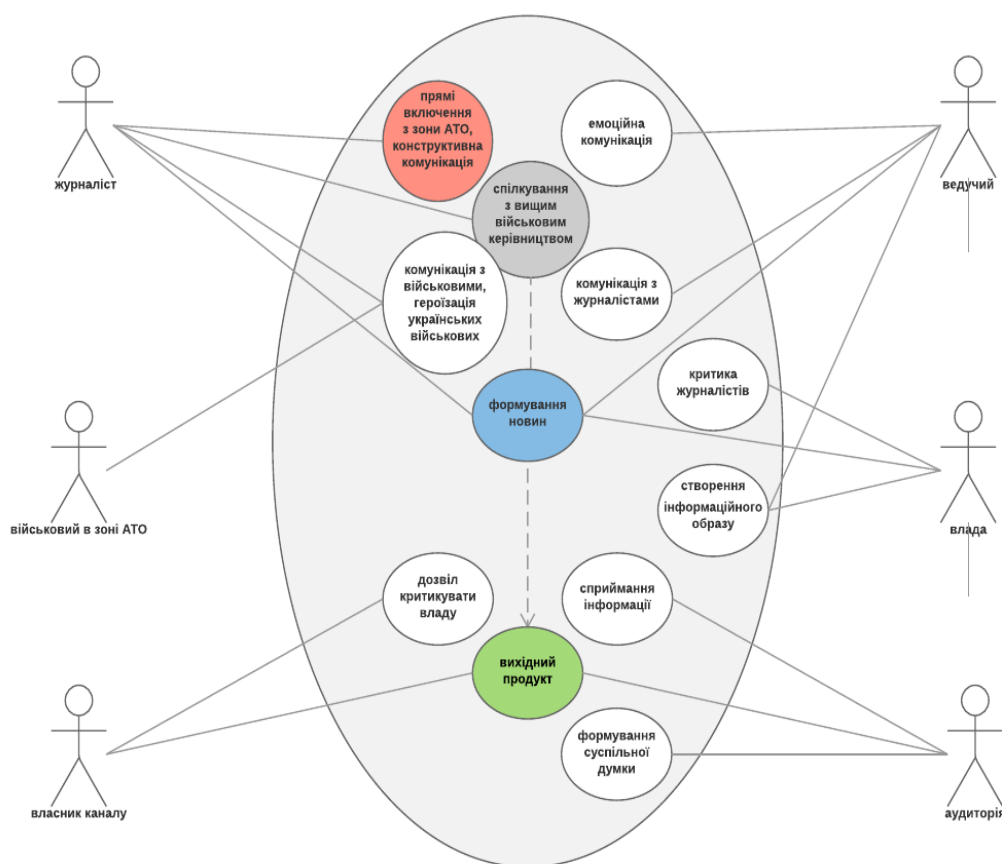
Виконавчий директор ГО "Дектор медіа" Діана Дуцик [Дуцик 2016] пише: "...брак необхідних навиків роботи в умовах війни або свідоме нехтування правилами безпеки призвели до великої кількості постраждалих журналістів під час першої фази конфлікту на сході". У дослідженні "Український медіаландшафт у 2015 році" Діана Дуцик [Дуцик 2015, с. 7] зауважує падіння професійних навиків журналістів, пояснюючи це поганою освітою, низькою культурою читання, незнанням базових професійних стандартів і зниженням рівня вимог до журналістських матеріалів у редакціях. Наприклад, телеканали "Україна" та "Інтер", які часом відверто ігнорують ситуацію в країні, допускаючи до ефіру значну частку матеріалів російського виробництва. Чи не варто в умовах війни жорсткіше контролювати ситуацію на ринку ЗМІ? Чи підривають такі програми моральний імунітет нації в умовах гібридної війни та постійних інформаційних атак ворога?

В Україні критеріям "мобілізованого ЗМІ" найбільше відповідає телеканал "1+1". Активами такого ЗМІ є журналісти, що комунікують з

військовими і формують інформаційний простір. Превалює виключно позитивний образ українського військового в зоні АТО, найбільша кількість включень з похоронних процесій, слова військових про загиблого товариша, створення аури трагізму, рекламування національних збройних сил, прийом "вербування", активність соціальної реклами, нагадування про ситуацію на фронті навіть у розважальному контенті з використанням слогану типу "сміємось – значить, не здаємось". Формула такого "мобілізованого ЗМІ" виглядає так [рис. 1].

МОБІЛІЗОВАНЕ ЗМІ

Петро Катеринич | February 25, 2017

Рисунок 1 – модель "мобілізованого ЗМІ"

Джерело: власна розробка

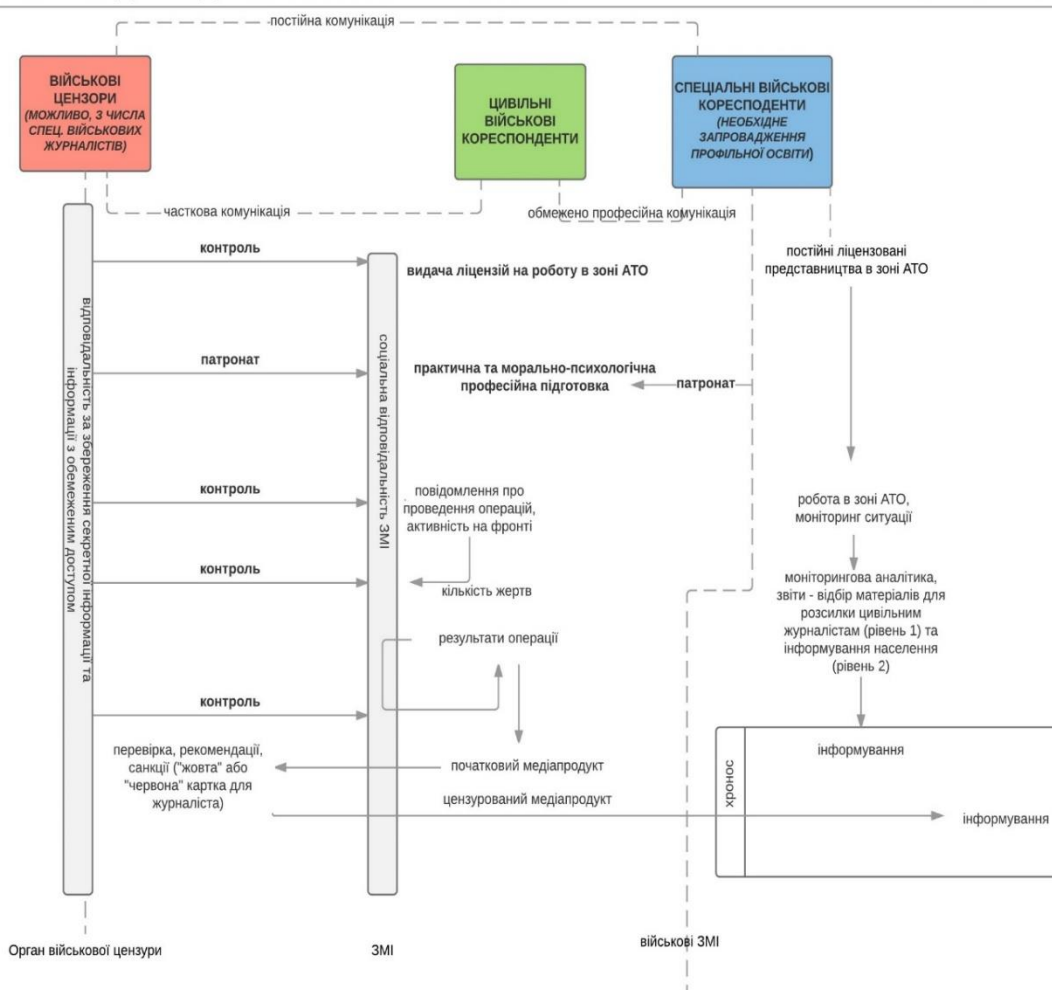
Під час дискусії "Якісна журналістика в час війни та кризи – між пропагандою та звинуваченнями в брехні" професор Валерій Іванов [Іванов 2016] зазначив, що "українським журналістам, які не були готові до війни, варто звірити годинники із західними колегами". "Детектор медіа" та "Телекритика" намагаються давати практичні рекомендації журналістам з приводу війни на Сході, випускають певні аналітичні матеріали, що стосуються питань пропаганди та інформаційної безпеки. Один із таких наочних порадників – аналітичний звіт ГО "Телекритика" під назвою "Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту

демократії” містить збір експертних обговорень. У моніторингу сформовані твердження, які, на думку аналітиків ГО “Телекритика”, негативно впливають на формування інформаційної безпеки суспільства та перешкоджають протидіяти інформаційній загрозі. Серед таких – неефективна комунікаційна політика влади, відсутність системного бачення сучасної інформаційної політики на рівні влади, необхідність “інформаційної реабілітації” (цит. В'ячеслав Гусаров, експерт з питань інформаційної безпеки Центру військово-політичних досліджень).

Побудова моделі “нації в однострої” (Україна поступово перетворюється на суспільство з активними бойовими діями на нашій території та постійній потребі в мобілізації ресурсів, у першу чергу – інформаційних) потребує розробки нової моделі контролю над інформаційним шумом, якісного відбору інформації, базуючись на принципах соціальної відповідальності ЗМІ. В українському форматі модель поведінки “мобілізованих ЗМІ” в межах “нації в однострої” ефективно можна будувати лише з уведенням етапу “контроль-санкція”. Це могло би виглядати так [рис. 2]:

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТИКИ

Петро Катеринич | March 3, 2017

Рисунок 2 – соціальна відповідальність “мобілізованих ЗМІ”

Джерело: власна розробка

Юрист Інституту масової інформації Роман Головенко [Головенко 2016] наводить перелік випадків, в яких законодавство дозволяє обмежити свободу слова. Зокрема, стаття 436 Кримінального Кодексу України визнає злочином "Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів".

Цензуру забороняють ст.15 Конституції України, ст.2 ЗУ "Про друковані засоби масової інформації" (цит.: "Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян"), ст.24 ЗУ "Про інформацію" (цит. "Забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень"), ст.5 ЗУ "Про телебачення і радіомовлення" (цит. "Цензура інформаційної діяльності телерадіоорганізації забороняється. Телерадіоорганізація є незалежною у визначенні змісту програм та передач. Не вмотивоване законодавством України втручання органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, громадських чи релігійних об'єднань, їх посадових осіб чи працівників, а також власників у сферу професійної діяльності телерадіоорганізацій не допускається"), ст.2 ЗУ "Про інформаційні агентства" (цит. "Забороняється цензура інформації, поширюваної інформаційними агентствами"), ст.309 Цивільного кодексу України (цит. "цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається"). У коментарі до статті 34 Конституції (забороняє обмеження свободи слова, окрім як в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку) зазначено: "Ст. 34 Конституції щільно взаємодіє зі ст. 21, 23, 31, 32, 35. До того ж, її можна розглядати як певний розвиток і конкретизацію положення ч. 3 ст. 15, що забороняє здійснення в Україні цензури".

2 грудня 2014 року в Україні створена урядова установа під назвою Міністерство інформаційної політики (далі – МІП), яке відповідно до Положення, затвердженого Постановою Кабміну від 14.01.15 №2 "є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів" і з-поміж іншого повинна виконувати функції щодо захисту прав журналістів (пункт 11), досліджувати вплив ЗМІ на суспільну свідомість (п. 12), впроваджувати курси інформаційної політики для навчальних закладів (п.13, не виконується, рекомендуємо обов'язкове вивчення дисципліни "Медіаграмотність" у середній школі та курсів інформаційної безпеки у старшій школі і на перших курсах вищих навчальних закладів не залежно від спеціальності і форм власності, але виникає проблема організаційного характеру – необхідна розробка та адаптація багатовекторних програм і підготовка профільних фахівців), п. 14 стосується підготовки фахівців у сфері інформаційної політики, п.15 стосується "позиціонування України у світі" (відкриті програми

у співпраці з МІП на зразок "Ukraine: Freedom, Dignity, Creativity»), п.17 – дотримання свободи слова (моніторинг порушень), п.18 – популяризація вітчизняної телепродукції за кордоном (таким продуктом є "UATV", мультимедійна платформа іномовлення України, але до масштабів російських пропагандистських медіапродуктів типу "RT" українському іномовленню бракує кількох мільйонів активних глядачів). У бюджеті на 2017 рік на підтримку системи іномовлення та "Укрінформ" закладено 209 млн 633,7 тис. грн.

28-й Посол США при ООН, одна з 1000 найвпливовіших жінок планети, професор Гарвардського університету Саманта Пауер заявила, що РФ тратить на свій проект RT від 600 млн до мільярда доларів щорічно [Begley 2017].

За даними дослідження "Телекритики" 80% українців дізнається про поточний стан справ завдяки телебаченню (з них 50% дізнаються за допомогою TV про ситуацію на Сході України), 41% – з мережі Інтернет (26% про збройне протистояння), потім – родичі, друзі, колеги і лише згодом – друковані ЗМІ.

В матеріалах ГО "Телекритика" не рекомендують займатися контрпропагандою, а завжди дотримуватися журналістських стандартів.

Томаш Стжижевський [Strzyżewski 2006] зауважує, що нині цензура набула інших форм – це залежність журналістів від редакторів та власників видань. Дослідник окреслює айсберг цензури (цит. "Відцензурований текст ЗМІ вводить в оману, тобто поневолює масового адресата. Це означає поневолення всього суспільства. Вихід з цього стану є актом ініціації, тобто боротьбою за свободу для всіх нас".)

Ключ: "Айсберг" цензури. Інституційна цензура (як наприклад за часів ПНР) є лише вершиною. Між організацією і цензурованими підрозділами виникає зворотній зв'язок, що в підсумку призводить до внутрішньої редакційної цензури, котра не потребує безпосереднього втручання головної установи. Наступним рівнем є внутрішня цензура самих авторів, котрі знають, що про деякі речі "не варто писати"; це у відповідних умовах теж діє без участі головної інституції. Останнім рівнем є відбір реципієнта, який приймає тільки ті повідомлення, які є прийнятними відповідно до його власного світогляду. Оскільки цей світогляд є певним чином сформований через перераховані вище рівні цензури, відбір інформації реципієнтом також є різновидом цензури, оскільки він (реципієнт) не може сприйняти інформацію, не відповідну до його встановленого світогляду (що є головною метою цензури).

Висновки. В результаті дослідження поняття соціальної відповідальності ЗМІ на прикладах розроблених моделей "мобілізованих ЗМІ" та "нації в однострої" можна стверджувати, що модель "мобілізованого ЗМІ" потребує втручання військових редакторів задля збереження пріоритету національних інтересів та державної таємниці, однак такі дії можуть бути розцінені як тиск на свободу слова. З іншого боку, ми встановлюємо, що в умовах особливого стану свобода слова може бути частково обмежена. На контент ЗМІ впливають в основному власники, а задля збалансування поглядів важливою є незалежність редакції, а також обов'язкова проукраїнська позиція – це важливо для інформаційного фронту. У дослідженні ми демонструємо, як могла би виглядати модель військової цензури та визначаємо, що така може мати місце в українських реаліях в умовах проведення АТО – однак за умови, що журналістам пояснюватимуть, у чому власне полягає заборона (матеріали, що становлять державну таємницю або піддають ризику життя і здоров'я солдат). Ми виявили, що модель

автоцензури ЗМІ не буде ефективною, оскільки найбільші медіа України належать олігархам і не можуть бути абсолютно незалежним джерелом інформації. Ми визначили, що важливим фактором є етап «санкції» - покарання за недотримання журналістської етики чи порушення моделей соціальної відповідальності ЗМІ, основною функцією яких вважаємо служіння інтересам суспільства, на рівні етичному (Комітет з питань журналістської етики) та юридичному (від матеріальних санкцій до кримінальної відповідальності).

Література

- Верховна Рада України; Закон від 02.10.1992 № 2657-XII, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
- Верховна Рада України; Закон від 16.11.1992 № 2782-XII, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2017, підстава 1780-19 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
- Верховна Рада України; Закон від 21.12.1993 № 3759-XII, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2017, підстава 1663-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
- Верховна Рада України; Закон від 28.02.1995 № 74/95-ВР, чинний, поточна редакція — Редакція від 21.05.2015, підстава 317-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80>.
- Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
- Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція — Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Власюк, О. С. *Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики, розділ 7. Інформаційна безпека держави*, с. 360. – ПП «Видавництво Фенікс», м. Київ.
- Головенко, Р. В яких випадках законодавство України дозволяє обмежити свободу слова. Інститут масової інформації. URL: <http://imi.org.ua/consult/55877-v-yakih-vipadkah-zakonodavstvo-ukrajini-dozvolyae-obmejiti-svobodu-slova.html>.
- Носек, Х., Єхиель, Л. Военная цензура в Израиле: зтяжной временный компромисс между противоборствующими ценностями, впервые опубликована в «Кешер» [«Зв'язок»], №17 (1995), стор 45-62. Електронний ресурс. Доступ [14/02/17]. URL: <http://www.webcitation.org/6A1oLehfs>.
- Толокольнікова, К. Media Sapiens. "Російська пропаганда в Німеччині, Польщі та Грузії: що нового?" Доступ [31/01/17]. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_nimechchini_polschi_ta_gruzii_scho_novogo/.
- Український медіаландшафт у 2015 році*. Видання за підтримки фонду Конрада Аденауера, Київ, 2015, с. 7. Електронний ресурс. Доступ [4/02/17]. Режим доступу http://www.kas.de/wf/doc/kas_43639-1522-13-30.pdf?151209161127.
- Begley, S. *Read the Full Text of Samantha Power's Scathing Speech on Russia*. Retrieved from <http://time.com/4637117/samantha-power-united-nations->

- russia-speech-transcript/.
- Horowitz, D., & Lissak M. (1989). *Trouble in Utopia. The Overburdened Polity of Israel* (Albany: State University of New York Press, 1989), p. 195–230.
- Horowitz, D. (1979). The Control of Limited Military Operations: The Israeli Experience». *International Violence: Terrorism, Surprise and Control*. Y. Evron (ed.) (Jerusalem: The Hebrew University, The Leonard Davis Institute for International Relations, 1979), pp. 258–276. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/mizh_p_ropagandoyu_ta_standartami/.
- Limor, Y. (1999). *The In/Outsiders: Mass Media in Israel*, Hampton Press.
- Media Sapiens. *Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії*. URL: https://dl.dropboxusercontent.com/u/30479341/Telekritika_analytics_prop_aganda_2015.pdf.
- Nasz wywiad. Tomasz Strzyżewski, człowiek, który ujawnił kulisy cenzury w PRL. "Dziś w Polsce nie ma symetrii medialnej". Zespół wPolityce.pl. URL: <http://wpolityce.pl/polityka/112512-nasz-wywiad-tomasz-strzyzewski-czlowiek-ktory-ujawnil-kulisy-cenzury-w-prl-dzis-w-polsce-nie-ma-symetrii-medialnej>.
- Nosek, H. (2006). *Media and Political Violence*, Hampton Press.
- Pravo.ua. *Коментовані закони. Розділ 2. Права, свободи та обов'язки людини й громадянина. Стаття 34 Конституції України*. URL: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/10987-stattya-34-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>
- Teczka Tomasza Strzyżewskiego, Instytutu Pamięci Narodowej*. URL: <http://archiwum.evot.org/ipn/strzyzewski/>
- Strzyżewski, T. (2006). *Matrix czy Prawda Selektywna? Antycenzorskie retrospekcje*. Wrocław: Wektory, , s. 55. ISBN 83-922896-3-3.

References

- Begley, S. *Read the Full Text of Samantha Power's Scathing Speech on Russia*. Retrieved from <http://time.com/4637117/samantha-power-united-nations-russia-speech-transcript/>.
- Golovenko, R. V iakyh vypadkah zakonodavstvo Ukrainy dozvoliaie obmezhyty svobodu slova. Institut masovoi Informatsii. URL: <http://imi.org.ua/consult/55877-v-yakih-vypadkah-zakonodavstvo-ukrajini-dozvolyaie-obmejiti-svobodu-slova.html>.
- Horowitz, D., & Lissak M. (1989). *Trouble in Utopia. The Overburdened Polity of Israel* (Albany: State University of New York Press, 1989), p. 195–230.
- Horowitz, D. (1979). The Control of Limited Military Operations: The Israeli Experience». *International Violence: Terrorism, Surprise and Control*. Y. Evron (ed.) (Jerusalem: The Hebrew University, The Leonard Davis Institute for International Relations, 1979), pp. 258–276. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/mizh_p_ropagandoyu_ta_standartami/.
- Limor, Y. (1999). *The In/Outsiders: Mass Media in Israel*, Hampton Press.
- Media Sapiens. *Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії*. URL: https://dl.dropboxusercontent.com/u/30479341/Telekritika_analytics_prop_aganda_2015.pdf.

- Nasz wywiad. Tomasz Strzyżewski, człowiek, który ujawnił kulisy cenzury w PRL. "Dziś w Polsce nie ma symetrii medialnej". Zespół wPolityce.pl. URL: <http://wpolityce.pl/polityka/112512-nasz-wywiad-tomasz-strzyzewski-czlowiek-ktory-ujawnil-kulisy-cenzury-w-prl-dzis-w-polsce-nie-ma-symetrii-medialnej>.
- Nosek, H. (2006). *Media and Political Violence*, Hampton Press.
- Nosek, H., Ehiel, L. Voennaya tsenzura v Izraile: zatyazhnoy vremennyiy kompromiss mezhdru protivoborstvuyuschimi tsennostyami, vpervyie opublikovana v «Kesh» [«Zv'yazok»], #17 (1995), stor 45-62. Elektronniy resurs. Dostup [14/02/17]. URL: <http://www.webcitation.org/6A1oLehfs>.
- Pravo.ua. Коментовані закони. Розділ 2. Права, свободи та обов'язки людини й громадянина. Стаття 34 Конституції України. URL: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/10987-stattya-34-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>
- Strzyżewski, T. (2006). *Matrix czy Prawda Selektywna? Antycenzorskie retrospekcje*. Wrocław: Wektory, , s. 55. ISBN 83-922896-3-3.
- Teczka Tomasza Strzyżewskiego, Instytutu Pamięci Narodowej. URL: <http://archiwum.evot.org/ipn/strzyzewski/>
- Tolokolnikova, K. Media Sapiens. "Rosijska propaganda v Nimechiini, Polschi ta Gruzii: scho novogo?". URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiysk_a_propaganda_v_nimechchini_polschi_ta_gruzii_scho_novogo/.
- Ukrainskij medialandshaft u 2015 rotsi. Vydannia za pidtrymky fondu Konrada Adenauera, Kyiv, 2015, p. 7. Elektronniy resurs.Dostup [4/02/17]. Rezhim dostupu http://www.kas.de/wf/doc/kas_43639-1522-13-30.pdf?151209161127.
- Verhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 02.10.1992 # 2657-XII, chynnyj, potochna redaktsia — Redaktsia vid 01.01.2017, pidstava 1774-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
- Verhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 16.11.1992 # 2782-XII, chynnyj, potochna redaktsia — Redaktsia vid 01.01.2017, pidstava 1780-19 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
- Verhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 21.12.1993 # 3759-XII, chynnyj, potochna redaktsia — Redaktsia vid 01.01.2017, pidstava 1663-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
- Verhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 28.02.1995 # 74/95-VR, chynnyj, potochna redaktsia — Redaktsia vid 21.05.2015, pidstava 317-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-vr>.
- Verhovna Rada Ukrainy; Kodeks Ukrainy, Zakon, Kodeks vid 16.01.2003 # 435-IV, chynnyj, potochna redaktsia — RedaktsIya vId 02.11.2016, pIdstava 1666-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
- Verhovna Rada Ukrainy; KonstitutsIya, Zakon vid 28.06.1996 # 254k/96-VR, chynnyj, potochna redaktsia — Redaktsia vid 30.09.2016, pidstava 1401-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
- Vlasyuk, O. S. Natsionalna bezpeka UkraYini: evolyutsIya problem vnutrIshnoYi polItiki, rozdil 7. InformatsIyna bezpeka derzhavi, s. 360. – PP «Vydavnytstvo Feniks», m. KiYiv.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 15.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 22.03.2017

Жовнірчик Я. Ф.

д.держ.упр., доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Київ, Україна
roman.070494@mail.ru

Кальна-Дубінюк Т.П.

д.е.н., професор,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри аграрного консалтингу та сервісу
Київ, Україна
tatiankd@yahoo.com

РОЛЬ КОНСАЛТИНГУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЯК ЧИННИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті висвітлені основні завдання, які ставить перед собою громада села. Найважливішим аспектом залишається підвищення життєвих стандартів, що включають як підвищення рівня доходів на селі, так і поліпшення забезпечення сільського стилю життя в умовах сучасної цивілізації. Без належного вирішення цих проблем стає майже неможливо жити на селі, а також розвивати його. При цьому все більша увага приділяється консалтингу – дорадництву в інноваційному розвитку села. Розглянуті умови формування сталого сільського розвитку одним із чинників якого є консалтинг у публічному управлінні. Підкреслюється ефективність процесу консультування в публічному управлінні щодо формування та використання ресурсного потенціалу сільської місцевості з наданням науково-обґрунтованих рекомендацій, що будуть враховувати всі фактори, які здійснюють на нього вплив, а також визначають ефективність даного потенціалу.

Ключові слова: сільський розвиток, публічне управління, консалтинг, місцеве самоврядування, громада села

Формул: 0, рис.: 0, табл.:0, бібл.: 15

Yaroslav Zhovnirchuk

Doctor of Science (Public Administration), Associate Professor,
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine
Head of the Department of Public Management
and Administration,
Kyiv, Ukraine
roman.070494@mail.ru

Tetyana Kalna-Dubinyuk

Doctor of Science (Economics), Professor,
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine,
Head of Extension Department
Kyiv, Ukraine
tatiankd@yahoo.com

THE ROLE OF CONSULTING IN PUBLIC ADMINISTRATION AS A FACTOR FOR RURAL DEVELOPMENT

Abstract. The article highlights the main challenge that poses a village community. The most important aspect is to increase living standards, including both raising incomes in rural areas and improve the provision of rural lifestyle in modern civilization. Without proper solution to these problems is almost impossible to live in rural areas and develop it. This is increasing emphasis on consulting – advisory services in innovative rural development. The conditions of sustainable rural development one of the factors which is the public administration consulting. Emphasized the efficiency of public administration consulting concerning the formation and use of the resource potential of rural areas with the provision of scientifically grounded recommendations will take into account all the factors that influenced him, and determine the effectiveness of potential.

Keywords: rural areas, public administration, consulting, efficiency, local government, the village community

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.:0, bibl.: 15

Вступ. Сталий соціально-економічний розвиток та повноцінне існування сільських територій безпосередньо впливає на рівень продовольчої, екологічної, а, отже, економічної безпеки країни, і в свою чергу залежить не лише від ефективності функціонування розміщених на них аграрних підприємств, а й насамперед – від вдалої державної політики. Низка фундаментальних досліджень різних аспектів сільського розвитку дали можливість сформувати окремий науковий напрям, який є досить перспективним і стрімко розвивається у провідних наукових центрах України та світу.

Разом з тим, для сільського розвитку України характерна розбалансованість та диспропорційність виробництва. Швидкому і прогресивному соціально-економічному розвитку на селі перешкоджає також відсутність належного фінансування, неповна відповідність агропромислового виробництва сучасним світовим стандартам, недостатньо розроблена нормативно-правова база, недостатнє конструктивно послідовне публічне управління, тощо. Поліпшення економічної захищеності країни та перехід на більш високий рівень соціально-економічного розвитку неможливий без створення комплексної, науково обґрунтованої стратегії сільського розвитку на засадах сталості одним із чинників якого є консалтинг - дорадництво.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Незважаючи на посилену увагу науковців до проблем села, недостатньо повно вивчені питання сталого сільського розвитку, пов'язані із застосуванням консалтингу в публічному управлінні сільськими територіями. Дослідженням цих питань займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких Ю. Губені, Л. Лисенко, М. Малік, П. Саблук, А. Стрижеус, Жан-Ерік Лайн, Дефри Сакс та ін.

Однак деякі питання щодо ролі, місця та основних складових консалтингу в публічному управлінні сталим соціально-економічним розвитком на селі залишаються недостатньо висвітлені та потребують комплексного дослідження. Особливої уваги сьогодні потребують аспекти визначення стратегії управління сільськими територіями в період їх реформування. Ця проблема є новим напрямом наукових досліджень

вітчизняних вчених і потребує належної уваги.

Метою дослідження є розкриття ролі консалтингу в соціально-економічному сільському розвитку, а також формування умов розвитку на засадах сталості.

Результати дослідження. Складна багатовікова історія поступу українського державотворення та формування української нації на її різних етапах значною мірою була пов'язана з сільським розвитком. Ринкова трансформація економіки гостро поставила перед Україною проблему вибору ефективних напрямів забезпечення розвитку на селі. Серед них одним з основних є консалтинг в публічному управлінні соціально-економічним сільським розвитком, за допомогою якого, на основі програмно-цільового підходу апробуються й вдосконалюються механізми сталого розвитку українського села.

Отже, коли ми говоримо про село, добробут сільського населення, а також про тенденції сталого сільського розвитку, необхідно звернути увагу на такі основні компоненти, як соціальні умови, підприємницька діяльність і розвиток бізнесу в сільській місцевості, а також охорона навколишнього середовища за умови міцного фундаменту у вигляді місцевого самоврядування [Губені 2007]. Місцеве самоврядування є однією з найбільш важливих і наближених до людей складових публічної влади. Запорукою соціально-економічного розвитку на селі є повноцінне й ефективне місцеве самоуправління, але, звичайно, за умови надання відповідних повноважень і фінансування. Тобто, управління власною територією лягає на плечі жителів цієї території, які, приймаючи рішення щодо управління територіальною одиницею, несуть повну відповідальність як перед громадою, так і перед державою за витрачені кошти, за отримані результати [Citizenship and Management in Public Administration: Integrating Behavioral Theories and Managerial Thinking].

Відмітимо, що іноді органам місцевого самоврядування не вистачає повноважень, досвіду, фінансування. Усе це пов'язано з тим, що в Україні тільки формується дієздатний механізм місцевого самоврядування в нових політичних і економічних умовах, а також у рамках адміністративно-територіальної реформи. Ресурсне забезпечення і відрегульоване законодавство є ефективним фундаментом під час розбудови сталого сільського розвитку, але без фінансової самостійності реалізувати місцеве самоуправління просто неможливо. На жаль, тих коштів, які сьогодні уряд у змозі надати органам місцевого самоврядування, недостатньо. Саме повна реалізація можливостей народовладдя є неодмінною умовою динамічного соціально-економічного, культурного розвитку будь-якої території і країни в цілому, а основними принципами сталого сільського розвитку можна визначити життєздатність і справедливість [Sachs 2015].

Подолання проблем низької ефективності аграрної політики, дефіциту коштів у бюджеті країни на соціальні витрати, повільного становлення сільського самоврядування, віддаленості селян від ринків збуту сільськогосподарської продукції, обмеженості доступу до матеріально-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів вимагає значного посилення впливу місцевих органів влади на сталий розвиток на селі [Lane 2006].

Консультавання з сільського розвитку суттєво відрізняється від регулювання сільського господарства, адже йдеться не про галузь виробництва, а про територіальну організацію сільської складової суспільства.

В Україні прийнятий Закон «Про сільськогосподарську дорадчу

діяльність», створені сільськогосподарські дорадчі служби в кожній області, навчаються магістри та підвищують кваліфікацію спеціалісти різних галузей сільськогосподарського виробництва на дорадників та експертів-дорадників, створена електронна платформа для підтримки дорадництва e-Дорада, що сприяє налагодженню широкої системи поширення нових знань та впровадження необхідних інновацій в сільському господарстві, в формування сталого сільського розвитку та його публічному управлінні [Kalna-Dubinyuk, Isachenko 2016].

Треба розвивати консультаційну діяльність, проводити семінари-тренінги, бізнес школи для органів місцевого самоврядування з розробки проектів регіонального розвитку.

Планування сільського розвитку нерозривно пов'язують з перспективами розвитку сільського господарства як агропродовольчого сектору економіки. Хоча сільське господарство сьогодні займає лідируючі позиції щодо виробничих потужностей на селі, але село може використовувати й інші ресурси, тому важливо забезпечити умови функціонування різнопланових сільських територіальних утворень. Тобто, забезпечення ефективного самоуправління кожною з територій є одним із головних завдань [Zhovnirchuk, Kachnyu 2016].

Проблеми, які виникли у вітчизняному сільському господарстві, не могли не позначитися на розвитку села. Продовжує знижуватися зайнятість сільського населення, внаслідок чого чимало найбільш працездатних і кваліфікованих жителів села працюють лише на присадибних ділянках, ведуть власне дрібне виробництво чи виїжджають на заробітки до великих міст або за кордон. Стосовно умов життєдіяльності сільського населення, то тут ситуація більш однозначна. Вкрай низький рівень доходів сільського населення на сьогоднішній день призводить до концентрації бідності на селі, напруженості і погіршення демографічної ситуації, нестачі якісної і кваліфікованої робочої сили, згортанню соціальної інфраструктури і, як наслідок, зменшення доступності соціально-культурних закладів, постійній самоліквідації сільських поселень, тощо.

Щорічно сільське населення скорочується на 147 тис. чоловік. Це дорівнює половині населення таких міст як Черкаси, Житомир, Чернігів, Суми [Стрижеус 2017]. Так, за даними Державної служби статистики України, у 1991 р. чисельність наявного населення в Україні складала 51944,4 тис. осіб в тому числі сільське населення -16859,2 тис. осіб, а в 2016 р. відповідно – 42760,5 тис. осіб та 13175,5 тис. осіб. За період з 1991 р. по 2016 р. із карти України зникло 460 сіл, в середньому 18 сіл щорічно (без урахування тимчасово окупованої території, Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [Статистичний щорічник України].

Отже, досягнення позитивного тренду, тобто зростання всіх показників соціального розвитку села, забезпечить сталий сільський розвиток. Для сталого розвитку сільських територій необхідно підвищувати рівень комфортного проживання, престижності праці в сільській місцевості та в цілому формувати в суспільстві позитивне ставлення до сільського способу життя [Саблук 2006].

Розвиток виробництва та зростання масштабів господарської діяльності, в ході яких людина використовує дедалі більшу кількість природних ресурсів, зумовлюють тотальне посилення антропотехногенного тиску на довкілля й порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі. А це, в свою чергу, призводить до загострення соціально-

економічних проблем. Одночасно з вичерпанням запасів невідновлюваних сировинних та енергетичних ресурсів посилюється забруднення довкілля, особливо, водних ресурсів та атмосферного повітря, зменшуються площі лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин тощо. Все це зрештою підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людини.

Останніми роками в Україні досить активно досліджувались проблеми сталого розвитку взагалі (причому більше всього вивчався саме екологічний його аспект), значно менше приділялось уваги сталому розвитку сільського господарства і зовсім мало є робіт, присвячених консалтингу в публічному управлінні сталим сільським розвитком. Як зазначають науковці, консультування стосовно досліджуваної проблематики починається із визначення ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що являє собою сукупність матеріальних, трудових, фінансових, нематеріальних ресурсів, включаючи здатність працівників підприємства використовувати ефективно дані їм можливості [Kalna-Dubinyuk, Isachenko 2016; Мельниченко 2015].

Під сталим сільським розвитком розуміємо такий розвиток села, при якому забезпечуються зростання, диверсифікація і підвищення ефективності сільської економіки, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських районах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу. Сільський розвиток, як і спільна аграрна політика Європейського Союзу, має здійснюватися відповідно до визначених стратегічних напрямів, у яких визначено низку пріоритетних цілей ЄС щодо розвитку сільського господарства та сільських територій, а саме – формування конкурентної і сучасної економіки, досягнення найвищого рівня працевлаштування, модернізація систем соціального забезпечення і соціальних гарантій [Zhovnirchuk, Kachnyu 2016; Lang, Melnychenko 2016a; Lang, Melnychenko 2016b].

Сталий розвиток має ґрунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів витримувати техногенні навантаження та забезпечувати нормальне функціонування біосфери і локальних екосистем. Від цього вирішальною мірою залежать їх корисна продуктивність, якість і комфортність життєвого середовища, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону.

Основні проблеми регіону – це безробіття, низький рівень доходів і відповідно, рівень життя людей, криза у соціальній інфраструктурі, зокрема, у житлово-комунальній та транспортній галузях. До цього можна додати брак інвестицій, низький рівень використання місцевих ресурсів, а також демографічні проблеми.

Модель сталого розвитку певної сільської території означає необхідність збалансованого вирішення соціальних та економічних завдань за умови збереження здорового стану навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу. В комплексі це обумовлює ефективне задоволення життєвих потреб населення. Тобто, ключова ідея сталого розвитку полягає у динамічній та збалансованій єдності економіки, соціальної сфери та екології з пріоритетом екологічної складової.

Під сталим розвитком взагалі слід розуміти такий напрям світового

економічного зростання при якому забезпечується якість життя громадян, що спирається, з одного боку на сучасні досягнення науково-технічного прогресу, які задовольняють його поточні потреби, але по своїй дії не забруднюють навколишнє середовище, не загрожують майбутнім поколінням, а з другого боку – забезпечується якісне зростання на рівнях матеріального, житлово-побутового, соціального забезпечення, охорони здоров'я, екологічної та особистої безпеки.

Виходячи з сучасних трактувань, сталий сільський розвиток можна охарактеризувати як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників (життєвого рівня населення, освіти, здоров'я і т.д.) в повній відповідності з економічним та екологічним розвитком сільської місцевості.

Соціально-економічний сільський розвиток – це об'єктивний процес, що відбувається в країні під впливом економічних, політичних, соціальних, демографічних, ресурсних та інших чинників. З іншого боку, розвиток сільських територій – це суб'єктивний процес, адже він відбувається під впливом управлінських рішень сільської, районної, обласної та загальнодержавної влади.

Сталий сільський розвиток – це стабільний соціально-економічний розвиток, що не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний прогрес суспільства. Перехід до сталого розвитку, як вже наголошувалося, це забезпечення цілеспрямованої самоорганізації суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Реалізація політики сталого сільського розвитку в значній мірі визначається її законодавчим забезпеченням. Тим часом законодавчо не визначені: повноваження державних і регіональних органів виконавчої влади в сфері сільського розвитку; не мають достатнього правового забезпечення функції Міністерства аграрної політики та продовольства України і Міністерства регіонального розвитку та будівництва України в сфері сталого розвитку сільських територій; вимагають вдосконалення правові умови бюджетування сільського розвитку, доступу сільського населення до земельних, матеріально-технічних, кредитних та інформаційних ресурсів; відсутні регулярні державні статистичні спостереження за сільськими територіями.

Урядом розроблена загальнодержавна програма сталого розвитку сільських територій до 2020 р. Однак більшість заходів уряду стосовно села мають непостійний характер, досить часто вони не орієнтовані на довгострокові, стабільні результати та сталий розвиток. Таким чином, назріла необхідність об'єднати зусилля в галузі сталого сільського розвитку України. Така політика буде сприяти об'єднанню зусиль уряду і конкретних державних установ, місцевих органів влади та самоврядування і громади села, міжнародних організацій і фондів сприяння розвитку а також консалтингової – дорадчої діяльності. Тільки таке загальне системне бачення і єдиний підхід дозволить забезпечити дійсно стійкий розвиток на селі.

У центрі проблеми виходу села з кризи повинна стояти "людина села" з усіма її проблемами. Сталий розвиток на селі повинен починатися з розроблення програми розвитку окремого населеного пункту з урахуванням природних особливостей цієї території. Найважливішим аспектом залишається підвищення життєвих стандартів, що включають як підвищення рівня доходів на селі, так і поліпшення культурно-оздоровчих послуг, пристосування сільського стилю життя до сучасних вимог цивілізації [Малік 2008; Лисенко 2010].

Спираючись на різні точки зору вважаємо, що поняття сталого сільського розвитку базується на здатності села не стільки повертатися в початковий стан після збурення управлінських дій, скільки у набутті якості переходити в новий кращий стан, пов'язаний, перш за все, з неухильним та стабільним підвищенням якості життя громадян, що там проживають.

Висновки. Таким чином, консультування з ефективного використання ресурсного потенціалу сільської місцевості в публічному управлінні є необхідним в умовах ринку. При цьому необхідно забезпечувати сталий сільський розвиток як стабільний розвиток сільської громади, що забезпечує виконання нею її народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), розширене відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Основою такої діяльності виступає сільська територія - просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності сільського населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради.

Для забезпечення ефективного процесу консультування щодо формування та використання ресурсного потенціалу сільської місцевості в публічному управлінні потрібно надавати науково-обґрунтовані рекомендації, що будуть враховувати всі фактори, які здійснюють на нього вплив, а також визначають ефективність даного потенціалу, використовуючи для цього електронну систему дорадництва.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що переведення сільських територій на модель сталого сільського розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави. За цим – наше майбутнє.

Література

- Губені, Ю. (2007). Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики // *Економіка України*, № 4, с. 62 – 70.
- Лисенко, Л. (2010). Ефективність місцевого самоврядування як чинник сталого розвитку сільських територій // *Біоресурси і природокористування*, Том 2, № 3-4.
- Малік, М. Й. (2008). До питання сталого розвитку сільських територій // *Економіка АПК*, № 5, с. 51–55.
- Мельниченко, О. (2015). До проблеми оцінки праці. *Współpraca Europejska*, 7(7), 84-91. Retrieved from: <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/download/94/907>.
- Саблук, П. Т. (2006). Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України // *Вісник аграрної науки*, № 5, с. 21–23.
- Стрижеус, А. (2017). Досвід ініціативи "Неймовірні села України в розвитку сільських територій". URL: <https://www.facebook.com/stryzheus>.
- Статистичний щорічник України*. ДЕРЖКОМСТАТ України за 2016 рік.
- Citizenship and Management in Public Administration: Integrating Behavioral Theories and Managerial Thinking*. (2004). Edited by Eran Vigoda – Gadot and Cohen. Edward Elgar: Cheltenham, UK Northampton, MA, USA, 319 p.
- European Innovation Partnership "Agriculture Productivity and Sustainability"*. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/eip/index_en.htm.
- Kalna-Dubinyuk, T., Isachenko, A. (2016). The development of electronic advisory system and the role of land use planning community in this // *International Scientific Journal "Baltic Surveying"*, Volume 4, p. 45-48.

- Lane, J.-E. (2006). *Public Administration and Public Management. The Principal-agent perspective*. Routledge: Taylor & Francis Group, 295 p.
- Lang, F. P., & Melnychenko, O. (2016a). "BREXIT`S" ECONOMIC EFFECTS ON THE EUROPEAN UNION. *Współpraca Europejska*, 6(13). Retrieved from <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/view/174/502>.
- Lang, F. P., & Melnychenko, O. (2016b). China for the normalization. *Współpraca Europejska*, 2(9). Retrieved from <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/view/127/405>.
- Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbie University Press, 544 p.
- Zhovnirchuk, Y., & Kachnyy, A. (2016). Improvemnet of public regulation of sustainable development in the region // *News of Science and Education*, № 17 (41), p. 36-42.

References

- Citizenship and Management in Public Administration: Integrating Behavioral Theories and Managerial Thinking*. (2004). Edited by Eran Vigoda – Gadot and Cohen. Edward Elgar: Cheltenham, UK Northampton, MA, USA, 319 p.
- European Innovation Partnership "Agriculture Productivity and Sustainability"*. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/eip/index_en.htm.
- Gubeni, Yu. (2007). Rozvytok silskyh terytorij: deiaki aspekty Evropeyskoi teorii i praktyky // *Ekonomika Ukrainy*, # 4, 62 – 70.
- Kalna-Dubinyuk, T., Isachenko, A. (2016). The development of electronic advisory system and the role of land use planning community in this // *International Scientific Journal "Baltic Surveying"*, Volume 4, p. 45-48.
- Lane, J.-E. (2006). *Public Administration and Public Management. The Principal-agent perspective*. Routledge: Taylor & Francis Group, 295 p.
- Lang, F. P., & Melnychenko, O. (2016). "BREXIT`S" ECONOMIC EFFECTS ON THE EUROPEAN UNION. *Współpraca Europejska*, 6(13). Retrieved from <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/view/174/502>.
- Lang, F. P., & Melnychenko, O. (2016). China for the normalization. *Współpraca Europejska*, 2(9). Retrieved from <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/view/127/405>.
- Lysenko, L. (2010). Efektyvnist mistsevogo samovriaduvannia iak chynnyk stalogo rozvytku silskyh terytorij // *Bioresursy i pryrodokorystuvannia*, Tom 2, # 3-4.
- Malik, M. J. (2008). Do pytannia stalogo rozvytku silskyh terytorij // *Ekonomika APK*, # 5, s. 51–55.
- Sabluk, P. T. (2006). Rozvytok silskyh terytorij – zaporuka vidrodzhennia agrarnoi Ukrainy // *Visnik agrarnoi nauky*, # 5, s. 21–23.
- Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbie University Press, 544 p.
- Statystychnyj schorichnyk Ukrainy. DERZhKOMSTAT Ukrainy za 2016 rik.
- Stryzheus, A. (2017). Dosvid initsiatyvy "Nejmovirni sela Ukrainy v rozvytku silskyh terytorij". URL: <https://www.facebook.com/stryzheus>.
- Zhovnirchuk, Y., & Kachnyy, A. (2016). Improvemnet of public regulation of sustainable development in the region // *News of Science and Education*, № 17 (41), p. 36-42.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 30.03.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 28.04.2017

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- Określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie.
- Porównać zawartość elementów w roślinie z jej optymalnym zapotrzebowaniem, czyli wyznaczyć nadwyżkę lub deficyt każdego z elementów.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla – reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów podczas naświetlania odzwierciedla reakcję chloroplastów w czasie naturalnej fotosyntezy.
- Prawo fizyczne – prawo Beera-Lamberta-Bouguera – zwiększona aktywność fotochemiczna chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Zmiana koloru dodanych barwników chemicznych odzwierciedla zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl

Wymagania edytorskie dla autorskich materiałów

1. Artykuły powinny być napisane na aktualny temat, zawierać wyniki badań naukowych i uzasadnienia ustaleń naukowych.

2. Artykuły powinny być napisane w języku polskim, angielskim, ukraińskim lub rosyjskim, dokładnie sprawdzane przez autora, dotyczyć tematów Zbioru prac naukowych i zawierać wszystkie elementy konstrukcyjne (w podanej kolejności), a mianowicie:

2.1) Metadane (informacje o autorze (autorach) artykuła i jego streszczenia) są umieszczone konsekwentnie w języku artykułu oraz w języku angielskim, i zawierają w sobie (jeśli artykuł jest anglojęzyczny, wynikające metadane napisane są w języku angielskim):

– informacje o autorze (imię, inicjały, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy lub nauki, stanowisko, miasto, kraj, e-mail);

– tytuł artykułu;

– streszczenie w języku artykułu (od 30 do 100 słów), gdzie jest jasno sformułowana główna myśl artykułu, udowodniona jego aktualność. **Ważne!** Streszczenie w języku angielskim (**Abstract**) powinno być pouczające i oryginalne, odzwierciedlać główną treść artykułu i wyniki badań (streszczenie, referowanie artykułu), objętość anotacji w języku angielskim: 100-250 słów;

– kluczowe słowa (5-8 słów);

– liczba wzorów, tabel, rysunków i źródeł literackich w następujący sposób: w języku polskim (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); w języku angielskim (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); w języku ukraińskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); w języku rosyjskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

– JEL klasyfikację (dla artykułów w gospodarce).

2.2) Tekst artykułu, który powinien składać się z wzajemnie powiązanych artykułów, które muszą zaczynać się od określonego tytułu, pogrubione, pogrubioną czcionką:

– **Wstęp.** Sformułowanie problemu w ogóle, jego związek z z ostatnimi badaniami i publikacjami, a także z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi, z obowiązkowymi linkami w tekście do używanej literatury. Autor musi przeznaczyć tą część problemu, którą on bada i pokazać jej znaczenie;

– **Analiza badań i formułowanie problemu.** Formułowanie celu i metod badania tematów, które zostały omówione;

– **Wyniki badań.** Przedstawienie podstawowego materiału badawczego z uzasadnieniem wyników badań naukowych;

– **Wnioski.** Nowatorstwo naukowe, teoretyczne i praktyczne znaczenie badań, efekt społeczno-ekonomiczny, który pojawia się na skutek wprowadzenia wyników badań naukowych. Perspektywy dalszych badań w tym kierunku;

– **Literatura.** Spis literatury podaje się ogólnym spisem w końcu rękopisu. Należy umieszczać linki do wszystkich do źródeł pierwotnych. W tekście linki do źródeł pierwotnych używają się w nawiasach kwadratowych, wskazując nazwisko (a) autora (ów) i rok wydania (Nr.: «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» itp. Źródła pierwotne podawane są w języku oryginalnym. Linki do prac niepublikowanych nie są dozwolone. **Do spisu literatury** zaleca się dołączenie tłumaczenia w języku angielskim (**References**), w którym mieści się spis źródeł w języku angielskim urządzony według międzynarodowej normy bibliograficznej **APA-2010**. Tytuły periodyków czasopism, zbiorów, itp.) podawane są w transliteracji, a w nawiasach - w języku angielskim. Liczba źródeł literackich powinna wynosić co **najmniej 10 linków**, z których co najmniej połowa powinna być z linkami do źródeł zagranicznych (jeśli artykuł jest w języku ukraińskim lub rosyjskim). **Nazwy źródeł**

w bibliografii są wymienione w kolejności alfabetycznej. Linkowanie do podręczników jest nieodpowiednie.

3. Objętość artykułu powinna wynosić 8-16 stron formatu A4, wszystkie marginesy - 2,5 cm, i:

– **dla metadanych (informacje o autora):** czcionka "Verdana"; 11 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej;

– **tytuł artykułu:** po 1 odstęp po metadanych; czcionka "Verdana"; 13 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; WIELKIMI LITERAMI; pogrubienie; wyrównanie tekstu – na środku;

– **dla metadanych (Streszczenie, słowa kluczowe, itp.):** czcionka "Verdana"; 11 pt; interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej do prawej;

– **dla tekstu podstawowego:** 1 odstęp po tytule artykułu; czcionka "Verdana"; 11 pt; odstęp między wierszami – pojedynczy; wcięcie - 1,25 cm; wyrównanie tekstu do lewej.

4. Artykuł powinien być jasny i precyzyjny, liczba tabel, wzorów i ilustracji (schematy, rysunki, wykresy, tabele) – powinna być minimalna, i stosować je trzeba tylko wówczas, gdy to znacznie poprawia treść artykułu, pozwala nam zrozumieć ją lepiej i głębiej w porównaniu z tekstową formą.

5. Ilustracje (schematy, rysunki, wykresy, tabele) w tekście powinny być umieszczone w centrum z podpisem pod nimi «Rysunek № - Tytuł ilustracji» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu. Ilustracje powinny być wysokiej jakości. Tabele powinny o zwartej budowie, logicznie skonstruowane, posiadać numer seryjny i krótki wyrazisty tytuł, który dokładnie obejmuje temat i treść tabeli. Sformowanie tekstu tabeli: czcionka «Verdana», 12 punktów (rozmiar czcionki), 1 interlinia.

6. Tabele w tekście powinny być umieszczone w centrum tekstu z podpisem na nimi «Tabela № - Tytuł tabeli» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu.

7. Formuły są tworzone za pomocą Edytora równań MS Equation. Każda formuła, z linkiem do niej w tekście artykułu (na przykład: «... przy użyciu proporcji (3) można ...») powinna być ponumerowana, w tym położenie formuły - w środku tekstu z numeracją po prawej stronie.

8. Cytaty, formuły, ilustracje, wszystkie dane cyfrowe podawane są z obowiązkowymi linkami do źródeł. Poniżej każdej tabeli i rysunku należy określić źródło (Źródło: ...). Do określania źródła, należy używać czcionki «Verdana», 9 pt (rozmiar czcionki).

9. Dozwolone formatowanie tekstu w formie listów. Mogą być używane listy punktowane, numerowane i wielopoziomowe. Do list numerowanych należy stosować cyfry arabskie «1.», «1.1.», «2)», «2.1)», itp. Do list punktowanych należy stosować symbole «-», «-» lub «•».

Requirements for design of the authors' materials

1. The paper should be written on the current issues, contain the results of deep research and explanation of received scientific conclusions.

2. The paper must be written in Polish, English, Ukrainian or Russian; the author should thoroughly proof the paper, it should correspond to the thematic orientation of the Collection and include all structural elements (in specified order), namely:

2.1) Metadata (information about author (s) of the article and its abstract part) that is placed sequentially in article mother language and English and include (if the article mother language is English, then metadata should be only in English):

- Information about author (full name, academic title and academic degree, place of work or study, position, City, State, E-mail);

- Title of the article;

- Abstract in article mother language (30-100 words), where is clearly formulated the main idea of the article and proved its actuality. **It is important!** Abstract in English should be informative and original, it should reflect the main content of the article and research results (summary of the article and its reviewing), the abstract in English should be 100-250 words;

- keywords (5-8 words);

- number of formulas, tables, figures and literature should be as follows: for Polish (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for English (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for Ukrainian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); for Russian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL Classification (for papers in Economics).

2.2) The text of the article should contain interrelated parts, which start with specified title in bold

- **Introduction.** Statement of problem in general view and its connection with the actual researches and publications and also with important scientific and practical problems, with the obligatory references in the text to the used literature. The author should separate from the general problem the part, which is explored by him, and show its actuality;

- **Literature review and the problem statement.** Statement of purpose and methods of theme research that is considered;

- **Research results.** Description of main material with explanation of scientific results;

- **Conclusions.** Scientific novelty, theoretical and practical importance of research, socio-economic effects arising from the implementation of scientific results. Prospects for further research in this area;

- **Literature.** The list of used literature should be placed at the end of the article. For all source material must be corresponding references. In the text the links to original source should be taken in square brackets with indication of Author(s) Surname(s) and the year of publication (example, «...[Anosov 2014] ...», «...[Kovalenko, Podolai 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» etc.). Original sources are specified in original language. References to the unpublished works are not permitted. If the article mother language isn't English, then **the reference list** is added with translation in English (**References**) due to the international standard bibliographic **APA-2010**. Names periodic editions (magazines, collections and other) are served transliteration, and in brackets in English. Number of references should have **at least 10 references**, from which at least one half should be references to foreign sources (if the article mother language is Ukrainian or Russian). **Source name in the references are placed in the alphabetically order.** To make references to textbooks, teaching aids are not rational.

3. The volume of the article is 8-16 pages of A4; page margins – 2,5 cm, and:

– **for Metadata (Author's information):** font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by left;

– **for Paper Name:** in 1 line after Metadata; font «Verdana»; 13 point (font size); single spacing; IN CAPITAL; bold; text alignment – by center;

– **for Metadata (Abstract, Keywords etc):** font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by width;

– **for Main Text:** in 1 line after Paper Name; font «Verdana»; 12 point (font size); single spacing; paragraph indent – 1,25 cm; text alignment – by width.

4. The text of the article should be clear, concise, number of tables, formulas and illustrations (schemes, figures, graphs, diagrams) - minimum and they should apply only if it significantly improves the content of the article, and in case of better and deeper understanding of the article meaning.

5. The graphics (schemes, figures, graphs, diagrams) within the text should be alignment by width with the caption at the bottom «Figure № – Name of graphic» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text. The graphics should be in high resolution.

6. The tables should be compact, logically built, and have ordinal number and a short expressive title that covers the topic and content of the table. The table text design: font «Verdana»; 11 point; single spacing. The table within the text should be alignment by width with the caption at the top «Table № – Name of table» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text.

7. The formulas should be created with the help of equation editor – MS Equation. Each formula on which there is the link within the article text (example, «... using equation (3) it is possible...»), should be numbered. At this the alignment of the formula by width and numbering alignment by right side.

8. Citing, tables, illustrations, all data are submitted with reference to the source. Under each table and figure should be indicated the source (Source: ...). For notations should be used the font: Verdana, 9 point.

9. It is possible to format the text using the lists. Lists can be bulleted, numbering and multilevel. For numbering lists should be used Arabic numbers «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» etc. For the bulleted lists be used symbols «-», «-» or «•».

Вимоги до оформлення авторських матеріалів

1. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

2. Стаття має бути написана польською, англійською, українською, російською мовами, ретельно вичитана автором, відповідати тематичним спрямуванням Збірника наукових праць і включати всі структурні елементи (з дотриманням вказаної послідовності), а саме:

2.1) Метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно мовою статті та англійською мовами та включають у себе (якщо мова статті англійська, то метадані надаються тільки англійською мовою):

- відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, держава, E-mail);

- назва статті;

- анотація мовою статті (від 30 до 100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність. **Важливо!** Анотація англійською мовою (**Abstract**) має бути інформативною й оригінальною, відображати основний зміст статті та результатів дослідження (стилий виклад статті, її реферування), обсяг анотації англійською мовою: 100-250 слів;

- ключові слова (5-8 слів);

- кількість формул, таблиць, рисунків та літературних джерел в наступному вигляді: для польської мови (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для англійської (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для української мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для російської мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL класифікацію (для статей з економіки).

2.2) Текст статті, який повинен вміщати в себе взаємопов'язані розділи, які повинні починатися вказаним заголовком, виділеним напівжирним шрифтом:

- **Вступ.** Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями, з обов'язковими посиланнями в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність;

- **Аналіз досліджень та постановка завдання.** Формулювання мети і методів дослідження теми, що розглядається;

- **Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

- **Висновки.** Наукова новизна, теоретичне і практичне значення досліджень, соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок впровадження наукових результатів. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку;

- **Література.** Список використаної літератури розміщується наприкінці статті. На всі першоджерела повинні бути зроблені посилання. У тексті посилання на першоджерела проставляються у квадратних дужках із зазначенням Прізвищ автора(ів) та роком видання (наприклад, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» тощо). Першоджерела подаються мовою оригіналу. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. **До списку літератури** додається її переклад англійською мовою (**References**), де розміщуються ті ж самі джерела англійською мовою оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом **APA-2010**. Назви періодичних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією, а в дужках – англійською мовою.

Кількість літературних джерел має становити **не менше 10 посилань**, з яких не менше ніж половина має бути посиланнями на іноземні джерела (якщо мова статті українська або російська). **Назви джерел у списку літератури розміщуються за абеткою**. Посилатися на підручники, навчальні посібники тощо не доцільно.

3. Обсяг статті має становити 8 - 16 сторінок формату А4; всі поля – 2,5 см та:

– **для метаданих (інформація про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – ліворуч;

– **для назви статті**: через 1 інтервал після метаданих; шрифт «Verdana»; 13 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ**; напівжирний; вирівнювання тексту – по центру;

– **для метаданих (Анотація, ключові слова тощо)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – по ширині;

– **для основного тексту**: через 1 інтервал після назви статті; шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; абзацний відступ – 1,25 см; вирівнювання тексту – по ширині.

4. Виклад статті мусить бути чітким, стислим, кількість таблиць, формул та ілюстрацій (схеми, рисунки, графіки, діаграми) – мінімальною і застосовувати їх потрібно лише у випадку, коли це значно поліпшує зміст статті, дає змогу зрозуміти його повніше і глибше порівняно з текстовою формою викладу.

5. Ілюстрації (схеми, рисунки, графіки, діаграми) по тексту мають бути розташовані по центру з підписом під ними «Рис. № – Назва ілюстрації» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – по центру) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті. Ілюстрації мають бути високої якості.

6. Таблиці повинні бути компактними, логічно побудованими, мати порядковий номер та короткий виразний заголовок, що точно охоплює тему і зміст таблиці. Оформлення тексту таблиці: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (розмір шрифту), через 1 інтервал. Таблиці по тексту мають бути розташовані по центру документа з підписом над ними «Таблиця № – Назва таблиці» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – ліворуч) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті.

7. Формули створюються за допомогою редактору формул MS Equation. Кожна формула, на яку є посилання по тексту статті (наприклад, «... за допомогою співвідношення (3) можливо...»), повинна мати нумерацію, при цьому розташування формули – по центру тексту із нумерацією праворуч.

8. Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело: ...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Verdana», 9 кегль (розмір шрифту).

9. Допускається форматування тексту у вигляді списків. Списки можуть використовуватись маркіровані, нумеровані та багаторівневі. Для нумерованих списків мають використовуватись арабські цифри «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» тощо. Для маркірованих списків мають використовуватись символи «-», «-» або «•».

Требования к оформлению авторских материалов

1. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования и обоснования полученных научных выводов.

2. Статья должна быть написана на польском, английском, украинском или русском языках, тщательно вычитана автором, отвечать тематическим направлениям Сборника научных трудов и включать все структурные элементы (с соблюдением указанной последовательности), а именно:

2.1) Метаданные (сведения об авторе(ах) статьи и ее реферативная часть), которые размещаются последовательно на языке статьи и английском языках и включают в себя (если язык статьи английский, то метаданные приводятся только на английском языке):

– сведения об авторе (фамилия, инициалы, ученое звание и ученая степень, место работы или учебы, должность, населенный пункт, страна, E-mail);

– название статьи;

– аннотация на языке статьи (от 30 до 100 слов), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность. **Важно!** Аннотация на английском языке (**Abstract**) должна быть информативной и оригинальной, отражать основное содержание статьи и результатов исследования (краткое изложение статьи, ее реферирование), объем аннотации на английском языке: 100-250 слов;

– ключевые слова (5-8 слов);

– количество формул, таблиц, рисунков и литературных источников в следующем виде: для польского языка (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для английского (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для украинского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для русского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

– JEL классификацию (для статей по экономической тематике).

2.2) Текст статьи, который должен вмещать в себя взаимосвязанные разделы, которые должны начинаться указанным заголовком, выделенным полужирным шрифтом:

– **Вступление.** Постановка проблемы в общем виде и ее связь с последними исследованиями и публикациями, а также с важными научными и практическими заданиями, с обязательными ссылками в тексте на использованную литературу. Автор должен выделить из общей проблемы ту часть, которую он исследует, и показать ее актуальность;

– **Анализ исследований и постановка задачи.** Формулирование цели и методов исследования темы, которая рассматривается;

– **Результаты исследования.** Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов;

– **Выводы.** Научная новизна, теоретическое и практическое значение исследований, социально-экономический эффект, который возникает вследствие внедрения научных результатов. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении;

– **Литература.** Список использованной литературы размещается в конце статьи. На все первоисточники должны быть сделаны ссылки. В тексте ссылки на первоисточники проставляются в квадратных скобках с указанием Фамилии автора(ов) и года публикации (например, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» и т.д. Первоисточники подаются на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. **К списку литературы** прилагается его перевод на английском языке (**References**), где размещаются

те же источники на английском языке оформлены по международным библиографическим стандартом **APA-2010**. Названия периодических изданий (журналов, сборников и др.) подаются транслитерацией, а в скобках – на английском языке. Количество литературных источников должно составлять **не менее 10 ссылок**, из которых не менее чем половина должна быть ссылками на иностранные источники (если язык статьи украинский или русский). **Названия источников в списке литературы располагаются по алфавиту.** Ссылаться на учебники, учебные пособия не целесообразно.

3. Объем статьи должен составлять 8 - 16 страниц формата А4; все поля – 2,5 см, и:

– **для метаданных (информация про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по левому краю;

– **для названия статьи**: через 1 интервал после метаданных; шрифт «Verdana»; 13 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ; полужирный; выравнивание текста – по центру;

– **для метаданных (Аннотация, ключевые слова и др.)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по ширине;

– **для основного текста**: через 1 интервал после названия статьи; шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; абзацный отступ – 1,25 см; выравнивание текста – по ширине.

4. Изложение статьи должно быть четким, кратким, количество таблиц, формул и иллюстраций (схемы, рисунки, графики, диаграммы) – минимальным и применять их нужно только в случае, когда это значительно улучшает содержание статьи, дает возможность понять его полнее и глубже по сравнению с текстовой формой изложения.

5. Иллюстрации (схемы, рисунки, графики, диаграммы) по тексту должны быть расположены по центру с подписью под ними «Рис. № – Название иллюстрации» (подпись должна располагаться с выравниванием по центру) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи. Иллюстрации должны быть высокого качества.

6. Таблицы должны быть компактными, логично построенными, иметь порядковый номер и краткий выразительный заголовок, который точно охватывает тему и содержание таблицы. Оформление текста таблицы: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (размер шрифта), межстрочный интервал – одинарный. Таблицы по тексту должны располагаться по центру документа с подписью над ними «Таблица № – Название таблицы» (подпись должна располагаться с выравниванием по левому краю) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи.

7. Формулы создаются с помощью редактора формул MS Equation. Каждая формула, на которую имеется ссылка по тексту статьи (например, «... с помощью соотношения (3) можно...»), должна иметь нумерацию, при этом расположении формулы – по центру текста с нумерацией справа.

8. Цитаты, таблицы, иллюстрации, все цифровые данные подаются с обязательной ссылкой на источники. Под каждой таблицей и рисунком должен быть указан источник (Источник: ...). Для указания источника необходимо использовать шрифт «Verdana», 9 кегель (размер шрифта).

9. Допускается форматирование текста в виде списков. Списки могут использоваться маркированные, нумерованные и многоуровневые. Для нумерованных списков должны использоваться арабские цифры «1.», «1.1.», «2.1.» и т.д. Для маркированных списков должны использоваться символы «-», «-» или «•».